

SZÖVEGÉRTÉS-SZÖVEGALKOTÁS

11

Tanulói munkatankönyv

5

A kiadvány a Nemzeti Fejlesztési Terv Humánerőforrás-fejlesztési Operatív Program 3.1.1. központi program (Pedagógusok és oktatási szakértők felkészítése a kompetencia alapú képzés és oktatás feladataira) keretében készült.

SZAKMAI VEZETŐK

PÁLA KÁROLY SZAKMAI IGAZGATÓ
PUSKÁS AURÉL FEJLESZTÉSI IGAZGATÓHELYETTES
RÁPLI GYÖRGYI, A PROGRAMFEJLESZTÉSI KÖZPONT VEZETŐJE

FEJLESZTÉSI PROGRAMVEZETŐ

KORÁNYI MARGIT

VEZETŐ FEJLESZTŐK

ARATÓ LÁSZLÓ
KÁLMÁN LÁSZLÓ

SZAKMAI BIZOTTSÁG

BÓKAY ANTAL ELNÖK
BÁNRÉTI ZOLTÁN
CSERHALMI ZSUZSA
GYŐRI JÁNOS
SCHEIN GÁBOR

ALKOTÓSZERKESZTŐ

MURÁNYI YVETT

SZAKMAI LEKTOROK

A SZAKMAI BIZOTTSÁG TAGJAI
PETHŐNÉ NAGY CSILLA

FELELŐS SZERKESZTŐ

NAGY MILÁN

BORÍTÓGRAFIKA
TIPOGRÁFIA

SZŰCS ÉDUA
BÁRD JOHANNA

SULINOVA

© **SULINOVA KHT.**

© **MURÁNYI YVETT**

A KIADVÁNY INGYENES, KIZÁRÓLAG ZÁRT KÖRBE
N, KÍSÉRLETI-TESZTELÉSI CÉLLAL HASZNÁLHATÓ.
KERESKEDELMI FORGALOMBA NEM KERÜLHET.
MÁSOLÁSA, TERJESZTÉSE SZIGORÚAN TILOS!

KIADJA AZ EDUCATIO TÁRSADALMI SZOLGÁLTATÓ KÖZHASZNÚ TÁRSASÁG
1134 BUDAPEST, VÁCI ÚT 37.

A KIADÁSÉRT FELEL: KERESKES GÁBOR ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ

NYOMDAI MUNKÁK: PÁTRIA NYOMDA ZRT., 2008

**K L A S S Z I C I Z M U S É S
F E L V I L Á G O S O D Á S**

Tanulói munkatankönyv

F e j l e s z t ő

Arató László

TARTALOM

KLASSZICIZMUS ÉS FELVILÁGOSODÁS

- 5 KORSZAKFOGALMAK ÉS EGY KOMÉDIA
- 32 A FELVILÁGOSODÁS ESZMÉI A MAGYAR KÖLTÉSZETBEN
- 55 CSOKONAI, A VIDÁM TERMÉSZETŰ POÉTA
- 76 CSOKONAI, A SZENTIMENTALIZMUS KÖLTŐJE
- 103 BERZSENYI DÁNIEL

1. KORSZAKFOGALMAK ÉS EGY KOMÉDIA

MOLIÈRE: TARTUFFE

Ebben a fejezetben kétféle és igencsak eltérő jellegű korszakfogalommal dolgozunk: a klasszicizmus és a felvilágosodás fogalmaival. A KLASSZICIZMUS eleve sokjelentésű szó, ebben a fejezetben a 17. század közepétől a 18. század végéig, 19. század elejéig meghatározó szerepet játszó KORSTÍLUS, illetve STÍLUSIRÁNYZAT elnevezéseként szerepel. A FELVILÁGOSODÁS szintén MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI KORSZAK leírására szolgáló elnevezés, de nem művészeti stílusjegyek rendszerét, hanem egy ESZMEÁRAMLATot, ESZMERENDSZERT, SZELLEMI-GONDOLKODÁSI MOZGALMAT jelent.

A felvilágosodás mint mozgalom döntően 18. századi jelenség, a franciák például e századot a „fény századának” is szokták nevezni. Ugyanakkor a felvilágosodás mozgalomának előzményei szintén korábbra, legalábbis a 16. századig, Francis Bacon tudományos és filozófiai működéséig vagy Montaigne esszéinek kétkedő töprengéseig nyúlnak vissza. A 18. századi – bizonyos szempontból az 1789-es nagy francia forradalmat előkészítő – eszmeáramlat közvetlenebb gyökerei pedig két nagy 17. századi bölcsele, René Descartes és John Locke gondolatvilágából táplálkoznak. Az eszme- és művelődéstörténeti korszak kezdetét tehát világosan meg kell különböztetnünk a benne meghatározóvá váló gondolatok születésének, első jelentkezésének időszakától.

Mint tavaly a *Korszak, stílus, stílusirány* fejezetben tanultátok, klasszicistának az antik (görög-római) klasszikusokat eszménynek, mintának, normának tekintő stílusirányzatokat és korstílust nevezük. Ilyenfajta mintakövető törekvéseket persze a reneszánsz művészetében, de bizonyos tekintetben a barokk korában is felfedezhetünk. A korstílus értelmében vett klasszicizmus a barokkot követő, a 17. század derekán, először Franciaországban jelentkező stílus. S itt fontos, hogy a barokkot követő klasszicizmus a barokk bonyolultságához és nyugtalanságához képest képvisel valamiféle átláthatóságot, kiegyensúlyozottságot, arányosságot, letisztultságot, mértéktartást. Illetve a barokknak a csodát, a hihetlent, a fantasztikust, a misztikust, a pompázatos illúziót kedvelő tendenciájával szemben az ésszel átláthatóbbhoz, a könnyebben áttekinthetőhöz és egyúttal a valószerűbbhöz vonzódik ez a 17–18. századi klasszicizmus. Azonban még ez a szembeállítás is gyakran kevésbé éles: a klasszicista építészetben is előfordulnak a barokktól átvett díszítőelemek, és Corneille klasszicista drámáiban is megtaláljuk a barokk stílus és a barokkra gyakran jellemző hősi-lovagi embereszmény nyomait.

Mi kapcsolja össze a klasszicizmust és a felvilágosodást? Egyrészt már a 17. század klasszicista irodalmában is jelentkezik a racionalista látásmód, például a lenyűgözés helyett az érvelő-tanító szándék vagy a racionalizmussal szervesen összefüggő, a mű szerkezetére vonatkozó világosságigény. A 18. században pedig a felvilágosodás eszméi legtöbbször klasszicista formaeszményt követő művekben jelentkeznek. Ezért a 18. század művészetével kapcsolatban sokan beszélnek FELVILÁGOSODOTT KLASSZICIZMUSról. Ugyanakkor a felvilágosodás eszméi nemcsak klasszicista elveket követő alkotásokban, hanem például a rokokó vagy a szentimentalizmus stílusirányát követő művekben is jelentkeznek. A felvilágosodás eszmeáramlata tehát nem csupán a klasszicista stílussal fonódhat össze, a klasszicizmus pedig nem feltétlenül a felvilágosodás eszmevilágának kifejezője.

A klasszicizmus a különböző nemzeti irodalmakban jelentős eltéréseket mutat: a német klasszika számára például – szemben a francia klasszicizmussal – a külsődleges formák és szigorú szabályok átvételénél már sokkal fontosabb a görökség mint társadalom- és ember-

eszmény. Az úgynevezett weimari klasszika (Goethe és Schiller) művészete pedig magába ötvözi a szentimentalizmus német változatának, a *Sturm und Drang*nak bizonyos szemléleti jegyeit, vívmányait is. (Az ilyen, a szentimentalizmust is magába ötvöző klasszicizmust egyes kutatók neoklasszicizmusnak nevezik.)

1. Mi mindent tudunk már! Vagy mégsem?

A) Idézzétek fel!

- a)** A *Korszak, korstílus, stílusirány* című tavalyi fejezetben a „klasszikus” szó szóbokrának néhány, a fentiekben nem használt jelentését is megvizsgáltatok, például magát a „klasszikus” szót és a „klasszicizál” kifejezést.
Mit állapítottatok meg e két fogalom jelentéséről, illetve az elnevezés etimológiai (szótörténeti) gyökeréről?

– klasszikus:

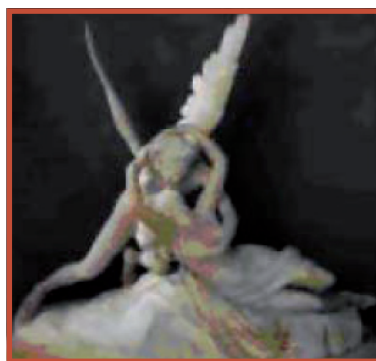
– klasszicizál:

Mi köze az 'osztály' jelentésű, latin *classis* szónak a klasszikushoz?

- b)** Az *Ars poeticák* című kilencedikes fejezetben Petőfi több költői hitvallásával is foglalkoztatok. Melyik volt az a vers, amelyik mintha tudatosan klasszicizmusellenes elveket fogalmazott volna meg?
Idézzétek fel a verset, s fogalmazzatok meg, hogy miben áll „antiklasszicizmusa”!

Mi a versben körülírással kinyilvánított, a romantikára, nem pedig a klasszicizmusra jellemző alapértéke a műalkotásoknak?

- B)** Miért tekinthető jellegzetes klasszicista alkotásnak a londoni *Chiswick House* (1748), illetve Canova *Ámor és Psyché* (1782–1793) című szobra?
(Próbáljátok felidézni a *Korszak, korstílus, stílusirány* című tavalyi fejezetben erről tanultakat!)

a) Chiswick House

b) *Ámor és Psyché*

c) Az *Ars poeticák* című kilencedikes fejezetben foglalkoztatok Nicolas Boileau klasszicista *Költészet* tanával. Olvassátok újra az ott is szereplő szemelvényt!

NICOLAS BOILEAU: ARS POETICA

(1674, részletek)

Szeressen mindig a közönség? Akarod?
 Változatos legyen, ha írsz, a modorod.
 Egyhangú stílusod nem szül, csupán unalmat;
 ha szemre csillog is, előbb-utóbb elaltat.
 A közönség olyan szerzőtől viszolyog,
 aki örökösen csak egy hangon morog...
 Bármit írsz, durvaság abban soha ne essék:
 van a legköznapiabb stílusban is nemesség.
 (...)

Spanyolországban a költő egy puszta napban
 akár éveket is zsúfolhat egy darabban.

Ott még kisgyermek a hős az idomtalan
 Színdarab elején, végén szakálla van.

De bennünket az Ész vezet szabálya rendjén:
 úgy kívánjuk, legyen jól formált a cselekmény,
 történjék egy eset, egy helyen, egy napon;
 kezdettől végig azt lássuk a színpadon.

Ne táj néződ elé olyat, mi hihetetlen.

A való néha nem valószerű is egyben.

Nekem érdektelen egy képtelen csoda.

Amit nem hisz, az észet nem hatja meg soha.

Mit látni nem szabad, elbeszélés tudassa.

Bár amit látsz, eszed azt jobban megragadja,
 helyes művészetünk bizonyos dolgokat
 csak fülünkkel közöl, szemünknek nem mutat...

(Rónay György fordítása)

a) Milyen szabályokat rögzít, ír elő az adott részlet?

b) Milyen tekintélyekre, elvre hivatkozik a szabály megfogalmazása során?

Milyen, a fejezet bevezetőjében említett *bölcseleti irány* és *bölcseleő* neve kapcsolható ehhez a hivatkozáshoz?

(Itt bizonyítható hatásról, nem pusztán véletlen egyezésről van szó! Az adott ismeretelméleti irányzatról és filozófusról még lesz szó, de már tanultatok is róluk mind a felidézett *Korstílusok* fejezetben, mind a szintén a tizedik évfolyam anyagában szereplő *Irodalmi élet Magyarországon a felvilágosodás korában és a reformkorban* című fejezet első moduljának 6–7–8. feladatában.)

c) Boileau elsősorban melyik antik szerző mely művére támaszkodott e tankölteménye megírása során? (Két név is joggal felmerülhet, de most az érvelés és szemléltetés módja, illetve a verses forma segít a válasz szűkítésében.)

d) Mely részből érezhetjük, hogy ez a klasszicista *ars poetica* szemben áll a barokk művészettel, azaz benne már nem a reneszánsz klasszicizáló, az antikvitást imitáló törekvése fogalmazódik csupán meg?

MOLIÈRE: TARTUFFE (1664, 1669)

2. Orgon, Elmira és Tartuffe

A *Tartuffe* című Molière-vígjátékban a címszereplő Tartuffe mellett Orgon, a Tartuffe-öt befogadó ház ura és felesége, Elmira a legfontosabb szereplők. Olvassuk el Orgon belépőjét, s nézzük meg, mit mond a részlet hármójuk viszonyáról!

ORGON Ó! Jó napot, sógorom.

CLÉANTE Én megyek, s te hazatérsz... örülök nagyon.

Most már nem kellemes vidéken lenni, persze.

ORGON Dorine... (*Cléante-hoz*) Sógor, ugye, megbocsátasz egy percre.

Csak amíg magamat megnyugtatom kicsit

És megtudakolom, nagyobb baj nincs-e itt. (*Dorine-hoz*)

Minden jól ment e két napon, míg odajártam?

Mi történt itthon és hogy vannak általában?

DORINE Tegnapelőtt az úrnőt nagy láz verte le

S egész különösen fájt estig a feje.

ORGON És Tartuffe?

DORINE Tartuffe? Ó, nincs semmi baja, megvan.

Csak hízik és dagad, az arca majd kicsattan.

ORGON Szegény!

DORINE Asszonyomat elfogta a csömör

És este nem tudott kóstolni semmiből,

Mert fejfájása még akkor is úgy gyötörte.

ORGON És Tartuffe?

DORINE Közben ott vacsorázott előtte.

Volt vagdalt ürücomb, amelyből egy felet

S még áhítatosan két foglyot megevett.

ORGON Szegény!

DORINE És éjszaka ott vergődött az ágyon,

Egy pillanatra sem jött a szemére álom,

Mert a hideglelés nem hagyta, mi pedig

Virrasztottunk vele ágyánál reggelig.

ORGON És Tartuffe?

DORINE Kellemes kis álmoságot érzett,

S aludni ment, mihelyt a vacsorával végzett.

Már várta jó meleg paplana, vánkosa,

És reggelig aludt, akárcsak a duda.

ORGON Szegény!

DORINE Reggel felé hallgatott érveinkre

S az érvágásnak is magát alávetette.

A megkönnyebbülés be is következett.

ORGON És Tartuffe?

DORINE Lesújtani készült a bűnöket.

Felébredt, lelke új bátorságot merített,

S hogy pótolja a vért, melyet úrnőm vesztett,
Négy kupa bort ivott a reggelihez ő.

ORGON Szegény!

DORINE Jól vannak így mindketten – ez a fő.

Megyek jelenteni úrnőmnek, aki várja,
Hogy az úr mennyire érdeklődött iránta.

(I. felvonás 5. jelenet, Vas István fordítása)

- a) Mi teszi nevetségessé Orgont a fenti jelenetben?
A hazatérte után feltett kérdéseiből mi derül ki a számunkra: kihez hogyan viszonyul?

Henri Bergson szerint a nevetés, a komikum forrása az ISMÉTLŐDÉS, illetve a GÉPIESSÉG. Nem pusztán a nyelvi ismétlődés, hanem az olyan ismétlődés, amely az embert bábu-ként, lélektelen géphez hasonló szerkezetként teszi nevetségessé: amikor valaki mereven, gépiesen reagál, nem tud rugalmasan alkalmazkodni az éppen adott helyzethez, hanem ragaszkodik előzetesen kialakított nyelvi-magatartási mintájához.

- b) Mi a legfeltűnőbb ismétlődés az idézett párbeszédben?
Hányszor ismétlődik ugyanaz a kérdés?
Miért válik mind nevetségesebbé?

- c) Mit tudunk meg ebből a részletből Tartuffe világiságot megvető, Orgont lenyűgöző jámbor vallásosságáról?

3. Jellemkomikum és helyzetkomikum

- a) Olvassátok el az alábbi ismeret-felelevenítő szöveget!
Alkalmazzátok feldolgozása során a szokásos jelöléseket (√, -, +, ?, *)!
A szöveg elolvasása után soroljátok fel a komikumnak eddig (itt és a megelőző feladatban) felelevenített forrásait!

Bizonyára tanultatok (pl. a hetedik évfolyamon a *Nevető irodalom* c. fejezetben), hogy a komédiákban a komikum forrása többnyire a JELLEMKOMIKUM vagy a HELYZETKOMIKUM, illetve gyakran a kettő ötvözete. Mindkét komikumforrás összefügg a HIBÁVAL, ami Arisztotelész szerint a komikum legalapvetőbb forrása. A JELLEMHIBÁT a komédia eltúlozza, s ezáltal teszi nevetségessé. Komikumforrás tehát a TÚLZÁS is. A mértéktelen hiúság és a gyávaság teszi például nevetségessé Plautus *A hetvenkedő katona* című darabjának címszereplőjét, Pyrgopoliniceset. A hasonlóképpen eltúlzott zsuroriság teszi nevetségessé Molière *A fősvény* című darabjának Harpagon nevű főszereplőjét. A helyzetkomikum általában arra épül, hogy a nézők és a szereplők olyan tudás birtokában vannak, amiről a színen lévő szereplők egyike nem tud. Így a tudástöbbletből fakadó FÖLÉNYÉRZET segíti elő a komikus hatást. Például nevetünk Pyrgopolinices Scaeledrus nevű szolgáján, akivel el lehet hitetni, hogy nem urának ágyasát látta egy idegennel csókolózni, hanem annak ikertestvérét. A bugyuta szolgálja nem tudja, hogy a két házat elválasztó falat átfúrták, s ezért jelenhet meg Philocomasium, a katona ágyasa hol saját magaként saját házukban, hol ikertestvéreként a szomszédban. Ugyanebben a darabban egy másik komikus helyzet abból alakul ki, hogy a hetvenkedő katona nem tudja, amit a néző és a beavatott szereplők tudnak, hogy az elcsábítására kiszemelt és a nőtlen szomszéd hitvesének mondott kéjhölgy azért dicséri epekedve a katona szépségét, erejét, férfiasságát, mert pontosan tudja, hogy a hiú Pyrgopolinices kihallgatja őt. A *Figaro házassága* című Beaumarchais-darab egyik jelenetében a helyzetkomikum és a néző ezt tápláló fölényérzete abból fakad, hogy a gróf nem tudja, hogy a szobában, ahová udvarolni jött egy aznap házassuló leánynak, a karosszék mögött elbújt már valaki. Később sokszoros helyzetkomikum forrása, hogy a gesztenyésben, a félhomályban mindenki másnak vél szerelmet vallani, mint akinek valójában szándékában állott. A *fősvényben* helyzetkomikum forrása, hogy Harpagon fia úgy megy be egy közvetítő uzsorához pénzt kérni, hogy nem tudja, hogy a valódi uzsorás, aki ott vár rá, saját apja. Mindezekben a komikus helyzetekben az emberi hibák, gyarlóságok mellett kommunikációs hibák, félreértések szolgálják a komikus hatást. A „tudatlan” szereplők olyasmiket mondanak, amiket nem mondanának, ha valós helyzetük tudatában lennének. Fontos komikumforrás még A LÁTSZAT ÉS A VALÓSÁG KONTRASZTJA, szembenállása is. A hetvenkedő katonán például azért nevetünk, mert másnak hiszi és akarja látni magát, mint ami. Bátor és erős katonának akar látszani, miközben valójában gyáva szájhős; nők kedvencének képzelettel és állítja be magát, amikor valójában a nők fittyet hánynak rá.

Minderről azért tettünk itt említést, mert a *Tartuffe* is olyan komédia, amely részben eltúlzott emberi hibák bemutatására, tehát jellemkomikumra, illetve komikus helyzetekre, valamint látszat és valóság kontrasztjára épül. *Tartuffe*-ről például már a színlap maga is elárulja, hogy hibája, bűne, meghatározó vonása az álszentség.

A komikum néhány jellemző forrása:

-
-
-
-

- -----
- -----

4. Vakbuzgóság és józan ész

Olvassátok el az alábbi részletet, melyben Orgon sógorával, Cléante-tal vitatkozik Tartuffe-ről, majd oldjátok meg az utána következő feladatokat!

ORGON Ha ismernéd, te is rajonganál csak érte

S a te bámulatod sem ismerne határt.

Mert olyan ember ez... olyan... ember, nahát.

Aki őt követi, mélységes béke várja

S az egész világ nem egyéb neki: trágya.

Napról napra, ahogy követem, más leszek,

Már nem köt semmihez vonzalom, szeretet.

Tőle tanultam azt, hogy még ha itt előttem

Halna meg anyám, gyermekem, feleségem,

Nem törődnek vele még ennyit se, nem én!

CLÉANTE Ez aztán emberi érzés, uramöcsém!

ORGON Ahogy megláttam őt – ha úgy állna előtted,

Úgy éreznéd te is, hogy meg kell őt szeretned.

Eljött naponta a templomba jámborul

S láttam – mellettem állt – térdre hogyan borul.

Őt nézte az egész gyülekezet azonnal,

Mert úgy imádkozott, olyan nagy buzgalommal,

Hol sóhajtott, hol a két karját tárta szét

És csókolgatta a templom kövezetét.

Ha indultam, előbb a kapuhoz kiment és

Ott nyújtotta felém a szenteltvíz-medencét.

Inasa, aki őt mindenben követi,

Tudtomra adta, hogy semmije sincs neki.

Segítettem, de őt elfogta a szerénység

S visszakínálta az adomány fele részét.

„A fele is elég – azt mondta –, ennyi sok,

Szánalmára uram, én méltatlan vagyok.”

S amikor látta, hogy nem veszem vissza mégsem,

A szegények között szétszította előttem.

És végül is az ég házába hozta őt,

Azóta van, hogy a sorsunk is kedvezőbb.

Ő mindenre figyel s főleg a feleségem

Érdeklí őt az én jó hírem érdekében.

Mindig megmondja, hogy ki vetett rá szemet:

Soha nem én vagyok, ő a féltékenyebb.

El sem hinnéd, hová ragadja őt a szent hév,

Egy apróság miatt látnád csak töredelmét!

Kis semmiségeket bünné nagyítva lát,

A multkoriban is vádolta önmagát,
 Hogy térden állva és imába elmerülve
 Bolhát fogott magán – s haragjában megölte.

CLÉANTE A fenébe, öcsém! Bolond vagy, azt hiszem,
 Vagy lehet, hogy csupán tréfát űzöl velem?
 Mi értelme lehet ennek a fecsegésnek?

ORGON Szabadgondolkodást szimatolok belőled,
 Igen, az vagy, szabadgondolkodó, makacs,
 Egyszer bajba kerülsz: ezerszer óvtalak,
 Hogy ez a szabados beszéd semmire sem jó.

CLÉANTE Igen, mind így beszél, aki hozzád hasonló
 Legyen csak a világ, mint ők, világtalan.
 Szabadgondolkodó, akinek szeme van,
 És aki nem leli kedvét a külszinükben, semmi se szent,
 Annak semmi se szent, az már nekik hitetlen.
 Akármit is beszélsz, én meg nem ijedek,
 Kimondom, és az ég ismeri szívemet.
 Nem leszek rabja az álszent komédiáknak:
 Vannak áljámborak, éppúgy, mint színre bátrak,
 S mint ahogy látjuk a becsület mezején,
 Aki zajt csap, nem ő az igazi legény,
 S a szentek, akiket én magam is követnék,
 Nem ábrázatukon hordják azt, ami szentség.
 Neked egykutya, hogy ami szivedre hat,
 Képmutatás-e vagy igazi áhitat?
 Vallás, vakbuzgalom, szemedben, ugye, mindegy?
 Egyazon tisztelet arcot s maszkot megillet?
 Őszinteség s ravasz tettetés egyremegy?
 A tényt és a látszatot te összekevered?
 Te a személy helyett az árnnal is beéred?
 Aranypénznek veszed az ócska, hamis érmet?
 Sajnos legtöbbször furcsák az emberek,
 Sosem követik a helyes természetet.
 A józan ész, bizony, ők túl szűknek találják
 És jellemük szerint lépik át a határát.
 Azt rontják el, ami igazán nemes itt,
 Azzal, hogy sürgetik és túlzásba viszik.

De öcsém, ezt csak úgy melleleg megjegyeztem.

ORGON Híres tudós lehetsz, már biztos vagyok ebben.
 Az egész tudományt magadban tárolod,
 Csak te vagy okos és felvilágosodott,
 Cato s orákulum vagy a mi századunkban,
 S melletted az egész világ buta, tudatlan.

CLÉANTE Híres tudós, igaz, nem vagyok, sógorom,
 S nem az vagyok, ki a tudományt tárolom.
 Egyet tudok – egész tudományom csak ennyi:

Tudom, mi az igaz, s tudom, hogy mi a talmi.
 S mert dicsőbb hősöket sehol sem ismerek,
 Mint az alázatos, igazi szenteket,
 S mert szebb és nemesebb dolog nincs a világon,
 Mint ha az igazi vallás buzgalma lángol –
 Előttem épp azért semmi sem undokabb,
 Mint e szenteskedő, jól színlelt áhitat,
 Mint e szélhámosok, mint e piaci szentek,
 Szentségtörés, csalás, amit ezek művelnek,
 És mindazt, ami szent az embereknek itt,
 Ők kiaknázzák és a hasznát élvezik,
 És lelküknek, amely mindig érdeket hajhász,
 Csak mesterség a hit és árucikk a vallás,
 Mert a szemforgatás, a mohó, szemfüles
 Vallásosság nekik rangot s hitelt szerez,
 S bár égi útakon szárnyalnak ők rajongva,
 Mire vadásznak? Az evilági vagyionra.

(I. felvonás 6. jelenet)

a) Milyen jellemhibát testesít meg Orgon?

.....

b) Cléante szerepe

A REZONŐR inkább okos kommentátora, mintsem cselekvő részese a darabnak. Rezonál a történésekre, melyeknek ő nem meghatározó szereplője. A fogalom ennek ellenére nem a *rezonál* szóból származik, hanem a francia *raison*, azaz 'ész', 'értelem' szóból.

Cléante a darab *rezonőre*, a józan ész, a ráció képviselője. Saját szemléletét hogyan jellemzi, mit lát legfőbb képességének?

.....

.....

.....

c) Mi Cléante viszonya a vallásossághoz? Hogyan reagál a szabadgondolkodás vádjára?

.....

.....

.....

- d) Milyen – a beszélgetés kezdetéből ítélve – Orgon szerint Tartuffe viszonya a világ külsőségeihez, a világ csábításaihoz?

.....

Cléante-nak a párbeszéd elején mi a véleménye a vallásosság és a világhoz, emberekhez való viszony ezen – Orgon által is követni kívánt – változatról?

.....

- e) A beszélgetés későbbi részében Cléante Tartuffe magatartásának milyen célt tulajdonít?

.....

- f) A vitában Cléante kétféle vallásos (?) magatartást is elutasít [az egyikre a d), a másikra az e) feladat utalt]. Nevezzétek meg ezt a kétféle magatartást!

(1)

(2)

5. Egy bravúros expozíció

A korábban idézett részletek Tartuffe-nek a családra s Orgonra, a családfőre tett hatását mutatják. A darab azonban – még ezek előtt – egy olyan jelenettel kezdődik, amelyben sem Orgon, sem Tartuffe nincs jelen. Ennek az expozíciónak Goethe nagy csodálója volt, egészen egyedülállónak találta. Vajon miért? Adjátok elő a jelenetet!

- a) Az első jelenet miben hasonlít az antik drámák prologusához, s miben különbözik azoktól?

AZ ELSŐ JELENET HASONLÍT A PROLÓGUSOKHOZ ABBAN, HOGY....	AZ ELSŐ JELENET KÜLÖNBÖZIK A PROLÓGUSOKTÓL ABBAN, HOGY ...

- b) Kit, kiket képvisel Pernelle asszony az első jelenetben? Miért érezzük úgy, hogy ő áll a jelenet középpontjában?

.....

.....

- c) Miért jó, hogy épp búcsúzkodás közben találkozunk vele és Orgon családjának, illetve háztartásának szereplőivel?
Mi mindenre teremt alkalmat a búcsúzás szituációja?

.....

.....

- d) A nézőt mi orientálja, mi befolyásolja abban, hogy Pernelle asszony vagy a többiek véleményét fogadja el? (Milyen nyelvi-kommunikációs eszközök, stílus befolyásolják ítéletünket?)

.....

.....

- e) Kinek, kiknek a megítélésében áll szemben egymással Pernelle és a család összes tagjának a véleménye?

.....

.....

- f) A család előtörténetéről és életmódjáról milyen fontos információkhoz jutunk a veszekedős búcsúzkodás közben?

.....

.....

- g) Melyik felvonás melyik jelenetében lép színre Orgon, a családfő s melyikben a címszereplő, Tartuffe? Mire jó késleltetett beléptetésük?

.....

.....

6. Konfliktusok a darabban

- a) Az exozicció megelőlegezi a darab későbbi konfliktusait. Tartuffe rajongó híveként – a nagy fordulat előtt – kivel és miért kerül konfliktusba Orgon? Készítsetek ábrát, a konfliktus résztvevőit összekötő vonalakra írjátok rá a konfliktus okát, tartalmát!

- b)** Orgonnak milyen elhatározása indítja el a drámában a tettváltás-sorozatot: Dorine, Cléante és Elmira, illetve Damis milyen veszély elhárítása érdekében állnak csatasorba? Melyik jelenetben derül ki Orgonnak az eddigi családi elképzeléseket áthúzó terve?

Mi indokolhatja, motiválja a családfő közfelháborodást kiváltó új tervét?

- c)** A darab melyik jelenetében, a cselekmény mely pontján rendeződik át lényegesen és véglegesen a konfliktusrendszer, és hogyan?

Ekkor a két szemben álló félnek milyen eszközei vannak célja elérésére?

- A szemben álló ellenfelek:
- A rendelkezésükre álló eszközök:

- d)** Az új konfliktusrendszer kialakulása közben, a megoldás előtt Orgon görbe tükörben kénytelen szembesülni saját korábbi önmagával, saját elvakultságával. Melyik jelenetben találjuk ezt a görbe tükröt, s ki „alakítja”, képviseli benne a régi Orgont? Idézzetek egy olyan mondatot, amelyet most Orgonnak mondanak, de korábban Orgon mondott, mondhatott volna másnak! (Például kinek?)

- A jelenet:
- Orgon megfelelője, görbe tükre:
- Az „orgoni” mondat mástól:

7. A darab komikus tetőpontja

- A)** Olvassátok el, húzzátok meg, majd eltervezés után adjátok társaitoknak elő a *Tartuffe* IV. felvonásának 5. jelenetét! (Előadásotok legfeljebb öt percig tarthat!)

- B)** Olvassátok el, alakítsátok némajátékká, majd két percben így adjátok társaitoknak elő a *Tartuffe* IV. felvonásának 5. jelenetét!

- C)** Olvassátok el az alábbi ismeretközlő szöveget, majd oldjátok meg az utána következő feladatokat!

A szöveg feldolgozása során alkalmazzátok a szokásos jelöléseket (√, −, +, ?, *)!

Végül, az A) és a B) csoport jelenetének megtekintése után megoldásaitokat ismertessétek társaitokkal!

RACIONALIZMUS ÉS EMPIRIZMUS

A 18. században a felvilágosodás *majd* két ismeretelméleti irányzatra alapozza a (bibliai) kinyilatkoztatásra, a csupán tekintélyre alapozott tudás ellen irányozott támadását: a racionalizmusra és az empirizmusra.

A RACIONALIZMUS szerint tudásunk, ismereteink forrása az elme. René Descartes (1596–1650), a racionalizmus meghatározó gondolkozója szerint csak a VELÜNK SZÜLETETT ESZMÉK (ideák, „idea innata”) és A MÓDSZERES KÉTELKEDÉS révén juthatunk helyes ismeretekhez. Csak egy dologban nem kételkedhetünk: magában a kételkedő egyénben: „Cogito ergo sum” (‘Gondolkodom, tehát vagyok.’) – szól a híres descartes-i szállóige. Ezzel Descartes a tudás forrását az egyénbe, A MEGISMERÉS TÁRGYÁVAL SZEMBEÁLLÍTOTT MEGISMERŐ EGYÉNbe, a megismerő elmébe, a szubjektumba helyezte. (Platón az ideákat hajdan külső, nem a tudat tartalmaiként létező dolgoknak tekintette!) Descartes *Értekezés a módszerről* című alapvető munkája 1637-ben került kiadásra, Molière pedig az értekezést író matematikus–katona–orvos–filozófus honfitársa tanaival minden bizonnyal találkozott. Egy anekdota szerint jezsuita iskolájában (!) még Descartes álláspontjának képviselőjét is el kellett játszania. A világ megismerésében az énből, a saját gondolkozásán kívül mindenben kételkedő énből kiinduló Descartes egyébként ugyanúgy nem tagadta Isten létét, mint a felvilágosodásra ugyancsak jelentősen ható fizikus, Isaac Newton vagy a másik nagy ismeretelméleti irány, az EMPIRIZMUS vezéralakja, az angol John Locke (1632–1704). Newton szerint épp a fizika törvényszerűségei, míg Descartes szerint a módszeresen kételkedő ész bizonyítja végérményben Isten létét. A Molière-nél később alkotó, így hát rá nem ható Locke részben Descartes-tal vitatkozva fejtette ki a maga nézeteit *Értekezés az emberi értelemről* (1690) című főművében. Locke elvetette a velünk született eszmék (ideák) gondolatát. Azt állította, hogy a különböző ideák részben érzékszervi tapasztalat, részben az erre alapuló gondolkodás (reflexió), részben a szokás és a nevelés eredményei. A tudást egyrészt tehát nem az elmére, hanem AZ ÉRZÉKSZERVEKRE, A TAPASZTALÁSra vezette vissza, másrészt úgy gondolta, hogy az elme építőkockáit szigorú bírálatnak kell alávetni, mert a különböző eredetű ideák nem feltétlenül helyesek. Locke egyébként azzal, hogy a közös, velünk született ideákat tagadta, még inkább a megismerő egyénre helyezte a hangsúlyt, s hozzájárult a modern individualitás és identitás születéséhez. Locke *Értekezése* Molière műveinél később született, de a tudást az érzékszervi tapasztalatból és a kísérletből eredeztető szemlélet az ipar, a kereskedelem és a fizika rohamos fejlődésének századaiban a mindennapi gondolkodás közkincsévé vált, még mielőtt ennek Locke bölcséleti összefoglalását adta volna. A tapasztalat és az érzékszervek felé fordulás egyébként már bizonyos középkori teológiai irányzatokban is megkezdődött, az az elv pedig, hogy az igaz ismeretek a hasznosítható és KÍSÉRLETTEL BIZONYÍTHATÓ ISMERETEK, már a 16–17. század fordulója természettudós bölcselőjének, Francis Baconnak *Novum Organum* (1620) című művében bőséges kifejtést nyert.

Nem akarjuk a filozófiát és a mindennapi gondolkodást, illetve a filozófiát és az irodalmat összekeverni, de szemléltető példaként mégis felhasználjuk a *Tartuffe*-öt a racionalista és az empirista gondolkodás, megközelítésmód jellemzésére. A vizsgálódás elkezdése előtt még annyit előre kell bocsátani, hogy a racionalizmus nemcsak szűk, ismeretelméleti (ismereteink forrását meghatározó) fogalomként használatos, hanem tágabban: az igazságot kételkedve kereső, módszeresen mérlegelő, az előítéletektől és túlzásoktól mentes szemlélet leírására is.

- a) Olvassátok újra Cléante első felvonásbéli szavait!
Miért tekinthető szemléletmódja racionalistának, s milyen eredményt ér el ez a szemlélet Orgonánál?

.....

.....

- b) Keresetek még ésszerű és meggyőző érvelést mások (például Dorine, Valér, Mariane, Elmira) szavaiban!
Legalább három helyet jelöljete meg! Milyen hatással vannak az észérvek Orgonra?

.....

.....

- c) Vessétek össze John Locke, a filozófus és Elmira, az elkeseredett feleség alábbi szavait, s keressetek bennük közös nevezőt!

„Tegyük fel tehát, hogy az elme, ahogy mi mondjuk, fehér lap, amelyre semmi sincs felírva, ideák nélkül való. Hogyan telik meg? Hogyan válik birtokosává annak az óriási tárháznak, amellyel az ember szorgos és korlátlan képzelete ajándékozta meg majdnem végnélküli változatosságban? Honnan veszi mindehhez az észnek és a tudásnak anyagát? Erre egyetlen szóval felelek: tapasztalásból; ezen alapul minden tudásunk; és végeredményben ebből is származik.”

(John Locke: *Értekezés az emberi értelemről*, 1690. Második könyv, I. fejezet, 2. §, Dienes Valéria fordítása)

ELMIRA Az istenért, feleljen legalább!
Ne higgye el, csak azt, amit a szeme lát.
Tegyük fel, hogy maga jól elrejtőzik, aztán
Kettőnk jelenetét hallja és látja tisztán –
Mondogatná-e, hogy Tartuffe kegyes, derék?

(IV. felvonás 3. jelenet)

- A közös nevező:

- d) Milyen „kísérletet” végez el Elmira Orgon szeme láttára?

.....

- e) Tartuffe, a „kísérleti alany” miért, milyen előzmények miatt vehető rá igen nehezen a „kísérletre”?
Elmira milyen érvekkel, illetve milyen eszközökkel veszi rá mégis a „közreműködésre”?

.....

.....

- f) Orgon, a kísérlet megfigyelője hogyan viselkedik a kísérlet során?
Elmira milyen, a „kísérlethez” nem tartozó gesztusokra, kiszólásokra kényszerül Orgon magatartása miatt?

- g) Miért jellegzetes példája a helyzetkomikumnak a IV. felvonás 5. jelenete?
Ugyanakkor ez a komikus helyzet milyen komikus jellemhibák exponálására alkalmas?

8. Egy korábbi példa a helyzetkomikumra – a *Tartuffe* és a *commedia dell’arte*

Olvasd el az alábbi részletet (II/4.)!

VALÉR Most mondták el nekem a hírt – nem gyanítottam.

Kisasszony, nagyszerű hír ez, tagadhatatlan.

MARIANE Milyen hír?

VALÉR Igaz-e, hogy Tartuffe elveszi?

MARIANE Hát annyi bizonyos, apám ezt tervezi.

VALÉR Kisasszony! Apja hát...

MARIANE Igen, most másra készül

S imént közölte, hogy hozzá ad feleségül.

VALÉR Komolyan mondja ezt?

MARIANE Komolyan, igazán:

E nászhoz makacsul ragaszkodik apám.

VALÉR És kisasszony, maga? Szívében hogy határoz?

MARIANE Nem tudom.

VALÉR Ez igen derék, gyönyörű válasz.

Nem tudja hát?

MARIANE Nem.

VALÉR Nem?

MARIANE És mit gondol maga?

VALÉR Én? Én azt gondolom, szót kell fogadnia.

MARIANE Ezt gondolja?

VALÉR Igen.

MARIANE Igazán?

VALÉR És miért ne?

Dicső ajánlat ez, legyen csak ő a férje.

MARIANE Úgy? Jó! Ez a tanács, uram, tetszik nekem.

VALÉR És követnie is könnyű lesz, azt hiszem.

MARIANE A tanácsot maga sem adta nehezebben.

VALÉR Azért adtam csupán, hogy a kedvét keressem.

MARIANE S én azért követem, hogy örüljön neki.

DORINE (egészen hátrahúzódik) No kíváncsi vagyok, ebből mi sülné ki.

VALÉR Ez hát a szerelem? Vagy az egész csalás volt,

És...

MARIANE Beszéljünk, uram, inkább valami másról.

Nyíltan megmondta ön, hogy azt fogadjam el,

Akit most férjemül az apám kiszemel,

Nekem meg eltökélt tervem, hogy így csinállok,

Hisz maga adta az üdvözítő tanácsot.

VALÉR Miért említ ilyen átlátszó indokot?

Tudom, hogy maga már régen határozott,

S most e haszontalan ürüggyel visszaélve

Bizonyos jogcímet érez a szőszegésre.

a) Hogyan viselkednek a jelenetben a szerelmes jegyesek? Mitől mulatságosak?

.....

.....

b) A jelenet későbbi részében ki fogja a közöttük keletkezett félreértést tisztázni és az események irányítását a kezébe venni?

(Már az idézett rész egy közbevetett s a jegyesek által nem hallott megjegyzéséből kiderül ez. Keresd meg a közbevetett megjegyzést!)

.....

.....

A szerelmesek pártolója a jelenet befejezése szerint kire számít az Orgon, illetve Tartuffe elleni küzdelemben?

.....

c) A darab szereplőtípusaiban és cselekményében mi minden emlékeztet a commedia dell'arte-re?

.....

.....

.....

Segítségül használd föl az alábbi ismeretközlő szöveget, melyhez hasonlóval Molière *A fősvény* című darabjának tanulmányozása során találkozhattál! Azok a nevek, melyek az idézett szövegben nem a *commedia dell'arte* állandó típusait nevezik meg, erre a komédiára, illetve az antik római komédiaszerző, Plautus *Hetvenkedő katonájának* szereplőire utalnak.

COMMEDIA DELL'ARTE

Molière művészetének – az ókori klasszikusok mellett – egyik fő forrása az olasz vásári színjátszás, a *COMMEDIA DELL'ARTE* volt. Szereplőtípusainak és történetvázainak jó része innen származott. A színjátszásnak e formáját elsősorban a *RÖGTÖNZÉS* jellemezte. E rögtönzést azonban éppen a *KÖTÖTT SZEREPLŐTÍPUSOK ÉS SZEREPKÖRÖK* tették lehetővé. A színészek a *CSELEKMÉNYVÁZ ELŐRE RÖGZÍTETT FORDULATAIT* „színezték ki” az előadás során.

A *commedia dell'arte* az *ÁLLANDÓ TÍPUSOK*at részben épp Plautustól, illetve követőitől vette át. E szereptípusok közül *Pantalone*, a *gazdag, zsugori, öreg kereskedő* volt Molière *Harpagonjának* előképe. A *Capitano* Plautus *hetvenkedő katonájának* leszármazottja. A *Capitano*hoz és a *Pantalone*hoz részben hasonló szerepkört tölt be a *Dottore*, a *tanult ember* (jogász vagy orvos). Többnyire ő is az ifjú szerelmesek ellenfeleként lép föl. Ez a tudálékos figura is gyakori szereplője Molière komédiáinak, de Beaumarchais (ejtsd: bomársé) vígjátékában, a *Figaro házasságában* szintén találkozhattatok vele.

A *commedia dell'arte* fő mozzogatói a *SZOLGÁK*, a *ZANNIK* voltak: *Artotrogus*, *Palaestrio* és *Sceledrus* örökösei, rokonai. *Palaestrio* és *Valér* megfelelőjét, a *FURFANGOS SZOLGÁT* a vásári komédiában *Brighellának* (ejtsd: brigella) hívják. A kicsit *BUGYUTA*, A *HELYZETEKET NEM IGAZÁN ÉRTŐ* típusnak, *Sceledrus* és *Jakab* megfelelőjének a neve pedig *Arlecchino* (ejtsd: árlekkíno). A szolgáknak természetesen megvoltak a női megfelelőik is. A *furfangos szolgáló*, a *Brighella* női megfelelőjének neve *Columbina*.

Fontos szereplők még a *SZERELMESEK* (*amorosi*), akik *Clèante*-hoz vagy *Elizhez* hasonlóan többnyire elég tehetetlenek és naivak.

A *KOMÉDIA SZABÁLYAINAK*, konvenciórendszerének kialakításában és átörökítésében döntő szerepe volt a *commedia dell'arténak*. *Cselekményfordulataiból*, *szereplőtípusaiból* nem csupán Molière és követői, hanem a *Tévedések vígjátékát*, sőt a *Romeo és Júliát* író Shakespeare is sokat merített.

9. A kéjvágyó álszent – szerelmi jelenet (részlet a III. felvonás 3. jelenetéből)

TARTUFFE (*Leül*) Bajából, asszonyom, meggyógyult már egészen?

ELMIRA (*Leül*) Igen, elmúlt a láz, többé nyomát sem érzem.

TARTUFFE Az én imám, tudom, annyit nem érdemel,

Hogy ezt a nagy kegyet én értem volna el,
De ahány ájtatos imám felszállt az égbe,
Nem volt más tárgya, csak az ön felépülése.

ELMIRA Az én jólétemért túl nagy e buzgalom.

TARTUFFE Nem, nem lehet elég drágának tartanom:

Áldoznám szívesen a magamét is érte.

ELMIRA Túlzás már, higgye el, e kereszténysége,
S jóságáért, uram, hálás vagyok nagyon.

TARTUFFE Sokkal több az, amit érdemel, asszonyom.

ELMIRA Beszélni akarok, önnel, uram, titokban.

Jó, hogy most e helyen tárgyalhatunk nyugodtan.

TARTUFFE Az én lelkemre is nagy boldogság derül,

Hogy együtt lehetünk, kettesben, egyedül.

Imámban mindig is rajongva esedeztem

Ilyen alkalomért, de megtagadta isten.

*Damis nem mutatkozik, de kinyitja annak a fülkének
ajtáját, ahová visszavonult, hogy a beszélgetést
kihallgassa*

ELMIRA Amit én akarok, nyílt, őszinte beszéd,

És kérem, tárja fel nekem egész szívét.

TARTUFFE És én is, éppen e legfőbb kegyért esengek,

Hogy egész lelkemet megmutathassam önnek.

S végül elhiggye, hogy ha én úztem is el

A sok látogatót, kit bája érdekel –

Mégsem a gyűlölet hajtott asszonyom ellen,

De messzire ragadt túlbuzgó szenvedelmem

S egy tiszta hevület, mely...

ELMIRA Én is úgy hiszem,

Hogy üdvösségemért aggódik szüntelen.

TARTUFFE *(Megszorítja Elmira ujjai hegyét)*

Ó, persze, asszonyom, s ez a hév néha tombol.

ELMIRA Jaj! De miért szorít?

TARTUFFE Csupán túlbuzgalomból.

Fájdalmat önnek én ne okozzak sosem.

Inkább én... *(Kezét Elmira térdére teszi)*

ELMIRA Mit keres a keze térdemen?

TARTUFFE Csak ruháját fogom: úgy omlik ez a kelme.

ELMIRA Jaj, csiklandós vagyok: kérem, már ne emelje.

(Elhúzza székét, Tartuffe közeledik a magáéval)

TARTUFFE *(Elmira mellkendőjét babrálja)*

E csipke, istenem, de szép, milyen csoda!

Nem dolgoztak ilyen finoman még soha.

Korunk méltán lehet az ilyesmire büszke.

ELMIRA Ez igaz, de talán térjünk a mi ügyünkre.

Azt hallom, az uram megszegi a szavát

S magához adja a lányát. Igaz-e hát?

TARTUFFE Én is hallottam ezt, de hadd valljam be önnek:

E boldogság nem az, amiért én esengek.

Asszonyom, tudja meg, én másban bámulom

Azt a bájt, vonzerót, mely minden óhajom.

ELMIRA Ön nem vágyódhatik, tudom, földi dologra.

TARTUFFE Ne higgye, nincs az én szívem kőből faragva

ELMIRA De azt hiszem, csupán az ég felé eseng,

S vágyait semmi sem vonzhatja idelent.

TARTUFFE Szerelmünk, amely az örök szépségre gerjed.

Nem tiltja a múltó széphez vonzó szerelmet.

Érzékeinket is könnyen ragadja meg

Az isten műve, a tökéletes remek.

A legszebb nőkben is az ég visszfénye csábít.

De önben tárja fel legtitkosabb csodáit

És arcára olyan szépséget vetített.

Mely elbűvöli a szemeket s szíveket,

S ha önre néztem, a halandó, földi bájban

A természet örök teremtőjét csodáltam.

Saját ábrázatát mintázta meg az ég

A képben, mely után szívem epedve ég.

Féltem előbb, hogy ez a vágy, mely titkon égve

Keletezett, talán a sátán törvetése,

S úgy döntöttem, hogy önt többé nem láthatom,

Mert üdvösségemet gátolja, asszonyom.

De, ó, elbűvölő szépség, most már megértem,

Hogy vétkes nem lehet ez az én szenvedélyem,

És mert e szenvedély erényes is lehet,

Ezután átadom hevének szívemet.

Bevallom, asszonyom, tudom, milyen merészség

Önnek ajánlani szívemnek hevülését,

De vágyam csak az ön jósága kegyeit

Reméli, nem saját értékében bizik.

Nyugalmamat az ön ítéletére bízom,

Mert öntől függ csupán az üdvöm vagy a kínom,

Igen, én teljesen önre bízom magam:

Boldog legyek-e vagy végképp boldogtalan.

ELMIRA Szép, gáláns vallomás hangzott el itt előttem,

De be kell vallanom, egy kissé meglepődtem.

Úgy érzem, nem elég erős az ön szive.

Nem illenék kicsit bölcsebbnek lennie?

Ön vallásos, uram, ezt mindenki beszéli.

TARTUFFE S aki vallásos, az nem lehet soha férfi?

Ha meglátom az ön mennyei bájait,

Szívem behódol és már nem okoskodik.

Furcsának tűnhetik, tudom, ez a beszédem –

Végre is, asszonyom, nem vagyok angyal én sem.

S ha mégis sértené önt ez a vallomás,

Szépsége az oka, tudja meg, semmi más.

Amint rám ragyogott emberfölötti fénye,

Egész belsőmet az ön rabjául igézte.

Páratlan, isteni, édes tekintete –

Lázongó szívemet azzal igazta le.

A böjtök, az imák, a könnyek mindhiába:
 Minden vágyam csak az ön bájait imádta.
 Elárult százszor is szemem és sóhajom,
 De most már szóval is be kellett vallanom.
 Ha lelke könnyörül és nem hallgatja zordul,
 Amit alázatos, hű rabszolgája koldul,
 Ha majd nem vonja el tőlem vigaszait
 És semmiségemig tán leereszkedik –
 Akkor, ó, asszonyom, édes világsodája,
 Hódolatomat is páratlannak találja.
 Énvelem nem forog kockán jó hírneve,
 Meglátja, semmitől sincs oka félnie.
 A nők bálványai, a gáláns udvaronchad,
 A hiú hódítók, kik hengegve zajongnak
 És dobra verik az asszonyok kegyeit,
 Ha sikert érnek el, rögtön kifecsegik.
 Az ilyen kérkedő nem marad hű szavához
 És meggyalázza az oltárt, hol szíve áldoz.
 De aki, mint magam, eltitkolt tűzzel ég,
 Csak arra bízta rá hírét s becsületét:
 Amivel tartozunk saját jó hírnevünknek,
 Az a gond kötelez titoktartásra minket,
 S a szerelmet, amely félelem nélküli,
 És a botránytalan gyönyört itt megleli.

a) Milyen céllal bocsátkozik Elmira Tartuffe-fel beszélgetésbe?

.....

.....

b) Milyen elvi s milyen gyakorlatias érvekkel igyekszik Tartuffe meggyőzni Orgon feleségét arról, hogy vallásossága és szerelmi szenvedélye összeegyeztethetők?

• Elvi szempontok:

.....

.....

• Gyakorlati megfontolások:

.....

.....

Mennyiben emlékeztet itt kifejtett szerelemfelfogása Platónnak a *Lakoma* című művében kifejtett szerelemelméletére, mely szerint a testi szépség csodálata csak lépcső az ideák (későbbi keresztény értelmezés szerint az isteni tökéletesség) felé vezető úton?

c) Tökéletes álszent-e Tartuffe, az álszent általános típusát testesíti-e meg?

TARTUFFE KIVÁLÓ ÁLSZENT, MERT...	TARTUFFE CSAPNIVALÓ ÁLSZENT, MERT...

10. Spiró György *Az imposztor* (1982) című darabja a *Tartuffe* egy kétszáz évvel ezelőtti előadásáról, próbáiról, illetve mindennek fojtogató emberi-politikai környezetéről szól.

Bogusławski, a nagy, 19. század eleji lengyel színész-rendező az alábbi részletben értelmezi – az előadásban általa alakított – Tartuffe vallomását. A részletben szereplő Kamińska Elmirát, Kamiński Damis-t alakítja, Każyński pedig a Bogusławski vendéjátékára alkalmat adó vilnusi színház igazgatója.

KAŻYŃSKI

Ez nem szerelmes darab! Ez nem Abélard, ez Tartuffe! Kiforgatja Molière szövegét... ezt mind, mind egy gonosztevő mondja, egy álszent, egy... egy sátán! *Kamińskához*. Te pedig ezen nem hatódsz meg, nem bizony, mert nagyon jól tudod, hogy hazudik.

KAMIŃSKA

Hagyjál békén!

BOGUSŁAWSKI

Każyńskihoz. Talán rosszul olvastad el a darabot, fiam. *Atyáskodva átfogja a vállát*. Olvassuk el együtt a szöveget. *A sűgónőhöz irányítja*. Egészen feltűnő, fiam, hogy ez a darab legköltőibb része. Lehetséges volna, hogy Molière véletlenül ajándékoz Tartuffe-nek ilyen szép monológot? *A sűgónő példánya fölé hajol, olvassa*.

Nézzen tükrébe és akkor rögtön megérti...

Magyarázólag.

Nincs a színen tükör, fiam; itt a tükör Tartuffe szeme. Nagyon szép szituáció. *Tovább olvas.*

Nézzen tükrébe és akkor rögtön megérti,
Hogy vak én sem vagyok, s hogy hús és vér a férfi.
Emberi gyöngeség ez, ne ítélje meg
Határt nem ismerő, vad szenvedélyemet.

Magyarázólag. Tartuffe itt igazat mond. Végig igazat mond. Amúgy is ő az egyetlen szenvedélyes alak a darabban. Ha nem lenne az, nem volna megleshető és leleplezhető. Ha nem lenne igazán szerelmes, megelégedne Orgon vagyonával. És ha ez a vallomás nem hatna Elmirára, azonnal rohanna, és elmondaná a férjének. De nem rohan, és nem mondja el, fiam. Damisnak kell közbeavatkoznia... *Lapoz a sűgónő példányában.*

Nem, anyám, nem, ez nem maradhat titokban...

KAMIŃSKI

Nem, anyám, nem, ez nem maradhat titokban,
Mindent hallottam itt, napnál világosabban.
Tán a jóságos ég működött közre itt,
Hogy tönkretegyem egy áruló cseleit,
És hogy az ég maga rajtam át bosszút álljon
E pimaszságon és ilyen képmutatáson,
S apám ismerje meg a gazembert, aki
Magának mer, anyám, szerelmet vallani.

KAMIŃSKA

Nem, Damis, jobb, ha a bölcsebb úton megindul,
És *bocsánatomat megérdemli* ezentúl.

BOGUSŁAWSKI

Hol volt Tartuffe vallomásában pimaszság és képmutatás? Hol volt? Miért áruló Tartuffe? Kit árult el? Orgont? Nem! Saját magát! Őszinte volt. Ez a tragikus vétke. Meg se próbál tagadni ebben a jelenetben! Meg se mukkan! Mert valóban kiadta magát!

ROGOWSKI

Megbocsásson, Mester, de az első két felvonásban elég sok rosszat elmondanak Tartuffe-ről!
Elmondják, milyen pimasz és képmutató!

BOGUSŁAWSKI

Igen, fiam, elmondják, és Tartuffe olyan *is*. Csakhogy Tartuffe most jelenik meg először, és azonnal egy őszinte, lírai szerelmi vallomást ajándékoz neki Molière. Nem különös?

KAŻYŃSKI

A Mester valóban mesterien csavarja a szót. De azt mivel magyarázza – és kérem, magyarázza is el, mert mi, úgy látszik, buták vagyunk és nem tudunk olvasni –, hogy Tartuffe aztán minden gatszót elkövet, amivel az első két felvonásban vádolták?

BOGUSŁAWSKI

Nagyon jó kérdés! Kinek van tippje, gyerekek?

Kis csönd.

RYBAK

Bosszút áll. Jogos bosszút, mert legőszintébb érzelmét használják fel ellene.

KAŻYŃSKI

Fogja be a pofáját!

Kis csönd.

KAŻYŃSKI

Írja meg a saját Tartuffe-jét, jó? De mi itt egyelőre Molière-ét játszunk, és nem a magáét!

HREHOROWICZÓWNA

Rybak úr Molière darabjáról gondolkozik.

NIEDZIELSKI

A saját példányát lapozva feláll. Bátorkodom a következő jelenetre utalni... Itt áll ugye Elmira és Tartuffe, Damis által leleplezve... és most jön Orgon. Damis azonnal elmondja az apjának, mit látott. Erre Elmira nagyon dühös lesz... Gyanúsán dühös...

KAMIŃSKA

Igen, én nem tudom, e sok hiú beszéd
 Miért zavarja meg egy férj nyugodt eszét.
 Mert nem ilyesmitől függ a mi büszkeségünk,
 Csak azt kell tudni, hogy ellene mivel éljünk.
 Én így vélekedem, s ha rám hallgat, Damis,
 Hallgatott volna az ilyenről maga is.

NIEDZIELSKI

És elrohan.

Kamińska a pad felé megy.

ROGOWSKI

Hát lehetséges ez? Mit hallok! Ó, nagy isten!

BOGUSŁAWSKI

És én csak itt kezdek alakoskodni, azzal, hogy mindent bevallok, de *túlzott* önostorozással:

Ó, testvérem, igen, a bűnöm *feneketlen*,
 Igen, *bűnös* vagyok, *nyomorult*, *zaklatott*,
Aljas gonosztevők között a legnagyobb,
 Minden pillanatom *új bűn*, *mocsokban* élek,
 Lelkemet ellepik *gennyes*, *rothadt* fekélyek...

S a többi. De a nézőben még él Tartuffe előző vallomásának szépsége! A néző nem tartja bűnnek a szerelmét, mert Molière sem tartja annak. Én a nézők helyében azért drukkolnék, hogy Tartuffe vágja ki magát.

- a) Foglald össze Bogusławski véleményét Tartuffe-ről!
Mi a véleménye az Elmirához címzett vallomásról?
Mivel indokolja ítéletét?

.....

.....

.....

- b) Milyenek látja Bogusławski Tartuffe alakját a többi szereplőhöz viszonyítva?
Mivel magyarázza – Rybak közvetítésével – az utolsó két felvonásban elkövetett gazságait?

.....

.....

.....

- c) Mi a te véleményed a darabbeli Bogusławski alakértelmezéséről?

.....

.....

.....

11. A darab tragikus tetőpontja és végkifejlete

- a) Már a IV. felvonás utolsó jelenetének végén – az asztaljelenet után – jelzi Tartuffe, hogy ő van birtokon belül. Hogyan s mikor alakult ki ez a helyzet?

.....

.....

Mire, Tartuffe milyen két fegyverére utal Cléante az V. felvonás elején alábbi szavaival?

„Barátom, rosszul állsz, és elbillen a mérleg
(...)
Az adománylevél s az elárult titok
Olyan könnyelműség, mely most hurokba fog.”

- Adománylevél:
- Elárult titok:

- b) Az V. felvonás 4. jelenetében már szorul a hurok. Lojális úr, a törvényszolga milyen rendelettel érkezik?

.....

- c) A mélypont vagy tragikus tetőpont az V. felvonás 7. (utolsó) jelenetének első fele. Az Orgon család élete majdnem tragédiába torkollik. Kivel jelenik meg Tartuffe, s mivel súlyosbodik a helyzet a Lojális úr által hozott utasításhoz képest?

- d) A darab zárójelenete újabb fordulópontot s megoldást is hoz egyben. Miben áll a fordulópont és a megoldás?

- e) Min, kinek az igazságosságán, bölcsességén múlik, hogy nem a csaló álszent lesz a darab győztese?

12. A király és a drámaíró – XIV. Lajos abszolutizmusa és a klasszicizmus

- a) Miért nevezhető a darab befejezése deus ex machina jellegűnek, s miért lehetne ezt „rex ex machina” (‘király a gépezetből’) elnevezéssel illetni?

- b) Az alábbi állítások közül melyiket gondoljátok igaznak?

- (1) A drámaíró ezzel a befejezéssel csak az uralkodónak akart hízelegni, akitől darabjainak bemutatása függött.
- (2) Molière alighanem őszintén hitt abban, hogy a társadalmi igazságosságot csak az abszolút hatalmat kezében összpontosító uralkodó biztosíthatja.

- c) Milyen ember- és társadalomképre vall, hogy Molière több komédiája is a tragikus végkifejlet felé tart, s csak valamilyen szervetlennek tűnő deus ex machina vagy rex ex machina akadályozza meg a gonoszság és a kapzsiság győzelmét?

ABSZOLUTIZMUS ÉS KLASSZICIZMUS

Egyes művészetszociológiai felfogások szerint XIV. Lajos abszolútizmusa és a francia klasszicista művészet között alighanem belső összefüggés állt fenn. Mind a társadalmi-politikai, mind a művészeti elvek középpontjában AZ EGYENSÚLY, A MÉRTÉK fogalma állt. A lajosi abszolútizmus két nagy, egymással már és még nem bíró társadalmi réteg, az arisztokrácia és a polgárság közötti erőegyensúlyra alapozódott. A király a két erőt egymás ellen kijátszva, egymással fékezve és ellensúlyozva vont magához minden hatalmat, minden lényeges politikai döntést. A mérték és a szabályok betartása volt az az alapelv, amely e kényes egyensúly elbillenését volt hivatva megakadályozni. Valahogy úgy, ahogy a klasszicista drámák is elsődlegesnek tartották a szabályok betartását, és elítélték minden emberi vágy, törekvés eltúlzását, kizárólagossá válását, a mértékvesztést, a szélsőségeket.

13. A *Tartuffe* talányai

a) Fogalmazz meg olyan kérdéseket, amelyeket a *Tartuffe* felvet, de nem válaszol meg egyértelműen!

-
-
-

b) Miért bízik Orgon *Tartuffe*-ben ilyen vakon?

Miért nem hisz semmilyen józan érveknek?

Válassz az alábbi válaszok közül, s támaszd őket érvekkel alá!

- (1) Orgon lelki egyensúlyát megtépázták azok az események (pl. a királyellenes összeesküvés), melyekben elvesztette legjobb barátját. Nem igazodik el a világban, irtózatosan fél, mivel titkai vannak, s e titkokat szeretné valakivel megosztani. Bizalmasra vágyik minden áron.
- (2) Orgon világnézetileg bizonytalanodott el, vallásossága rendült meg. Ezért vágyik erős, külső lelki támaszra, valakire, akinek a hite feltétlen és biztos.
- (3) Orgon valójában a férfiakhoz vonzódik, szerelmes *Tartuffe*-be.
- (4) Orgon elmagányosodott a családjában. Gyermekai felnőttek, társaságvágyó felesége fiatalabb nála, nem igazán társa.

.....

.....

.....

.....

2. A FELVILÁGOSODÁS ESZMÉI A MAGYAR KÖLTÉSZETBEN

1. A „felvilágosodás” metaforája

Már az antikvitásról vagy a középkorról szóló fejezetben láthattuk, hogy egy-egy művelődéstörténeti korszakot az utókor a maga nézőpontjának, horizontjának megfelelően sokféleképpen láthat. Ugyanígy egy-egy korszak, amikor a megelőzőhöz képest határozza meg magát, világos önmeghatározása, az előzményektől elkülönítő tiszta körvonalai kirajzolása végett mind az elődkorszakot, mind önmagát sarkítva ábrázolja, bizony óhatatlanul torzítja. Különösen látványos ez a felvilágosodás eszmetörténeti korszaka, szellemi mozgalma esetében, mely ezzel az ellentétező leegyszerűsítéssel igen erőteljesen élt. Nézzük meg, hogyan!

- A) Olvassátok el Csokonai Vitéz Mihály (1773–1805) *Konstancinápoly* című versének (1794) néhány kiemelt részletét, majd oldjátok meg az utána következő feladatokat!

[...]

Óh, e népre, óh melly sűrű felhőt vona
A szentség színével bémázolt babona!
Denevér babona! bagoly vakbuzgóság!
Meddig lesz körmöd közt a Mindenhatóság?
Míg úlsz a királyok koronáján, kincsén?
A vitézek kardján s a népek bilincsén?
Míg az emberi nem hajdan a természet
Együgyű keblében nyugva heverészett,
Nem emelted még fel kiáltásod szavát,
Hogy keresd a vak éj fiainak javát.
Boldog volt a világ s e hiú szó: Szentség,
Nem volt a legszörnyűbb gonoszokra mentség.
Állott a Természet örök építménye,
Élt az emberiség legszentebb törvénye.
De miólta ennek sok romlást szenvedett
Oldalába raktad, bal madár! fészketed:
Azólta számodra rakja a lenyomott
Értelem azt a sok felséges templomot.
Azólta adja ki a kenyért házából,
Kikapván éhhez holt kicsinyje szájából
A szent névre vágyó, balgatag anya is,
Hogy tudjon mit rágni derved foga is.
[...]

Természet! emeld fel örök törvényedet,
S mindenek hallgatni fogják beszédedet.
E kézzel fogható setétség eltűnik,
Az éjnek madara húholni megszűnik.
Egy jóltévő világ a mennyből kiderül,

S a sok kigondolt menny mind homályba merül.
 Ah, ti máris abból fakadt indulatok!
 Nyelvemre harsogóbb hangokat ontsatok.
 Emelkedj fel, lelkem! – előre képzelem,
 Mint kiált fel szóval egyet az értelem,
 S azonnal a sötét kárpitok ropognak:
 A szívről az avúlt kérgek lepattognak;
 Tárházát az áldott emberiség nyitja,
 Édes fiainak sebeit gyógyítja;
 A szeretet lelke a földet bételi,
 S az ember az embert ismét megöleli.
 Eloszlanak a szent s a panaszos hangok,
 Boldogító ércce válnak a harangok.
 Azzal sok száz embertárson segítenek,
 Amin most egy cifra tornyot építenek.
 [...]

- a) Milyen további fogalmak, képek társulnak a vers itt idézett, a sötétség–világosság alapvető ellentétpárjára épített részletei köré?
 Töltsétek ki a táblázatot!

SETÉTSÉG	VILÁGOSSÁG

- b) A vers – meglehetősen átlátszó – taktikai ravaszkodással a muzulmán vallás egyik központjához, Konstantinápolyhoz, azaz Isztambulhoz kapcsolja gondolatmenetét.
 Vajon a „dervis” (mohamedán, azaz muzulmán szerzetes) szó részként – metonimikusan – milyen nagyobb egész, nagyobb halmaz helyett áll ebben a kontextusban?
-
-

- c) A „babona”, a „vakbuzgóság” meg a felekezetekhez és templomokhoz kötődő vallási gyakorlat elvben három különböző dolgot jelent, jelölhetne.
 Mi utal arra, hogy ez a vers összemossa, azonosítja a három fogalmat?
 Válaszoljatok a kettéosztott naplóban!

IDÉZETEK	MAGYARÁZATOK

- d) Milyen három világekorszakot vázol fel a vers?
Alapvetően mivel azonosítja a sötétséget, mivel a világosságot?
Miért nagyfokú leegyszerűsítés ez az azonosítás?

1. korszak:

2. korszak:

3. korszak:

- e) Csokonai ezen verse mennyiben hasonlít s mennyiben tér el a reneszánsz népszerű „háromosztatú” történelem-leírásától?

Mi a reneszánsz felfogás szerint, s mi e szerint a vers szerint az első világekorszak?

- f) Olvasd el ennek az elmélkedő-leíró, PICTURA (kép, látvány megverselése) és SENTENTIA (bölcsmondás, illetve bölcsesség megverselése) jellegű részekből összeépített versnek az előbbiekben nem idézett, indító, pictura jellegű részét!

- Fejtsd ki, hogy miképpen érvényesül a versben, annak szerkezetében a klasszicista ars poeticák által vallott GYÖNYÖRKÖDTEENI ÉS TANÍTANI elv!
- A gyönyörködtetés e költemény elején az olvasó (az egyikben csak a férfiolvasó!) milyen kétféle kíváncsiságára, kétféle vágára épít?
- Emelj ki legalább négyet a hárem leírásának rafinált metaforikus azonosításából! Tapasztalataidat tíz soros, tömör esszében foglald össze! Lehetséges javasolt cím: *Mézesmadzag-technika a Konstancinápoly című költeményben.*

B) Olvassátok el Batsányi János *A látó* (1791) című versének kiemelt részleteit, és oldjátok meg a hozzájuk kapcsolódó feladatokat!

a) Milyen hangulati, képi és fogalmi ellentétekre épül az alábbi részlet?

Vídulj, gyászos elme! megújul a világ,
S előbb, mint e század végső pontjára hág.
[...]
Ím, az igazságnak terjednek sugári;
Dőlnek a babona fertelmes oltári,
Melyek a setétség fene bálványának
Annai századoktól vérrel áradának.

• Ellentétpárok:

.....

.....

b) Az alábbi részlet a nagy francia forradalomra utal, az emlegetett „dicső nemzet” a francia nemzet.

Milyen kapcsolatba hozza a vers a felvilágosodás eszméit és a francia forradalmat?

(A válaszhoz tudni kell, hogy az „ember elnyomott örökös jussai” azonosak az úgynevezett TERMÉSZETI JOGOKkal, más néven az ember elidegeníthetetlen vagy eredendő jogaival, melyek közül leggyakrabban az egyenlőséget, a szabadságot, a tulajdont és a testvériséget, azaz a szolidaritáshoz való jogot szokták emlegetni. (Bár ez a lista bölcselőnként kissé változik.) Kérdés tehát, hogy mit jelenthet a „Délre hozván” kifejezés.)

Ama dicső nemzet felkelt ím egészen,
Mely a két világnak megváltója lészen,
S melynek már láncoktól szabad vitéz karja
Mutatja, mit tehet egy nép, ha – akarja!
Az ember elnyomott örökös jussait
Délre hozván, porba veri bálványait;

.....

.....

.....

c) Emeljétek ki az alábbiakból aláhúzással a versben megnevezett természeti jogokat!

S míg köz ellenségink poklokra süllyeszti,
Hozzánk ím! ölelő karjait terjeszti:
„Álljon fel az erkölcs imádandó széki!
Nemzetek, országok, hódoljatok néki!
Uralkodjék köztünk ész, érdem, igazság,
Törvény s egyenlőség, s te, áldott szabadság!”

- A felvilágosodás – polgári – értékrendje vajon mivel szemben, minek az ellentétéként hivatkozott az „érdem”-re?

2. Olvassátok el és a szokásos jelölések ($\sqrt{\quad}$, $-$, $+$, $?$, $*$) alkalmazásával dolgozzátok fel az alábbi ismeretközlő szöveget!

A munkát párban végezzétek!

Mindketten fogalmazzatok meg öt-öt, az alábbi szöveg legfontosabb állításaira vonatkozó kérdést! Egyiketek tegye föl kérdéseit, a másik válaszolja meg őket!

Ha a válaszolónak maradtak még elhasználatlan kérdései, cseréljétek szerepet!

A felvilágosodás – időbeli elhelyezése, önképe és önképének torzításai

A felvilágosodás, amikor önmagát fényként állítja szembe a korábbi sötétséggel, többféleképpen is egyszerűsít, torzít. Egyrészt tanultuk, hogy a középkor sem sötét, inkább tarka volt, sőt mind a kereskedelem, mind a tudomány, mind a művészetek szempontjából voltak igen fényes századai is. (Nyugat-Európában ilyen volt például a 12. és a 13. század. Az Európa egyes részein a tudomány és a művészetek szempontjából igencsak fényes reneszánsz időszak, a 15–16. század is – a felvilágosodás „új világ és kezdet” érzetéhez képest – ama „sötét középkor”, sötét előtörténet része lenne. Igaz, sokan a felvilágosodást éppen a reneszánsz átmeneti megtorpanás utáni reneszánszának tekintették.)

Másrészt azt is tudjuk, hogy a reneszánszban lendületet kapott tudományos fejlődés a 17. században kifejezetten felgyorsult. A 16–17. század a matematika és a fizika rohamos kibontakozásának kora. „1620-tól 1650-ig, Galilei és Descartes tételei nyomán visszavonhatatlanul megfogalmazódik a matematika felsőbbisége a megismerésben, más szóval matematizálódik a világ megismerhető struktúrája. (...) A mechanika forradalmának európai csodája, legyünk pontosak, a XVII. század második negyede immár mindennemű periodizáció közös faktora. (...) Erre az időszakra támaszkodik, s innen elrugaskodva terjed el a felvilágosodás Európája, sőt közvetettebben, de éppoly biztosan, maga a XX. századi tudományos civilizáció is.” (Pierre Chaunu: *Felvilágosodás*) Ez a periódus hozza el a skolasztikus (spekulatív, kísérletmentes, nem matematikai alapú, Arisztotelészre és középkori követőire támaszkodó) tudományosság végső vereségét. „A technikai változás ennek a világhoz való újfajta viszonynak a gyermeke. (...) A terjeszkedés és a fejlődés modern kategóriái távoli folytatásai a világ- és emberkép azon átalakulásának, amely a mechanika évszázadának teljesítménye.”

De akkor miért nem a 17. századtól, s mondjuk, Descartes-tól kezdve beszélünk a felvilágosodásról?

Azért, mert A TUDOMÁNYOS GONDOLKODÁSMÓD A FELVILÁGOSODÁS ÁTTÖRÉSÉIG KÉT ÉRTELEMBEN IS SZŰK KÖRBEHATOTT. Egyrészt eleinte KEVÉS EMBER, KEVÉS ELME sajátította el az új gondolkodást. Az olvasni és írni tudásnak, az iskoláztatásnak, a kultúra közvetítőrendsze-

reinek (s bizony a hadsereg vagy a közigazgatás is ezek közé tartozik) változnia, modernizálnia, szélesebb körre kiterjedővé kellett válnia ahhoz, hogy az új gondolkodás szélesebb körbe hatoljon be. Másrészt AZ ÚJ TUDOMÁNYOS GONDOLKODÁS ELEINTE MEGTARTÓZTATTA MAGÁT A POLITIKA, AZ ERKÖLCS ÉS A VALLÁS TERÜLETEITŐL. Descartes még „szándékosan kihagyta az új metodológiából a politika és a vallás területét, az Istenhez való viszonyt és az államban élő ember viszonyait”. A felvilágosodás akkor tör át, akkor állítja szembe a tudást és az észet a megtagadásra, meghaladásra ítélt régi renddel, gondolkodásmóddal, amikor a megerősödött polgárság gondolkodói, a filozófusok és szervezett francia élcsapatuk, az enciklopédisták a tudományos gondolkodást immáron a létező társadalmi struktúrák, intézmények, szokások, gondolkodási és szerveződési formák vizsgálatára, bírálatára, „leleplezésére” kezdik használni. Akkor, amikor a tudományos gondolkodás átlépi korábbi korlátait: egyrészt mind szélesebb közönség felé fordul, másrészt új, addig zárójelben hagyott területekre terjeszti ki érdeklődését, (vélt) illetékességét: a kinyilatkoztatás, a tételes vallás, a hatalmi viszonyok és az erkölcsi alapelvek, az emberkép területére is behatol. A felvilágosodás a polgárosodásban előjáró Németalföldön és Angliában előbb jelentkezett, mint Franciaországban, de harcosszellemi mozgalommá az enciklopédisták tevékenysége révén Franciaországban szerveződött, nevét is ott kapta, s Európa legtöbb országába is onnan terjedt el. A polgári forradalmain már túljutott Németalföldön és Angliában az új eszmerendszer olyan kiélezésére és mozgalmoszerű megszervezésére egyszerűen nem volt szükség, mint a politikai átalakuláson még innen lévő Franciaországban.

A tudomány fejlődése és a józan ész erre támaszkodó, harcosszellemi öntudata, amit az ipar, a kereskedelem s az ebben érdekelt társadalmi rétegek erősödése is ösztönzött, nem egyszerűen a vallási dogmákkal és a társadalmi hierarchiával ütközött össze, harcát nem mindig az egyházzal vagy a születési arisztokráciával szemben kellett megvívnia. Az új tudománynak gyakran a régi tudománnyal, illetve az – egyház által is tisztelt és „elsajátított” – antik filozófusok tekintélyével kellett megküzdenie. A felvilágosodás mint eszmerendszer és mozgalom mintegy rákényszerült arra, hogy A VELE SZEMBENÁLLÓ MÚLTAT EGYNEMŰSÍTSE, SAJÁT ÚJDONSÁGÁT ÉS ERÉNYEIT PEDIG AZ ELŐZMÉNYEK ROVÁSÁRA IS KIDOMBORÍTSA. Az új gondolkodás győzelméhez, illetve széles körű elterjedéséhez alighanem hozzátartozik az ellentéteknek effajta sarkító kiélezése is. Ráadásul azt sem feledhetjük, hogy a katolikus egyház világi hatalma, fanatikus és embertelen lépései a 18. századi Franciaországban nem mentek ritkaságszámba. Voltaire híres egyházellenes jelszava: „Tiporjátok el a gyalázatost!” e nélkül nem válhatott volna népszerűvé.

A felvilágosodott gondolkodás választott jellemzője az ELŐÍTÉLET-MENTESEGG, a szokásokkal, ÉSSZERŰTLENNEK TEKINTETT HAGYOMÁNYOKKAL VALÓ SZEMBENÁLLÁS, szakítás, a FEJLŐDÉSBE VETETT HIT. Ez az egyoldalú jövő felé fordulás, egyfajta tradícióellenesség a felvilágosodás egyik gyöngye pontja. (A matematikában, a mechanikában nemigen játszik szerepet a történeti szempont.) Nem véletlen, hogy magán a felvilágosodás táborán belül is a civilizáció és az ember fejlődésébe vetett hit kérdése lesz az egyik töréspont. Rousseau első értekezése is ebben a kérdésben fordul szembe az enciklopédistákkal már 1750-ben, azaz még a csapatvállalkozás első kötetének megjelenése előtt.

- Kérdések és válaszok:

3. Olvassátok el Denis Diderot (ejtsd: dőni didró) szócikkének alábbi részletét az *Enciklopédiából*!

ENCIKLOPÉDIA

Egy enciklopédia célja valójában az, hogy összegyűjtse az egész földön elszórt ismereteket; hogy általános rendszerüket bemutassa kortársainknak és átadja az utánunk következőknek, nehogy az elmúlt századok munkássága hiábavaló fáradozássá váljék a rákövetkező századokban; hogy unokáink tanultabbak lévén egyben erényesebbekké és boldogabbakká legyenek, mi pedig úgy halhassunk meg, mint akik nagy szolgálatot tettek az emberi nemnek.

- a) A szócikk az enciklopédia célrendszerét taglalva három közvetlen és három közvetett célt nevez meg. Melyek ezek?

- Közvetlen célok:

- Közvetett célok:

- b) Milyen összefüggést tételez föl a szerző az első és a második csoport között?

- c) Az idézett szöveg „hogyan unokáink...” kezdetű tagmondata önmagában is tartalmaz egy feltételezett ok-okozati összefüggést.

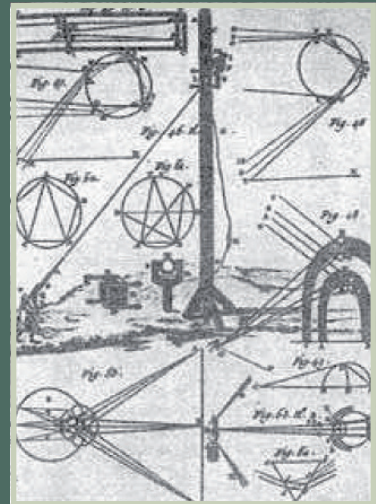
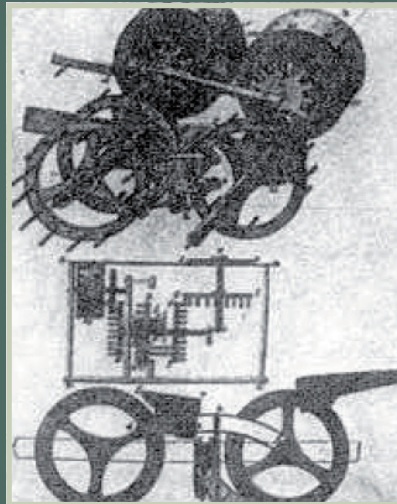
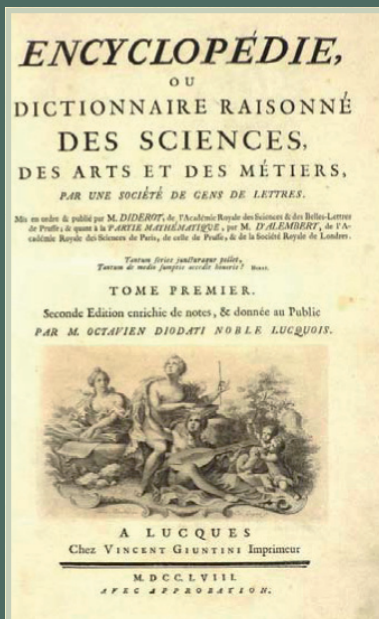
Fogalmazd meg ezt a tételt saját szavaiddal, és fejtsd ki röviden, egyetértés-e vele!

- Tétel:

- Vélemény:

- d) Vitassátok meg közösen az előbbi tételt!
- e) Húzd alá az alábbi szöveg szerinted legfontosabb három, nem pusztán ismeretközlő, hanem értékelő állítását!

Az Enciklopédia (1751–1772, ill. 1780)

A 35 kötetes *Enciklopédia* 11 kötete tartalmazza az ábrákat. Ez a két lap – Pascal számítógépe és az Optika címszó magyarázó ábrái – részben a tárgyalás, részben a nyomdatechnika magas szintjét dicséri. (www.kfki.hu/.../hun/olvaso/histchem/simonyi/)

(www.sk-szeged.hu/tortenet/index.htm)

A Nagy Francia Enciklopédia, azaz A tudományok, a művészetek és a mesterségek értelmező szótára, amelynek Denis Diderot (1713–1784) és Jean-Baptiste D’Alembert (1717–1783) voltak alapító szerkesztői, összesen 35 kötetben mintegy 60 000 címszót tartalmaz. Ebből 1751 és 1772 között 28 kötet jelent meg Diderot-ék szerkesztésében. Szerzői között a francia felvilágosodás olyan nagy nevei szerepelnek, mint Montesquieu, Voltaire, Holbach és Rousseau. A szócikkek legnagyobb része azonban nem tőlük, hanem mintegy kétszáz munkatárstól származik, közülük a legtöbb Jacourt-tól. Az eredetileg egy angol lexikon (Chambers-lexikon) fordításaként induló vállalkozás szemléletében nem egységes, hatása azonban szinte felmérhetetlen.

A döntően empirista, néhol racionalista ismeretelméleti álláspontot tükröző, többnyire deista¹, néhol materialista² világnézetű szócikkek együttes hatása annak köszönhető, hogy az emberi ismeretek összegyűjtésével, felhalmozásával mintegy a világi tudás épületét, teljességre törekvő tárházát állították szembe a kinyilatkoztatott tudás szent könyveivel. Ezáltal lett világnézeti-demonstratív szerepe egy olyan könyvnek, amely részleteiben nem mindig állt szemben az egyház álláspontjával. Az *Enciklopédia* óvatos szerzői nem a nyíltan teológiai kérdésekről szóló címszavakban fordultak szembe a tételes vallással, hanem inkább látszólag mellékes szócikkekben: például nem a vallásról szóló címszó bírálja a vallási gyakorlatot, hanem a babonáról szóló. Az *Enciklopédia* polgári szemléletét az is mutatja, hogy benne a *mesterségek* – már a címben is – a tudományok, a művészet (és a filozófia) mellé emelve szerepelnek. Népszerűségét bizonyítja, hogy mintegy négyezer előfizetője volt, és 1751–1789 között kilenc kiadást ért meg.

Lemonnier képén Geoffrin asszony (1695–1777) szalonja látható. A hallgatóságnak épp az *Enciklopédiá*ból olvasnak fel. (www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=OTTTS_iro...)

- 1 Deizmus: olyan elképzelés, amely az isteni teremtésből származtatja a világot, azonban az események későbbi folyásába e világmagyarázat szerint Isten nem szól bele, teremtett világát annak saját törvényei szerint hagyja működni. A híres deista metafora szerint Isten órászmester, aki elkészíti az órát, majd a felhúzott készülék önmagától működik.
- 2 Materializmus: olyan világmagyarázat, amely a világ keletkezését, a világban végbemenő történéseket és a lelki-szellemi-erkölcsi folyamatokat is az anyagból és annak mozgástörvényeiből eredezteti, Isten vagy más természetfeletti létezők ebben a rendszerben nem kapnak helyet, legfeljebb az emberi elme szüleményeként.

ROUSSEAU, A FELVILÁGOSODÁS BELSŐ ELLENZÉKE

Az enciklopédisták egyik alapvető meggyőződése a civilizáció fejlődésébe s e fejlődés üdvös voltába vetett hit. Sokaknál járt ez együtt az ember, a természeti ember, a természeti jogokkal felruházott ember eredendő romlatlanságáról alkotott meggyőződéssel. Csak a babonáktól és rossz, ésszerűtlen társadalmi intézményektől kell a józan ész fegyverének segítségével megszabadítani az embert, s akkor a jó társadalomban harmonikusan fognak együtt élni a felvilágosult, jóra nevelt emberek, emberi közösségek. A FELVILÁGOSÍTÓK (AZ AUFKLÉRISTÁK) EGYSZERRE HITTEK A TÁRSADALOM MEGVÁLTOZTATÁSÁBAN ÉS AZ EMBER, AZ EGYÉN NEVELÉSÉBEN. A felvilágosodás egyik jellemző tétele, illúziója, hogy a tudomány, a műveltség elterjedése boldog és erkölcsös emberi társadalomhoz vezet. Ahogy azt Diderot-nak az *Enciklopédiáról* írt szócikkében olvashattuk: „unokáink tanultabbak lévén egyben erényesebbekké és boldogabbakká” lesznek. JEAN-JACQUES ROUSSEAU (1712–1778) is a felvilágosodás táborába tartozott annyiban, hogy ő is hitt abban: a társadalmat meg kell változtatni, s hogy az embert kell és lehet nevelni, csakhogy mind a civilizáció fejlődésének irányáról, mind a nevelés jellegéről más véleménye volt, mint filozófustársainak. Az első vízváltó Rousseau és a többiek között a tudomány és a művészetek emberi erkölcsökre tett hatásának megítélésében érhető tetten. A második a magántulajdon megítélésében.

4. Tudás és erkölcs, tulajdon és boldogság

Négyes csoportokban gyűjtsetek érveket, illetve alakítsatok ki válaszokat a következő kérdésekre!

- A)** Gyűjtsetek érveket, példákat az ellen vagy a mellett, hogy a művészetek és a tudományok fejlődése jobbá, erkölcsösebbé, boldogabbá teszi, tette az embert!

A TUDOMÁNYOS ÉS A TECHNIKAI FEJLŐDÉS, ILLETVE A MŰVÉSZET ERKÖLCSÖSEBBÉ, JOBBÁ TESZI AZ EMBERT, HISZEN...	A TUDOMÁNYOS ÉS A TECHNIKAI FEJLŐDÉS, ILLETVE A MŰVÉSZET NEM TESZI ERKÖLCSÖSEBBÉ, JOBBÁ AZ EMBERT, HISZEN...

- B)** A természeti ember jobb vagy rosszabb volt-e a civilizáció emberénél?
Mindkét álláspont mellé hozzatok érveket!

A TERMÉSZETI EMBER (VADEMBER, ŐSEMBER) ROSSZABB VOLT A CIVILIZÁLT EMBERNÉL, MERT...	A TERMÉSZETI EMBER (VADEMBER, ŐSEMBER) JOBB VOLT A CIVILIZÁLT EMBERNÉL, MERT...

- C)** A magántulajdon hiánya milyen előnyökkel és milyen hátrányokkal járt, illetve járna?

A MAGÁNTULAJDON HIÁNYÁNAK LEHETSÉGES ELŐNYEI	A MAGÁNTULAJDON HIÁNYÁNAK LEHETSÉGES HÁTRÁNYAI

- D)** Milyen előnyei, illetve milyen hátrányai volnának annak, ha egy elképzelt társadalomban nem alakulna ki munkamegosztás az emberek között, hanem mindenki ugyanazzal foglalkozna? (Külön térjete ki a nemek közötti munkamegosztás kérdésére, illetve a tágabban vett társadalmi munkamegosztásra!)

A MUNKAMEGOSZTÁS HIÁNYÁNAK LEHETSÉGES ELŐNYEI	A MUNKAMEGOSZTÁS HIÁNYÁNAK LEHETSÉGES HÁTRÁNYAI

5. Rousseau első értekezése: A tudományokról és a művészetekről, 1750

Olvassátok el Rousseau első értekezésének néhány részletét, és válaszoljatok az utánuk szereplő kérdésekre!

Az *Értekezés* a dijoni akadémia azon kérdésre keresett feleletet, hogy „Javított-e avagy rontott az erkölcsökön a tudományok és a művészetek újraéledése?”

Rousseau válaszána néhány részlete:

„(...) erkölcsünk terén hiú és csaloika egyformaság uralkodik, mintha minden lelket ugyanabba az öntőmintába vetettek volna: az udvariasság folyvást követel, az illendőség parancsol; folyvást szokásokat követünk, soha a tulajdon szellemünket. Már nem is merünk olyannak mutatkozni, amilyenek vagyunk, s valahányszor az emberek, a társadalomnak nevezett nyáj tagjai, egyforma körülmények közé kerülnek, mindnyájan egyformán cselekszenek ennek az örökös kényszernek a súlya alatt, hacsak erősebb indítékok másfelé nem térítik őket. Így hát soha nem tudjuk igazán, kivel van dolgunk; hogy a barátomat megismerjem, ki kell várnom a nagy alkalmat, tehát addig kell várnom, míg késő nem lesz, hiszen éppen az ilyen alkalmakkor volna fontos ismernem őt.”

„(...) Nincs többé őszinte barátság, nincs valódi megbecsülés és nincs megalapozott bizalom. Gyanakvás, bizalmatlanság, félelem, hidegség, tartózkodás, gyűlölet, árulás rejtezik az udvariasság állok leple mögött, az oly sokat magasztalt pallérozottság mögött, mely felvilágosult századunk adománya. Káromlással már nem szentségtelenítik meg a mindenség Urának nevét, de megsértik az Urat istentagadó beszédekkel, és ez még csak nem is bántja érzékeny fülünket. Nem a magunk érdemeivel büszkélkedünk, hanem mások érdemeit kicsinyeljük. Nem sértetjük durván ellenségünket, hanem ügyesen rágalmazzuk. Kihuny a nemzeti gyűlölködés, de vele együtt a hazaszeretet is. (...) Vannak tilalmas túlkapások, gyalázattal sújtott bűnök, más bűnök azonban az erény nevével ékeskednek; aki nem követi el, annak színlelnie kell őket. Ám magasztalja, akinek kedve van hozzá, a kor bölcséinek mértékletességét; ami engem illet, én csak kifinomodott mértéktelenséget látok benne, s ez éppolyan méltatlan a dicséretemre, mint fortélyos egyszerűségük. (...)”

a) Mi jellemzi Rousseau szerint a civilizáció emberének magatartását?

„Ahol nincs okozat, ott nem kell okot keresni; de itt az okozat biztos: a valóságos hanyatlás. Lelkünk abban a mértékben romlott meg, ahogy a tudományok és a művészetek közeledtek a tökély állapota felé. Netán azt mondja valaki, hogy ez korunk különös balszerencséje? Nem, uraim, a hiú kíváncsiság okozta bajok egyidősek a világgal. Az óceán vizének naponta ismétlődő megemelkedése és visszasüllyedése nem vetteti alá nagyobb szabályszerűséggel ama csillag járásának, mely éjjelente megvilágít minket, mint az erkölcsök és tisztesség sorsa a tudományok és a művészetek haladásának. Az erény abban a mértékben veszett el a szemünk elől, ahogy amazoknak a fénye emelkedett a látóhatáron, és ugyanezt a jelenséget figyelték meg minden helyen és minden korokban.”

- b) A tudományok és a művészetek tökéletesedése hogyan hatott az emberi lélekre, az erkölcsökre, az erényre?

- c) Olvassátok el és a szokásos jelölések (\surd , $-$, $+$, $?$, $*$) alkalmazásával dolgozzátok fel az alábbi ismeretközlő szöveget!

Az ember és a polgár

Rousseau KULTÚRKRIKÁja szerint a civilizáció HAJLAM és KÖTELESSÉG (illem) kételtűjévé hasította az embert. Más megfogalmazása szerint kettéhasadtunk EMBERre (homme) és POLGÁRra (citoyen). „Az emberi nyomorúság oka ez az ellentmondás, amely helyzetünk és vágyaink, kötelességeink és hajlamaink, a természetes és a társadalmi intézmények között, ember és polgár között található. Tegyétek az embert eggyé, és olyan boldoggá fogjátok tenni, amilyen boldog csak lehet. Adjátok az embert teljes egészében az államnak vagy hagyjátok meg önmagának, mert ha megosztjátok szívét, széttöritek.” (Politikai töredékek)

A boldogtalanság, a szerepjátszás megszüntetése érdekében tehát Rousseau szerint újra egyesíteni kell az embert: vagy kizárólag állampolgárrá kell tenni a közösségi erény uralmának biztosításával, a benne lévő természeti ember teljes kiirtásával, vagy kizárólag természetes emberré kell visszaváltoztatni. Ez utóbbi, „fiktív” javaslat szülte a Rousseau-nak tulajdonított „Vissza a természethez!” jelszót. Valójában azonban a történelmi-civilizációs fejlődést a genfi bölcsező visszacsinálhatatlannak tartotta, ezért későbbi politikai írásaiban (például az 1762-es *Társadalmi szerződés*ben) inkább azt javasolta, hogy olyan berendezkedést kell létrehozni, amelyben mindenki a közjót akarja, s gyökerestől kiirtatik belőle az ember különérdeke, önzése. Legfeljebb az olyan társadalmak számára (pl. a lengyel alkotmány tervezetében) javasolta a régi állapotok megőrzését, amelyekben a civilizáció még nem roncsolta szét a hagyományos közösségi érzületet és a romlatlan életformákat.

6. Rousseau második értekezése: *Értekezés az egyenlőtlenség eredetéről*, 1755

Rousseau második értekezése már nem a tudományokat és a művészeteket jelöli meg az ember erkölcsi hanyatlásának okaként, hanem az EGYENLŐTLENSÉGBen mutatja fel az emberi boldogtalanság és nyomorúság okát. Az egyenlőtlenség eredetének feltárásához A TERMÉSZETI ÁLLAPOT vizsgálatából indul ki. Fontos azonban tudni, hogy a természeti állapot Rousseau-nál csupán MÓDSZERTANI FELTÉTELEZÉS, TÁRSADALOMKRITIKAI ESZKÖZ.

Második értekezése bevezetésében így ír erről: „[a] természeti állapot olyan állapot, amely nem létezik többé, meglehet sohasem létezett, ám mégis szükséges, hogy fogalmat alakítsunk ki róla – a célból, hogy jobban meg tudjuk ítélni jelen állapotunkat”. A közkedvelt hiedelmekkel ellentétben Rousseau nem hirdette az utópikus „vissza a természethez!” jelszót, de nem azért, mert elégedett volt a civilizációval, hanem azért, mert – mint már említettük – a történelem menetét nem tartotta ilyen egyszerűen megfordíthatónak, az emberi természetnek hajlamra és kötelességre, (magán)emberre és (köz)polgárra szakadtságát nem tartotta ilyen könnyen begyógyíthatónak.

- a) Olvassátok el az alábbi két szövegrészletet, majd válaszoljatok az utánuk következő kérdésekre!

„(...) A természeti állapotban az emberek nem ismertek sem morális viszonyokat, sem kötelességeket, így hát első pillantásra úgy tetszik, nem lehettek sem jók, sem rosszak, nem voltak sem bűneik, sem erényeik (...)”

„Semmiképpen se állítsuk Hobbesszal³, hogy az ember, mivel fogalma sincs a jóról, természeténél fogva rossz, hogy bűnös, mivel nem ismeri az erényt, hogy minden szolgálatot megtagad felebarátaitól, ha úgy hiszi, hogy az nem jár ki nekik, vagy hogy, mivel okkal gondolja, hogy mindenre jogot formálhat, amire szüksége van, esztelenül az egész világ egyedüli tulajdonosának képzei magát. (...) Ha elgondolkozik az általa felállított elveken, azt kellett volna mondania, hogy önfenntartási törekvésünk a természeti állapotban árt a legkevésbé a többiek önfenntartási törekvésének, tehát ez az állapot a legkedvezőbb a béke s a legmegfelelőbb az emberi nem számára. De éppen az ellenkezőjét mondja, mivel – helytelenül – besorolja a vadember önfenntartási törekvésébe egy se-reg olyan szenvedély kielégítésének a szükségletét, mely a társadalom műve és nélkülözhetetlené teszi a törvényt. (...) Azt mondhatnók, hogy a vadember éppen azért nem rossz, mert nem tudja, mit jelent jónak lenni, mert nem az értelem haladása és nem is a törvény zablája tartja vissza a rossz elkövetésétől, hanem a szenvedélyek szunnyadozása és a bűn nem ismerése.”

- Rousseau szerint jó, rossz vagy erkölcsileg megítélhetetlen a természeti állapot embere?

- Milyen alapon tartja rossznak, bűnösnek Hobbes a vadembert?

3 Thomas Hobbes (ejtsd: hopsz, 1588–1679) az angol felvilágosodás jelentős filozófusa. Az ember eredeti, „természetes” állapotát kora kiélezett konkurenciaharc alapján képzelte el, tehát úgy, hogy mindenki harcol mindenki ellen (bellum omnium contra omnes).

- Rousseau szerint milyen történelmi tévedésen, a vadember milyen téves jellemzésén alapul Hobbes ítélete?

- b)** Olvassátok el az alábbi szövegrészletet, majd válaszoljatok az utána következő kérdésekre!

„Az első ember, aki bekerített egy földdarabot és azt találta mondani: ez az enyém, s oly együgyű emberekre akadt, akik ezt el is hitték neki, ez az ember teremtette meg a polgári társadalmat. Mennyi bűntől, háborútól, gyilkosságtól, nyomorúságtól és szörnyűségtől menekült volna meg az emberi nem, ha valaki kiszakítja a jelzőkarókat vagy betemeti az árkot, és így kiált társaihoz: Ne hallgassatok erre a csalóra! Elvesztetek, ha megfeledeztek róla, hogy a termés mindenkié, a föld pedig senkié! De igen valószínű, hogy akkoriban már fordulóra jutottak a dolgok, s nem maradhattak úgy, ahogyan voltak, hiszen a tulajdon fogalma sok korábbi fogalomtól függ, melyek csak sorjában keletkeztek, és így nem egy csapásra bukkant föl az emberi szellemben. Mielőtt az emberek eljutottak volna a természeti állapot végső határához, jelentős haladást kellett tenniük, nem kevés jártasságot és tudást kellett szerezniük, nemzedékről nemzedékre átadni és gyarapítani. Kezdjük hát előbből, s kíséreljük meg egyetlen szempont szerint összefoglalni az események és ismeretek lassú egymásutánját, a legtermészetesebb rendjükben. Az ember első benyomása az volt, hogy létezik, első törekvése, hogy fenntartsa önmagát. A föld gyümölcsei mindent megadtak neki, amire szüksége volt, az ösztön rábírta, hogy éljen a javakkal.”

- Mi mindent tulajdonít Rousseau e bekezdésben a magántulajdon „létrehozójának”?

- A bekezdés szerint a fejlődés adott pontján elkerülhető volt-e a magántulajdon megszületése?

- c)** Az alábbi bekezdések szerint milyen lépések, milyen fejlődés vezetett az emberi természet átalakulásához, végső soron a magántulajdon kialakulásához?

A választ a bekezdések utáni üres sorokban rögzítsétek!

„Ebben az állapotban leledzett az ember, midőn megszületett. Így élt ez az állat: kezdetben a puszta érzéki benyomásokra szorítkozott, alig használta ki a természet adományait, arról pedig nem is álmodott, hogy kicsikarjon valamit a természettől. Ámde csakhamar nehézségek támadtak, s meg kellett tanulnia megbirkózni velük; a fák magasak voltak, és nem érte el a gyümölcsüket; egyik-másik állat is ugyanezzel a természettel akart táplálkozni, s így versenyeznie kellett vele a táplálékért; más, vérengző állatok egyenesen az ő életére törtek. Ezért kénytelen volt testének gyakorlásába fogni: mozgékonyvá kellett válnia, gyorsá a futásban, erőssé a harcban. Hamarosan megtanult bánni a természetes fegyverekkel, faágakkal és kövekkel. Megtanulta leküzdeni a természeti akadályokat, szükség esetén megvívni a többi állattal, akár az emberektől is elvitatni táplálékát, vagy kárpótolni magát azért, amit át kellett engednie az erősebbnek.”

„(...) A kezdeti haladás végül is lehetővé tette az ember számára, hogy gyorsabban haladjon tovább. Minél jobban megvilágosodott a szellem, annál nagyobb tökélyre jutottak a mesterségek. Az emberek csakhamar nem aludtak már el az első fa alatt, s nem vonultak vissza föld alatti üregekbe, hanem felfedeztek valamilyen kemény és éles kőből való baltát, s ennek segítségével fát vágtak, kiásták a földet, és gallyakból összerótt kalyibát készítettek maguknak, amelyet azután sárral és agyaggal tapasztottak össze.”

„(...) Ebben az új állapotban az emberek egyszerű és magányos életet éltek, szükségleteik nagyon korlátozottak voltak, s mivel feltalálták az eszközöket, amelyek révén gondoskodni tudtak a korlátozott szükségletekről, igen sok szabad idejük maradt, amit arra használtak, hogy atyáik előtt ismeretlen javak sokféleségére tegyenek szert. Ez volt az első eset, hogy járomba hajtották a fejüket, anélkül, hogy gondoltak volna rá, s ez volt az első forrása mindama rossznak is, amit utódaiknak készítettek: mert nem elég, hogy e javak tovább folytatták a test és a lélek elpuhítását, a megszokás folytán szinte teljesen elveszítették még kellemetlenségüket is, és ugyanakkor igazi szükségletekké fajultak; így azután hiányuk sokkal kegyetlenebb érzéssé vált, mint amilyen édes volt a birtoklásuk, s az ember boldogtalan volt, amikor elvesztette őket, holott nem volt boldog, amikor birtokolta.”

„(...) attól a pillanattól fogva, hogy az egyik ember rászorult a másik segítségére, hogy észrevették, előnyös lehet, ha egyvalaki kettő számára elegendő készletekkel rendelkezik, az egyenlőség oda volt, megjelent a tulajdon, szükségessé vált a munka, s hatalmas erdők derűs mezőkké változtak át, amelyeket emberi verítéssel kellett öntözni, s ahol a természettel együtt rövidesen nagyra nőtt a szolgaság és a nyomor.”

(Kis János fordítása)

- d)** Az utolsó idézett bekezdés tanúsága alapján a lezajlott folyamatot Rousseau összességében egyértelműen negatívan, inkább pozitívan vagy ambivalensen ítéli meg? Mi, mely szavak utalnak az egyik, melyek a másik értelmezésre?

7. Csokonai Vitéz Mihály: Az Estve (1794)

Hallgassátok meg Csokonai *Az Estve* című versét, majd csoportokban dolgozzátok ki az alábbi feladatokra adható megoldásokat!

A megoldást a csoport tanárotok által utólag kijelölt szóvivője négyperces, összefogott kiselőadásban ismertesse az osztály egészével!

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY: AZ ESTVE

A napnak hanyatlik tündöklő hintaja,
Nytva várja a szép enyészet ajtaja.
Haldokló sугári halavánná léznek,
Pirúlt horizonunk alatt elenyésznek.
Az aranyos felhők tetején lefestve
Mosolyog a híves szárnyon járó estve;
Melynek új balzsammal biztató harmatja
Cseppecskéit a nyílt rózsákba hullatja.
A madarkák meghűlt fészkeknek szélein
Szunnyadnak búcsúzó nótájok rendjein.
A kis filemile míg magát kisírta,
Szomorún hangicsált fészken a pacsirta.
A vadak, farkasok ülnek szenderedve,
Barlangjában belől bömböl a mord medve. –

Ah, ti csendes szellők fúvallati, jertek,
Jertek füleimbe, ti édes koncertek;
Mártsátok örömbé szomorú lelkemet;
A ti nyájasságtok minden bút eltemet.
Lengjete, óh kellő zefírek, lengjete,
Lankadt kebelembe életet öntsetek!
Mit érzek?... míg szólok, egy kis nyájas szellet
Rám gyengén mennyei illatot lehellett.
Suhogó szárnyával a fák árnyékinál
Egy fűszerszámozott theátrómot csinál,
Melybe a gráciák örömmel repülnek,
A gyönyörűségnek lágy karjain ülnek;
Hol a csendes berek barna rajzolatja
Magát a hold rezgő fényénél ingatja.
Egyszóval, e vídám melancholiának
Kies szállásai öröme nyílnak.

Késsél még, setét éj, komor óráiddal,
Ne fedd bé kedvemet hideg szárnyaiddal:
Úgyis e világba semmi részem nincs,
Mely bágyadt lelkemre megnyugovást hintsen;
Mikor a világnak lármáját sokallom,
Kevélynek, fősvénynek csörtetését hallom,
Mikor az emberek körültem zsidongnak,
S kényektől részegen egymásra tolongnak.

Bódult emberi nem, hát szabad létedre
Mért vertél zárbékót tulajdon kezedre?
Tiéd volt ez a föld, tiéd volt egészen,
Melyből most a kevély s fősvény dézmát vészen.
Mért szabtál hát határt önfiad között;
Ládd-é már egymástól mind megkülönbözött.
Az enyim, a tied mennyi lármát szüle,
Miolta a miénk nevezet élle.
Hajdan a termő föld, míg birtokká nem vált,
Per és láрма nélkül annyi embert táplált,
S többet: mert még akkor a had és veszettség
Mérgétől nem vészt annyi sok nemzetség.
Nem volt még koldúsa akkor a törvénynek,
Nem született senki gazdagnak, szegénynek.
Az igazságtévő határkő és halom,
A másét bántani nem hagyó tilalom
Nem adott még okot annyi sok lármára,
Mert az elégség volt mindennek határa.
Nem állott volt még ki a kevély uraság,
Hogy törvényt hallgasson tőle a szolgaság;
S rozskenyérhéjből is karácsonya legyen,
Hogy az úr tortátát s pástétomot egyen.
Nem bírt még a király húsz, harminc milliót,
Nem csikart ki tőlük dézmát és porciót,
Melyből boldogokká tudja őket tenni,
Azaz tonkin fészket legyen miből venni.
Nem bújt el a fősvény több embertársától,
Hogy ment legyen pénze a haramiától,
Akit tán tolvajjá a tolvaj világ tett,
Mert gonosz erkölccsel senki sem született.
Nem is csuda, mert már a rétek árkolva,
És a mezők körül vagynak barázdolva;
Az erdők tilalmas korlát közt állanak,
Hogy benne az urak vadjai lakjanak;
A vizek a szegény emberekre nézve
Tőlök munkált fákkal el vagynak pécézve.

Te vagy még egyedül, óh arany holdvilág,
 Melyet árendába nem ad még a világ.
 Te vagy még, éltető levegő! amelyen
 Indzsenéri duktus nem járt semmi helyen.
 Téged még, óh legszebb hangú szimfónia,
 Ingyen is hallgathat minden emberfia:
 S titeket, óh édes erdei hangzások,
 Hallhatnak a szegény pásztorok s munkások:
 Mikor a mesterség gyáva hangjainál
 A kényes nagyvilág fárasztó bált csinál.
 Óh, áldott természet! óh csak te vagy nékem
 Az a tetőled nyert birtokom s vidékem,
 Melynek én örökös földesura lettem,
 Mihelyt teáltalad embernek születtem.

A) Leírás és elmélkedés

a) Ha lehetséges, válasszátok el a vers leíró és elmélkedő részeit!
 A leíró részeken belül jelöljétek a tisztán leíró, illetve a megszólítást és leírást ötvöző részeket!
 (Emeljétek ki a természetre vonatkozó megszólításokat!)

b) Gyűjtsetek ki minél több olyan nyelvi elemet, amely hozzájárul a leírás emelkedett, áhítatos jellegének megteremtéséhez!

.....

.....

c) Vajon mi magyarázhatja a leírás és a megszólítás áhítatos, megilletődött jellegét?
 Milyen természetfelfogáshoz illene ez az áhítatos jelleg?
 Idézzétek fel Assisi Szent Ferenc *Naphimnuszát*! Ott mi indokolja a természet elemeinek áhítatos leírását és megszólítását?
 Lehet-e a szöveg alapján itt is ugyanaz az áhítat forrása? Ha igen, bizonyítsátok, ha nem, keressetek más lehetséges indokot!

.....

.....

.....

.....

d) A vers eleji leírás milyen műfajú képzőművészeti alkotásra emlékeztet?

.....

e) Hogyan fordul a természethez a beszélő a vers zárlatában?
 Minek, kinek a helyét foglalja el stílusosan is, szerepében, funkciójában is a természet?

Óh, áldott természet! óh, csak te vagy nékem
 Az a tetőled nyert birtokom s vidékem,
 Mellynek én örökös földesura lettem,
 Mihelyt teáltalad embernek születtem.

f) Az előbb idézett „örökös földesura” kifejezést hogyan értelmeznétek?

- Mennyiben, miért tekinthető a kifejezés ironikusnak?
- Ha nem tekintjük ironikusnak, mi lehet a szintagma jelentése?

B) Az *Estve* és a stílusok

a) A nyitó leírásban keressetek a barokk dekorativitását és monumentalitását, illetve a rokokó miniatűr-kultuszát felidéző részleteket!

Ne csak az apró képeket, hanem a kicsinyítő nyelvi elemeket is gyűjtsétek ki!

BAROKK DEKORATIVITÁST ÉS MONUMENTALITÁST IDÉZŐ RÉSZLETEK	A ROKOKÓ MINIATŰRKULTUSZÁT FELIDÉZŐ RÉSZLETEK

b) A klasszicista formaeszményre a VILÁGOSAN ELKÜLÖNÜLŐ RÉSZEBŐL álló, tisztán tagolt, könnyen áttekinthető MŰEGÉSZ jellemző.

Milyen – a verstípussal is összefüggő – szerkezeti vonása teszi ezt a verset jellegzetesen klasszicista művé?

c) A klasszicista alkotásokra általában jellemző A GYÖNYÖRKÖDTETÉS ÉS TANÍTÁS egysége, illetve kettős célja.

Az *Estvében* hogyan érvényesül ez a kettősség, illetve a két cél egysége?

- d) A klasszicizmusra általában jellemző, hogy nem annyira a kivételes-egyéni, mint inkább az ÁLTALÁNOS, ÖRÖK EMBERI KÉRDÉSEK, problémák foglalkoztatják.
Mennyiben igaz ez *Az Estve* elmélgedésére?
Mennyiben szól az énről, egy összetéveszthetetlen szubjektumról, s mennyiben az emberi állapotról?

- c) Töltsétek ki az alábbi kettéosztott naplót!
A megadott, értelmezésre kínált idézeteken kívül magatok is válasszatok figyelmeteket felkeltő, kommentárt érdemlő kifejezéseket, sorokat, izgalmos, talányos vagy kiemelkedően szép nyelvi megoldásokat!

IDÉZET	MEGJEGYZÉS, KOMMENTÁR
<p>a szép enyészet</p> <p>Haldokló sűgári halavánnýá lésznek, Pírúlt horizonunk alatt elenyésznek</p> <p>Cseppecskéit a nyílt rózsákba hullatja. A madárcák meghűlt fészkeknek szélein</p> <p>A vadak, farkasok úlnék szenderedve, Barlangjában belől bömböl a mord medve.</p>	

D) Szép természet ↔ rút társadalom

A természet leírása és a társadalom jellemzése nyilvánvalóan szembeállító viszonyban van, erőteljes kontrasztot képez egymással ebben a versben.

Keressétek meg a szembeállítás, a kontrasztteremtés részelemeit, technikáit!

- a)** Keressétek a vers természetleíró részében olyan mozzanatok, amelyekben a természet eszményítése, kontrasztképző szerepe azáltal válik nyilvánvalóvá, hogy vad, félelemkeltő oldala, elemei is mintegy megszelídítve kerülnek elő!

Idézzétek a részt, s mutassátok be a „megszelídítés” kép- és téralkotási, illetve hangzó eszközeit!

- b)** Írjátok ki minél több, a természetet és a társadalmat szembeállító szót, jellemzőt!

Ahol lehet, fordítsatok figyelmet az ellentétek érzékszervek szerint csoportosítására (pl. érde- mes részletesen kigyűjteni a két világ hangzásának ellentétét jelző szavakat)!

- c)** Hogyan, milyen viszonyítás segítségével írja le a vers a jelen állapotot, a civilizációt?

Foglaljátok táblázatba, hogy a vers szerint milyen a természeti állapot embere s milyen a társada- lom, a civilizáció embere!

Az idézetek mellett szögletes zárójelben jelezzétek egy-egy szó, egy-egy jellemző ki nem mondott, de a szövegépítés logikájából kikövetkeztethető antonimáját, fogalmi ellentétét!

A TERMÉSZETI ÁLLAPOT (EMBERE)	A CIVILIZÁCIÓ (EMBERE)

--	--

- d) A természeti állapot és a civilizáció állapota a versben egyszerre két egymás melletti, illetve két időbeli, azaz egymás utáni állapot. Idézzétek, hogy a vers szerint mi hozta létre a második állapotot! Milyen bibliai eseménnyel hasonlítható össze ez a tett?

- e) A természeti állapotot felszámoló tetteknek milyen következményei vannak a vers szerint? Soroljatok föl legalább öt következményt!

- f) Csokonai e költeményében köztudottan Rousseau-t, elsősorban a második értekezést, az *Értekezés az emberek közötti egyenlőtlenség eredetéről és alapjairól*-t (1755) író Rousseau-t követi. Keressétek meg a korábban idézett, a versben visszhangzó Rousseau-szöveghelyeket!

8. Mérlegeld!

- a) Szerinted mi az, ami a felvilágosodás gondolkodásmódjából, kérdésselvetéseiből vagy éppen választípusaiból ma, a 21. században is eleven?

- b) Mi az, ami a felvilágosítók magatartásában, gondolkodásában számodra vonzó, mi az, ami taszító?

c) Mi az, amiben a 21. század már nem bíz a felvilágosodás „projektjéből”?

d) A 20. század milyen mozgalmi, törekvései viselték, viselik magukon Rousseau kézjegyét, hagyatékát?

e) Mi az, ami számodra ma is érdekes az enciklopédisták, illetve – másfelől – Rousseau gondolkodásmódjából?

3. CSOKONAI, A VIDÁM TERMÉSZETŰ POÉTA

1. Az én poézisom természete

Olvassátok el Csokonai 1793-ban *A vidám természetű poéta* címmel írt, 1803-ban (A Lilla-kötetbe illesztés során) *Az én poézisom természete* címen átdolgozott ars poetica-jának, programversének két szakaszát!

Mások siralmas énekekkel
Bőgettessék az óboát,
És holmi gyász-trenódiát
Rikassanak jajos versekkel.
Én illy kedvetlen embereknek
Nem lések egyike,
Legyen jutalma bár ezeknek
A kedves estike.

*

Nékem inkább olly bokréta
Árnyékozza képemet,
Mellyet nyér a víg poéta,
Múlatván a szépnemet:
Ezt a vidámabb múzsáknak
S a mosolygó gráciáknak
Fűzzék össze rózsaszínű újjai,
Élesztgessék borba ferdett csókjai.

(Az én poézisom természete)

a) A két szakasz alapján milyen költészetet utasít el s melyet választ Csokonai?

b) Milyen témákat és műfajokat várhatunk ennek a programnak az alapján?

c) Eddigi ismereteitek (az általatok ismert Csokonai-versek) alapján a költő mennyiben ezt a programot valósította meg?

CSOKONAI, A VIDÁM TERMÉSZETŰ POÉTA

Csokonai Vitéz Mihály (1773–1805) sokarcú, sokhangú költő volt. Kollégiumi társai emiatt a sokhangúság, sokhúrúság miatt emlegették cimbalomként. Műfaji, hangnembéli és stílári sokfélesége azonban nemcsak személyiségének alkati gazdagságából vagy költészetének kereső-kísérletező jellegéből adódik, hanem abból is, hogy korában Magyarországon még nem létezett kialakult irodalmi ízlésnorma, az irodalmi élet intézményei és beszédmódjai még csak születőfélben voltak. Kazinczy, az egyik nagy (későbbi) normateremtő ugyan már 1792-től kapcsolatban állt Csokonaiával, de a debreceni Csokonaira az irodalmi kulcspozícióját még el nem foglalt Kazinczy nem lehetett kizárólagos hatással. Csokonai életműve a nyelv- és irodalomújítás harcai és a magyar irodalomkritika Kölcsey Ferenc nevéhez kapcsolható megszületése előtt keletkezett.

A 18. század végén a magyar irodalomban, kultúrában egymásra torlódtak másutt évtizednyi vagy akár évszázadnyi különbséggel jelentkező stílusok: együtt hatott a reneszánsz és a barokk közötti átmeneti stílus, a MANIERIZMUS, a kései BAROKK és annak játékos-könnyed leágazása, a ROKOKÓ, a KLASSZICIZMUS, a KOLLÉGIUMI DIÁKKÖLTÉSZET, a NÉPIESSÉG, az ÉRZÉKENYSÉG angol és német változatai, melyeket nálunk gyakran a SZENTIMENTALIZMUS névvel szoktak illetni. (Az érzékenységnek van egy szűkebb, az érzékszervi benyomásokat előtérbe állító, az empirista-szenzualista ismeretelmélettel kapcsolatba hozható és egy tágabb, az érelemlkultuszt, a sokak által szentimentalizmusnak nevezett stílusirányt is magába foglaló fogalma.) A kor meghatározó stílusa a klasszicizmus volt. Csokonai számos művét, elsősorban elmélkedő-leíró verseit a felvilágosodás eszmevilágának és a klasszicista művészet-felfogásnak ötvöződése miatt a FELVILÁGOSODÁSKORI VAGY FELVILÁGOSULT KLASSZICIZMUS kategóriájával szokták jellemezni. A szentimentalizmus éreleml- és szubjektumkultuszával gazdagodott klasszicizmust pedig több kutató NEOKLASSZICIZMUSként emlegeti.

A sok nyelven (latin, görög, héber, német, olasz, francia, perzsa) olvasó, sok nyelvből fordító Csokonaira a korban általános német költészeti hatás és a francia felvilágosodás bölcséleti befolyása mellett talán az olasz árkádikus pásztorköltészet (Metastasio) tette a legnagyobb hatást. Már csak azért is, mert a kollégiumban az olasz volt a poétanövendéknek kiosztott feladatterület, s mert a nyelv zeneisége iránti kivételes érzékéhez is különösen illett a költészetnek ez a nyelve és változata.

Csokonai már-már zavarbaejtő sokhúrúsága azonban másnak is köszönhető. Annak, hogy a költő az örökkévalóság mellett és előtt még *többféle közönség, többféle „közvetlen felhasználó” számára is dolgozott*, többféle társaság tagja, mulattatója vagy „szállítója” is volt. Sok verse esetében nem tudhatjuk, hogy mi volt az elsődleges elvárás, kikből állt az az elsődleges közönség, amelynek a kedvére a mű született. 1795-ig a versek elsősorban a költő fizikai és szelleml otthonának, a Debreceni Református Kollégiumnak a közösségére és közönségére számíthattak. Csakhogy már ez a közönséglvárás is kétszintű: bizonyára kicsit mást vártak el a minden diák számára kötelező költői osztály (évfolyam) tanárai, mint a pad alatt, a hálólóterem zugában vagy a Nagyerdő fájának rejtekében olvasó huncut diáktársak. A kollégiumi évek verstermésének java a két meghatározó iskolás versgyakorlat műfajába tartozik. A diákok bölcsmondásokat verseltek meg, s az *iskolás klasszicizmusnak* ezt a verstípusát SENTENTIÁNAK hívták. A másik, Csokonai által érzékelhetően nagyobb kedvvel művelt feladattípus a PICTURA volt, mely megadott látvány (táj, emberalak, város, napszak, évszak stb.) érzékletes leírását kívánta meg. Az öt érzék költőjének is nevezett Csokonai az iskolás klasszicizmus ezen műfajában jobban kamatoztathatta részletek iránti érzékét, megfigyelő- és hangulatfelidéző képességét. Az iskolás versgyakorlatokat a költő későbbi éveiben továbbírta-alakította,

a picturát a sententiával ötvözte. Így jöttek létre híres „toldalékos versei”, A FELVILÁGOSODOTT KLASSZICIZMUS LEÍRÓ-ELMÉLKEDŐ VERSEI, mint például *Az Estve* vagy a *Konstancinápoly*. (Ezekkel a költeményekkel már találkozhatok.)

Csokonai programszerűen A BOLDOGSÁG KÖLTŐJEKÉNT indult, első nagy önmeghatározása (*A vidám természetű poéta*) az angol érzékenység gyászos hangulatú temetőköltészetével szemben határozza meg költészetének természetét. Paradox módon az, aki a boldogság, sőt a társas és társasági boldogság költője kívánt lenni, legkiválóbb műveinek jelentős részében inkább a boldogság hiányának és a magánynak a költője lett. Igaz, a boldogság költészetének programja újból és újból feléledt, amint azt az 1800-as évek elején írt, illetve tökéletesített anakreóni dalok, illetve az ezekhez írt *Jegyzések és értekezésekben* olvasható BOLDOGSÁG-FILOZÓFIA is bizonyítja. A boldogság, a vígság dalnoka élete bizonyos szakaszaiban a nemzeti poézis („nacionálpoezis”) megteremtését, az Árpádról szóló eposz megírását, míg élete legvégén egy új bölcséleti-embertani költészet megalkotását (*Az ember, a poézis első tárgya, Halotti versek*) látta feladatának.

Az alábbiakban a tervekből megvalósult művek közül veszünk néhányat szemügyre. Bepillantunk egyfelől a vígság és a kellem, illetve a népies dévajkodás dalköltőjének, másfelől a magány és a hiány filozofikus és érzelmes költőjének műhelyébe.

2. A vidám természetű poéta

Olvasd el Csokonai említett, 1793-as programversét, amely nem egy meglévő életmű összegzése, hanem a születendő művek vallomásos-vitatkozó iránykijelölése. Ez a választott program azonban már csak azért sem tekinthető pillanatnyi ötletnek, mert a költő több tervezett verslistájának (lajstromának) élére felvette, s a *Lilla* című, 1803-ban összeállított, több szempontból is összegző jellegűnek tekinthető kötetben is ennek az ars poeticának egy változata áll közvetlenül az ajánló vers mögött.

A VIDÁM TERMÉSZETŰ POÉTA

Sírhalomok! Gyász temetőkertek
Melyek örökös setétség
S szívet borzasztó csendesség
Mostoha keblében heverték,
Ti bús melankóliának
Setétes völgyei!
Hol szomorú múzsájának
Áldozott Hervey.

Itt az érzésnek minden neme
Még az élőben is meghal.
Füle csak csendességet hall,
A semmitől irtózik szeme,
A ciprus a hold fényjénél
Árnyékát mutatja.
Egy sírből kitántorgott szél
Bágyadtan mozgatja.

Szörnyű környék! mellyhez a lélek,
Fantáziáin repülve,
Irtózással megy s rémülve,
Félfóltan hátrál vissza vélek.
Szörnyű környék! kérkedj bátor
Bús lantú Youngoddal:
Isten hozzád, gyászos sátor!
Komor ánglusoddal.

Mások irtóztató énekkel
Bőgessék bús obojjokat
És siralmas nótájakat
Jajgassák keserves versekkel;
Kerítse szürke Hesperis
Gőzölgő fejeket:
Én nem óhajtom egyszer is
Követni ezeket.

Nékem inkább olly koszorú
 Kösse felkent fejemet,
 Mellynek színe nem szomorú,
 S múlatja a szebb nemet:
 Ezt a vídámabb Múzsáknak,
 A mosolygó gráciáknak
 Fűzzék öszve rózsaszínű ujjai,
 Élesszék fel ambróziás csókjai.

Nem kell ciprus, mellyel Racint
 Tisztelte Melpómene,
 Apró viola s hiacint
 Bár hajamon fénylene:
 Apró és kék tölcsérjei
 Ollyak, mint szépem szemei.
 Ez kell nekem. – Homlokomat ne érje
 Shakspeárnak akónitos fűzérje.

Így veszem fel víg lélekkel
 Gyengén rezgő lantomat,
 S majd kedvesem egy énekkel
 Lelkesíti húromat.
 Míg leng az estveli szellő
 Szárnyán egy nektárt lehellő
 Rózsában a kis szerelmek megszállnak
 És mennyei harmóniát csinálnak.

Szívünk elolvadt részeit
 Élesztjük új dalokkal,
 Pauzák únalmas ideit
 Édesítjük csókokkal.
 Ah! a híves esthajnalon
 Így alszunk el egy szép dalon,
 S énekünknek végső bágyadt szózatja
 Az andalgó vidéket elaltatja.

Az angol érzékenység (szentimentalizmus) Young és Hervey nevével jellemezhető melan-
 kolikus, moralizáló, temetőkeri költészetét veti el ebben a versében Csokonai.

- a) Milyen képekkel, hangokkal, illatokkal, virágokkal, jelzőkkel, cselekvésekkel, célokkal jellemzi a beszélő saját – majdani – költészetét?
 Legalább hat fontos megkülönböztető jellemzőt, „kelléket” sorolj föl!

- b) A későbbi változat, a Lilla-ciklusban is szereplő *Az én poézisom természetete* a szembeállító el-
 lentétet, a kielező elutasítást és választást tartalmazó két szomszédos versszakot így adja:

A VÍDÁM TERMÉSZETŰ POÉTA	AZ ÉN POÉZISOM TERMÉSZETE
<p>Mások irtóztató énekkel Bőgessék bús obojokat És siralmas nótájokat Jajgassák keserves versekkel; Kerítse szürke Hesperis Gőzölgő fejeket: Én nem óhajtom egyszer is Követni ezeket.</p>	<p>Mások siralmas énekekkel Bőgetessék az óboát, És holmi gyász-trenódiát Ríkassanak jajos versekkel. Én illy kedvetlen embereknek Nem lések egyike, Legyen jutalma bár ezeknek A kedves estike.</p>

Nékem inkább olly koszorú
 Kösse felkent fejemet,
 Melynek színe nem szomorú,
 S múlatja a szebb nemet:
 Ezt a vídámabb Múzsáknak,
 A mosolygó Gráciáknak
 Fűzzék öszve rózsaszínű ujjai,
 Élesszék fel ambróziás csókjai.

Nékem inkább olly bokréta
 Árnyékozza képemet,
 Mellyet nyér a víg poéta,
 Múlatván a szépnemet:
 Ezt a vídámabb múzsáknak
 S a mosolygó gráciáknak
 Fűzzék öszve rózsaszínű ujjai,
 Élesztgessék borba ferdett csókjai.

- Írj össze három-négy különbséget a két változat között, s érvelj a régi vagy az új variáns erényei mellett!

(1)

.....

(2)

.....

(3)

.....

(4)

.....

- c) A Lilla-kötetben a vers nemcsak önmagában olvasható, hanem egy „poétai román”, egy költői regény részeként is.

Ha a verset egy *A Reményhez* című költeménnyel záruló megköltött életrajz, lelki alakulásrajz részeként olvassuk, akkor az ajánlás utáni kötetkezdő pozíciójában milyen másfajta jelentést kap?

Mit fog jelenteni ahelyett, hogy az életmű egészére érvényes költői hitvallás maradna?

.....

.....

- d) Olvasd el az egész későbbi verset, s állapítsd meg, hogy milyen költők elmarasztalása, elvetése maradt el a Lilla-ciklusba szánt változatból!

.....

Melyik az első versben még igen sűrűn szereplő szó maradt ki a második kidolgozásból?

.....

(Kutatási feladatként figyelmedbe ajánljuk Török Lajos *Vultus poetae – Csokonai, avagy egy poézis természetrajza* című tanulmányát. In: „S végre mivé leszel”. Ráció Kiadó, 2007)

3. A vidám diákköltő önarcképe

- a) Olvasd el az alábbi verset, és a szöveggörnyezet alapján próbáld megadni a kiemelt szavak jelentését!

Kantus:

Hirintóznék:

Hara („harát“):

Frizérozott:

Bakma:

RÚT ÁBRÁZAT S SZÉP ÉSZ

Azt mondod, barátom, hogy én ocsmány vagyok,
 S orcám fertelmei irtóztató nagyok.
 Hogy én ha magamnak zöld kantust vehetnék,
 Olvasva a majmok között elmehetnék.
 És hogy te nem szántál már engemet másnak,
 Hanem csak egy meggyfán lebegő Tamásnak,
 Melyen ha ily cirnos képpel hirintóznék,
 A veréb még felém jönni is irtóznék.
 És hogy én ne végyek reám semmi harát,
 Magam képe is tud játszani maskarát.
 Azért így szól rólam véled sok goromba,
 Hogy ez csak egy essős időbe nőtt gomba,
 Ez egy lóganéjon nőtt, hitvány pöfeteg,
 Melyre tekinteni a szemnek viszketeg.
 De megállj, barátom! ilyen ítéletet
 A régi időben még Mídás úr se tett.
 Megállj, szép ostoba s festett fejú számár!
 Kiben csak egy szóra kong a kaponya már.
 Lélektelen szép test és pengő cimbalom!
 Mért lettél csak cifra makhina, fájlalom. –
 Szép vékonyak lábad egyenes szárjai:
 Még szebbeken járnak a szarvas borjai.
 Sűgár derekadat ne csudáltasd vélünk:
 Az ánglus csikókba szebbet is szemlélünk.
 Még fejér mellyed sem oly becses portéka,
 Mert csak egy kotlós szív pompásabb hajléka.
 Síma kezeiddel ne fitogasd magad;
 A márvány képektől e dísz meg ne tagadd.
 Se nyakadnak ne légy oly magasztalója:
 Illene rá a cseh ló nyakravalója.
 Rózsaszínnek se mondd veresses pofádat:
 Mert én veresebbnek láttam egy kutyádat.

Frizérozott hajad hosszan fedi nyakad:
Még ez, szép Absolon! hátha cserfán akad.

Te a főbe tartod minden szépségedet:
Megnézetem tehát Múzsámmal fejedet.
Ez jóllehet csínos s módija mostani
Még sem merne reá a cinke szállani.
Éppen, míg még el nem száradt a törzsökje,
Ilyen volt a Jónás fél-érésű tökje.
Csak elől is volna egy keveset lompos,
Hordhatná a nyájba az első kolompos.

Nincsen hát, barátom! benned egy bakma is,
Amely meg ne volna még a baromba is.
Úgyis a természet nem ugrik. S ha igaz,
Hogy ember s majom közt nexus van: te vagy az.
Sőt oly állatok is elegen akadnak,
Kik a talentomba téged meghaladnak.
Becsülnék táncodért? ne modd azt kérkedve,
Több becsülőt talál még egy oláh medve.
Erős vagy s levered az erőseket is?
Erősebb az ökör s levér tégedet is. –

Íly tarka madárka vagy hát te, barátom!
Ezzel tépett tested szárnyára bocsátom.
Lebegj te a felhőn s fitogasd magadat,
Büszkén csattogtatván aranyos szárnyadat:
Én földszint maradok formátlan testemmel,
Tökélletesítvén őtet is eszemmel.
Ha ti gyaláztok is, majd mondják valakik:
Kár, hogy az a szép ész oly rút házba lakik!

b) Írd ki a számodra legmókásabb négy összehasonlítást: a szép iskolatárs tulajdonságait, testrészeit és a nekik megfeleltetett hasonlót!

(1)

(2)

(3)

(4)

4. Olvasd el az alábbi ismeretközlő szöveget!

Alkalmazd feldolgozása során a szokásos jelöléseket (√, −, +, ?, *)!

A boldogság költője és a rokokó

A rokokó elsősorban művészettörténeti fogalom, amelyet a legújabb Csokonai-kutatás kevésbé szívesen alkalmaz költőnk műveire. Ugyanakkor annak a könnyedségnek, játékoságnak, díszítőkedvnek, bájnak és kecsességnek, miniatűr-kultusznak és élvezetkultusznak a leírására, amely Csokonai költészetének jó részét áthatja, aligha találunk szerencsésebb, a jelenségek sorát pontosabban lefedő fogalmat. A klasszicizmus, a neoklasszicizmus vagy az érzékenység Csokonai költészetének, stílusának egy fontos, minduntalan előbukkanó vonását nem ragadja meg. Mivel minden fogalom csak közelítés, kísérlet a jelenségek címkével való ellátására, megragadására, mi most ezt a manapság éppen kevésbé népszerű címkét, becenevet használjuk, mindaddig, amíg valaki jobbat nem talál.

A rokokó a 18. század elejének francia udvarából, az arisztokrácia köréből indult, megőrizte a barokk dekorativitás iránti vonzalmát, de levetkezte a nagy előd korstílus dinamizmusát, monumentalizmusát, gyakran jellemző nagyratörő, meggyőző, lenyűgözést célzó vonásait, világnézeti feszültségek által táplált, hatalmas esztétikai feszültségeit, kontrasztjait. A rokokó a kicsihez, az édeshez, a játékoshoz, a könnyedhez vonzódik. A barokk komolyság helyett a kellemesség, a kecsesség, a báj, a dévajság jellemző rá. Keletkezésében a francia udvar és arisztokrácia léha élvezetkultuszához, illatosított birkáihoz, álpásztoraihoz és szerepjátszó-időtöltő, mesterkélts idilljeihez kapcsolódik. A kicsi porcelánfigurák és a rizsporos parókák azonban a polgárság ízlésvilágába is behatoltak. S Csokonainál a rokokó evilági örömkultusza a felvilágosodás erkölcsfilozófiájától kapott újfajta igazolást és megalapozást. Helvetius (akinek bölcséleti főműve egyik fejezetét Csokonai *Természeti morál* címen maga fordította magyarra!) és a felvilágosodás más optimista és anyagelvű (materialista) erkölcsbölcselői úgy gondolták, hogy az emberi természet, a természetes vágyak alapvetően jóra törekszenek, s csak a rossz babonák, társadalmi szokások és intézmények fordítják torz, káros irányokba ezeket az eredendő emberi-természeti hajlamokat. Érdekek, vágyak és erkölcs, egyéni vágyak és közjó ezen Helvetius által feltételezett természetes harmóniájában sem Rousseau, sem Diderot nem hitt. A sok megnyilatkozásában inkább Rousseau hatását tükröző Csokonai erkölcsös élvezetkultuszában, anakreóni verseinek boldogságfilozófiájában inkább Helvetius élvezetet és erkölcsöt könnyedén összekapcsoló elveit követte.

- Olvassuk csak el, hogyan kapcsolja össze Csokonai az anakreóni költészetet és a felvilágosított erkölcsfilozófiát!

„Nincs azokban [az anakreóni dalokban] semmi fajtalanság, részegítő és lázadó indulat, vastag, baromi gyönyörködés: hanem csak nyájas enyelgés, rendkívülvaló vídamság, lomhaság nélkül való érzékenyülés, könnyű és szabad epicureismus. Az Anákreon világában csak a jelenvaló szépet, jót, gyönyörűt keresi az emberi lélek, a fösvényeségtől, nagyravágyástól, haszontalan aggodalmaktól üres lévén érzi, hogy jó az élet, és a halált is csak úgy nézi, mint az örömnél és megelégedésnél utolsó pontját, melyen meg kell nyugodni. Horatius is követte őtet ebbe; mert ő is a gyönyörűségek közé mindég szép módjával beviszi a halált, a koporsót, a másvilágot. *Éljünk vídámon és minél kevesebb gonddal, mert egyszer meghalunk; ez a régi lyricusok philosophiája; ha pedig élünk és örülnünk kell, hagyjunk élni és örülni másokat is, ez az egész emberiség philosophiája.*

Vajha minden fösvénynek, minden nagyravágyónak, minden bujálkodónak beléolvashatnám a szívébe ezt a kurta philosophiát! hány rettenetes bűnnek a csíráját sütném el általa, óh jó teoriájú, gonosz praxisú halandók! a ti kebletekben.” (*Jegyzések és értekezések az anakreóni dalokhoz*)

- a) Milyen kapcsolatot hangsúlyoz a szöveg a halál és az élet örömei között? Milyen feltételezés olvasható ki a szövegből a halál utáni létet illetően?

- b) Miben határozza meg Csokonai az új – a felvilágosodott – líra erkölcsbölcseleti újdonságát az antik lírikusok filozófiájához képest?

- c) A felvilágosodás horizontjáról tekintve, annak nézőpontjából nézve milyen, Anakreónnál később élt görög bölcselet álláspontját olvassa bele költőnk Anakreón lírájába?

- d) A boldogságfilozófiának milyen társadalmi jelentést kölcsönöz Csokonai? Milyen, társadalmi rétegekkel is azonosítható tulajdonságokkal, illetve embertípusokkal állítja szembe a maga „kurta philosophiáját”?

- e) A „kurta philosophia” már nem a pályakezdő, emberi-költői programját frissen megalkotó költő szövege.

Mi bizonyítja, hogy Csokonai már nem osztozik maradéktalanul a felvilágosodás első periódusának optimizmusában, hogy – például Rousseau-hoz hasonlóan – hasadást lát elmélet és gyakorlat, belátás és cselevés között?

5. Négy boldog dal

Az alábbi dalokból lehet, hogy kettővel már korábbi tanulmányaitok során behatóbban foglalkoztatok. A csoportalkotás során *A boldogság*, illetve a *Tartózkodó kérelem* című dalokkal olyan diákokból álló csoportok dolgozzanak, akikben nem él frissen e két vers elemzése! (Természetesen az is elfogadható módszer, ha valaki vállalkozik arra, hogy előkeresi, felfrissíti a korábbi elemzés legfőbb megállapításait.)

A négy versből három a legjellegzetesebb anakreóni sorfajtában, a NEGYEDFELES JAMBUS-ban (azaz három jambus és egy fél láb: $\cup - \cup - \cup - \cup / -$) íródott. Egy-két – leggyakrabban az első – jambus helyén spondeusz [$- -$] is állhat. Ellenőrizték, hogy Csokonai milyen pontosan követi a metrumot!

A) A szamóca

A SZAMÓCA

Illatja Rozmarinnak,
Mézíze a fügének,
És a Rukerc pirossa
Szájunknak és szemünknek
S orrunknak is mi kellő?

Hát még ha egyesülnek
E kedves érzések? –
Ímé, az ért Cseresznye
Melly édes és piross is?
A Sárgadinnye szagja
Nárdus, s az íze nektár:
A Rózsa színe bíbor,
S illatja fínom *ámbra*.

De Rozmarinnal együtt
A kis Rukerc, Fügécske,
Cseresznye, Sárgadinnye
És Rózsa öszveséggel
Van elvegyítve a szép
Szamóca bíborában. –
Szép színe drágalátos,
Mézíze száját enyhít,
S illatja a velőkre
Mint egy *Nepente*, felhat.

Kedves *Szamóca*! téged
Én – én az Isteneknek
S az Istenasszonyoknak
Tennélek asztalára.
Sőt csak beszélni tudnál,
És csókot adni, mindjárt
Hasonlatos lehetnél
A LILLA ajjakához.

a) Az érzékek költője itt három érzékterületre, érzékszervre koncentrált. Melyek ezek?

b) A négy versszak egyetlen bonyolító, összegző fokozás. Nézzétek meg, milyen érzékszervi benyomások jelennek meg az egyes szakaszokban!

- Első szakasz:

1) Rozmaring:

2) Füge:

3) Rukerc (szákszorszépnek is nevezett, piros kis gömbölyű virág):

- Második szakasz:

1) Cseresznye:

2) Sárgadinnye:

3) Rózsa:

Miben különbözik a második szakasz növényeinek jellemzése az első szakaszéitól?

.....

.....

- Harmadik szakasz:

Mi jellemzi a harmadik szakasz egyetlen növényének, a szamócának jellemzését a megelőző jellemzésekhez képest?

.....

.....

- Negyedik szakasz:

Miben hasonlít Lilla ajaka a szamócahoz, s milyen két többlet jellemzi még ahhoz képest is?

.....

.....

c) A vers retorikai játékát próbáljátok meg matematikai képlettel (képletekkel) leírni! Alkalmazzatok zárójeleket is, melyekben például az egyes növények érzékszervi összetevői szerepelhetnek!

Szamóca =

.....

.....

.....

.....

B) Az alvó Lillára

AZ ALVÓ LILLÁRA

Ti hűvösös szellőcskék,
 Fuvalljatok, de gyengén,
 Lassan lehempelyegve
 Buzogjatok folyócskák,
 Ti jószagú virágok,
 Lehelljetez nepentét.
 Csitt! Pásztorok, leánykák,
 Ezen berekbe nyugszik
 Elszenderedve Lillám.

a) Emeljétek ki a vers összes kicsinyítő képzős szavát!

b) A kicsinyítő képzőn kívül mely szavak alapjelentése vagy másfajta képzője tartalmaz tompító, kicsinyítő vagy gyengítő-lágyító jelentéselemet?
 Soroljátok az értelmezett példákat!

c) Milyen mással- és milyen magánhangzók dominanciája, szokatlanul sűrű előfordulása járul hozzá a lágyság, csendesség, gyengédség érzéki-hangzásbeli benyomásának megteremtéséhez? Soroljátok és indokoljátok a példákat!

d) A kicsinyítő, lágyító, tompító elemek azon túl, hogy hozzájárulnak a vers rokokó jellegéhez, milyen, a vers alapját képező emberi gesztus, a versben is szereplő felszólítás nyelvi kifejezőeszközei?

e) A szokásosnál több vagy kevesebb spondeusz került e vers jambusai közé, negyedfeles jambusi soraiba? Vajon miért?

C) A boldogság

A BÓLDOGSÁG

Most jázminos lugasban,
 E nyári hűvös estvén,
 LILLÁMMAL űlök együtt:
 LILLÁM velem danolgat
 És csókolódva tréfál,
 Míg barna szép hajával
 Zefir susogva játszik.
 Itt egygy üveg borocskát
 A zöld gyepágyra tettem
 És gyenge rózsaszállal
 Száját be is csináltam,
 Amott *Anákreon*nak
 Kellő danáji vannak
 Kaskámba friss eperrel.

Egy öszveséggel illy sok
 Gyönyörűt, becsest ki látott?
 S ki boldogabb VITÉZNÉL?

- a) Milyen kellemes érzékszervi benyomásokat halmoz fel a vers? Lehetőleg az összeset soroljátok föl!

Látvány:

Hang:

Hőérzékelés:

Íz:

(+ 1) kulturális örömforrás:

- b) Mi minden emeli ki az érzékszervi benyomások jelenidejűségét, illetve egyidejűségét?
 Milyen szavak utalnak a jelenre, illetve az egyidejűségre?

.....

- c) A vers múlt idejű igéi hogyan s miért értelmezhetők jelenre vonatkozóakként?
 Min van a hangsúly: a cselekvés múlt idején vagy jelenbéli eredményén?

.....

- d) A vers hangzásvilága milyen eszközökkel segíti elő a kellemesség érzetét, hol, mely szavaknál érzékelhetünk valamiféle hangfestést, hangszimbolikát?

- e) Milyen magyarázatokat fűzhetünk az örömforrások ezen valószerűtlen halmozásához, egyidejűsítéséhez, az élvezetek, a boldogságélmény efféle érzéki felfokozásához, sűrítéséhez? (Esetleg érdemes a verset összevetni Anakreón *Reggeliztem...* kezdetű versével, illetve annak a program nyolcadikos, *Anakreón feltámadásai* című fejezetében található elemzésével.)

D) Tartózkodó kérelem

TARTÓZKODÓ KÉRELEM

A hatalmas szerelemnek
Megemésztő tüze bánt.
Te lehetsz írja sebemnek,
Gyönyörű kis *Tulipánt!*

Szemeid szép ragyogása
Eleven hajnali tűz,
Ajakid harmatozása
Sok ezer gondot elűz.

Teljesítsd angyali szókkal,
Szeretőd amire kért:
Ezer ambrózia csókkal
Fizetek válaszodért.

- a) Milyen hétköznapi beszédfajtákra vezethető vissza a *Tartózkodó kérelem*?

- b) Mutassátok be a verset mint párhuzamok és ellentétek rendszerét, amelyben egyúttal valamiféle játékos és táncszerű kérés–válasz, lépés–válaszlépés logika is érvényesül!

ELLENTÉTEK		
	Hatalmas (szerelem)	
	Megemésztő tűz, seb	Harmat, ír

PÁRHUZAMOK		

c) Vizsgáljátok meg a versben a (nyelvtani) személy váltogatását s ennek összefüggését a szerkezettel!

1. vsz.:

2. vsz.:

3. vsz.:

Összefüggése a szerkezettel:

d) Emeljétek ki a vers gáláns-finomkodó gesztusait, kifejezéseit (pl. körülírás egyenes megnevezés helyett)!

.....

.....

e) Értelmezzétek az utolsó sorok mitológiai utalása alapján, hogy milyen alkut is ajánl a „kérelmező”!

Mit ígér a csókért cserébe? (Az ambrózia az ókori görögök hitvilágában a halhatatlan olümposzi istenek eledele volt.)

.....

E jellegzetesen rokokó versben egyszerre érvényesül a tánclépések szabályosságára emlékeztető szabálykövető játékosság, a finomkodás, az apró képek és a kicsinyítő látásmód kultusza, valamint az elringató-virtuóz versszene. A vers szövegritmusát a ionicus a minore (ti-ti-tá-tá / ti-ti-tá-tá) és a sorok ütemhangsúlyos, „magyaros ütemezhetősége”, az úgynevezett bimetrikus (kettős) ritmus teszi feledhetlenné.

6. Anakreontika, paródia, népiesség – Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz

Az anakreóni dalokkal is mutat rokonságot Csokonai népies költészetének az a darabja, amely az *Ódák* – a Lilla-dalokhoz hasonlóan posztumusz, a költő halálának évében, 1805-ben megjelent – első könyvének 16. verseként látott napvilágot. A kéziratos énekeskönyvek tanúsága szerint ez volt Csokonainak már életében egyik legnépszerűbb műve, amelynek egyes részletei igen gyorsan folklorizálódtak: némi szövegváltoztatással és dallammal népdalként terjedtek. Nem csoda,

hiszen egy ilyen típusú MULATÓVERS Csokonai költészetének a közvetlen és alkalmi közönségéhez szóló rétegébe is bizonytalannal beletartozott. Margócsy István irodalomtörténész szerint a 18. század végén, a 19. elején Magyarországon valószínűleg maga az anakreontika is afféle köztes és közvetítő szerepet játszott a mindennapi közköltészet és a magas, az antik minták révén megszentelt irodalom között. Ugyanakkor a szerepjáték és az alapötlet következetes és bravúros végigvitele kiemeli ezt a verset az alkalmi versezetek köréből. A vers Petőfi NÉPIES HELYZETDALnak mintája, előképe.

- a) Ha csupán a vers címét olvassuk, milyen rokonságot sejtethetünk máris a szöveg és az anakreóni dalok tematikája, műfaja és hangvétele között?

- b) Mit jelezhet az, hogy valaki szerelemdalát egy csikóbőrös kulacshoz címezi? Milyen beszélőt, milyen életállapotot feltételeztek ennek a címben körvonalazott beszédhelyzetnek az alapján?

- c) A *Szerelemdal* alighanem egy Christian Ewald Kleist nevű német költő anakreóni dalának alapos átköltése. (A kötetet még 1792-ben kapta Csokonai Kazinczytól, de a maga költeményét valószínűleg csak 1802-ben készítette el. A német eredeti csak kilenc versszak, míg a magyar vers húsz szakaszra rúg.) A német dal címe *Szerelemdal a borospalackhoz* (*Liebeslied an die Weinflasche*). Már a két cím összevetése milyen irányú változtatást sejtet?

7. Olvassátok el a verset, majd válaszoljatok az utána következő kérdésekre!

SZERELEMDAL A CSIKÓBŐRÖS KULACSHOZ

Drága kincsem, galambocskám, Csikóbőrös kulacsocskám! Érted halok, érted élek, Száz leányért nem cseréllek.	(1.)	Karcsú derekadon a váll Halháj nélkül is szépen áll; Nem úgy ám, mint a Mancié, Vagy a majd megmondám kié.	(4.)
Megvidítő orcácskádat, Csókra termett kerek szádat Ha a számhoz szoríthatom, Zsuzsiét nem csókolgatom.	(2.)	Szép a hajad szép szála is, Ha kis csikó hordozta is, Nem akasztott ember haja, Mint a Trézi rőt vuklija.	(5.)
Óh, hogy kótog a kebeled, Melyben szívemet viseled! Óh, milyen szép az ajakad S arany láncra méltó nyakad!	(3.)	Édes a te danolásod, Jérce-forma kotyogásod: Kittykottyod innepi ének Bús szívemnek, szegénykének.	(6.)

Ha bánatim közlöm véled, Egy szódra lelkem megéled; Ha jókedvem csucsorodik, Általad megszaporodik.	(7.)	Zsanám meg kulaccsá válna, Borral mindég színig állna. Az ő bőre úgysis csikó, Beléférne négy-öt akó.	(14.)
Mikor hideg szelek vagynak, Elveszed mérgét a fagynak; És mikor a hév nyár lankaszt, Nékem te megfrissíted azt.	(8.)	De jaj, engem ide-tova Elvisz a Szent Mihály lova, Szerelmed megemészt végre, És te maradsz özvegységre.	(15.)
Óh, ha téged nem láthatlak, Be óhajtlak, be siratlak! S ha képed kezembe akad, Szememből örömkönny fakad.	(9.)	Keserves sors! adjatok bort! Lakjuk el előre a tort; Ami menne más kutyába, Jobb, megy a magunk torkába.	(16.)
Téged hordozlak útamban, Téged öllelek ágyamban; És valahányszor felkelek, Szerelmedről énekelek.	(10.)	Akadtam még egy bankóra, Kit szántam szemborítóra: De vakságtól ki már nem fél, Minek annak a szemfedél?	(17.)
Együtt be sokszor feküdtünk, Bár soha meg nem esküdtünk! Az éjjel is, csak megintsem, Együtt hálunk úgye, kincsem?	(11.)	Kincsem, violám, rubintom! Itt az utolsó forintom: Érted adom ezt is, tubám! Csak szádhoz érhessen a szám.	(18.)
Óh, ha szívünk szerelmének Kis zálogi születnének S ott ülnének hosszú sorral A kuckóban, tele borral!	(12.)	Óh, csókollak, óh, öllelek! Míg moccanok, míg lehellek: Tested tegyék holttestemhez És ezt az írást fejemhez:	(19.)
Bárcsak a feleségemmel Téged cserélhetnék fel, Hogy fiaikat, leányokat Szűlnél, apró kulacsokat:	(13.)	„Útas, köszönj rám egy pint bort: Itt látsz nyugodni egy jámbort, Kedves élete-párjával, Csikóbőrös kulaccsával!”	(20.)

a) Mi a vers kommunikációs alapötlete? Ki a beszélő és ki a megszólított?

b) Keressétek ki a versből, és jelöljétek különböző módon

- a becéző-bókoló megszólításokat és a szerelmi vallomásokat,
- illetve a cím variációs formában való megismétlését is tartalmazó, összefoglaló jellegű szakaszt!

Miképpen tagolják ezek a szöveget?

- c) A szerepjáték két kiegészítő ötlettől lesz különösen mulatságos. Mik ezek az ötletek? Milyen összevetéseket és milyen alapon hajt végre a beszélő?

.....

.....

- d) A vers népies ízei a népies kifejezéseken, fordulatokon kívül két népköltészeti vagy közköltészeti műfajból, a *rangsorvitató versből* („Ki a jobb, ki a szebb?”) és az *asszonycsúfolóból* fakadnak. Hozzatok két-három példát e műfajok hatására a versből!
(Aki megismerkedett a *Dorottya*val, Csokonai vígeposzával, az tudja, hogy a szerelemben kevéssé szerencsés sorsú költőtől más műveiben sem volt idegen ez a két közköltészeti műfaj, illetve ezek csúfondáros szemléletmódja.)

.....

.....

8. A vallomás szakaszairól – csoportmunkában

A kulacs partnerként, a szerelemdal címzettjeként, egyedül méltó szerelmi társként való azonosítása a vers alapötlete, következetesen végigvitt eleme. Ahhoz azonban, hogy a vers előrehaladjon, ne csak monoton ismétlésként hasson, az állandóságon belül változásokra van szükség. A belépő új elemeknek megfelelően tagolódik a vers húsz szakasza két tízstrófás nagy egységre, a nagy egységek pedig további két-két részre. Az alábbiakban az egyes egységek megkülönböztető vonásait vesszük szemügyre csoportmunkában. A szerkezet ilyen vizsgálata egyúttal azt is megvilágítja majd, hogy a megszólítás és a néhol valóban ódai lelkesültségű hangnem mellett milyen emelkedő szerkezeti építkezés teszi lehetővé azt, hogy bár címében dálnak nevezze, mégis ódái közé is besorolja a költeményt Csokonai.

- A) 1–5. versszak: A szerelem tárgyának külső jellemzése

- a) Mi adja az első versszak megszólalásának népies ízét?

.....

.....

- b) Mi az első szakasznak az az alátámasztó részletezést lehetővé tévő, általánosító tételmondata, amely utat nyit a kulacs és a különböző lányok és asszonyok összehasonlításának, azaz a rangsorvitató, asszonycsúfoló költészetnek?

.....

.....

- c) Soroljátok föl egyfelől a kulaccsal összevetett asszonyszemélyek neveit, másrészt a kulacs megdicsért testrészeit!

(Melyek egyébként egy üveg azon részei, amelyeket a köznapi szóhasználatban is metaforikusan testrésznevekkkel illetünk, s melyek azok, amelyeket ennek a nyelvszokásnak a mentén Csokonai alkalmilag tesz hozzá a bevett „készlethez”?)

- d) A kulacs derekának és hajának előnyös összevetése miért hat különösen IRONIKUSan? Mi a kulacs külsejének (derekának, hajának) erénye Mancsi halhéjas fűzővel karcsúsított, illetve Trézi hajbetoldással (vukli) szépített külsejéhez képest?

(Mi a közös mögöttes érték, amely az adott környezetben szinte abszurd módon szerepel?)

A vukli és a halháj emlegetése egyébként figyelmeztet arra, hogy ne túlozzuk el Csokonai népiességét valamiféle ősi és egyszerű falusi folklór irányában: a parasztlánykák aligha hordtak fűzőt és parókát.

- B) 6–10. versszak: A belső jellemzés, a társ erényei

- a) Miért ideális társ a kulacs?
Hogyan reagál a beszélő hangulataira, illetve az őt érő külső hatásokra?
Hozzatok példákat és általánosítsatok is!

- b) Milyen párhuzamokra és ellentétekre épül ez a rész?
A tartalmi ellentéteken és párhuzamokon kívül figyeljete a népdalok előadásmódjára jellemző mondattani párhuzamosságok (izokolonok) felszaporodására is! Idézzetek példákat!

C) 11–14. versszak

a) A versnek ebben a részében milyen új idődimenzió, illetve modális elem lép be?

.....

b) Milyen új elem derül ki a beszélőről, s ennek következtében milyen új szerepbe kerül a kulacs? Milyen módosulással folytatódik a rangsorvitatás, az asszonycsúfolás?

.....

.....

c) Mi a 12–13. szakaszban az abszurd viccek egy típusából is ismert forrása a komikumnak? (A túlzás, a kontraszt vagy a következetes logika túlhajtása?)

.....

d) A kulacs és a feleség közötti szerepcsere közös nevezőjére épül mind a 12–13., mind a 15. versszak.

Az abszurd ötlet melyik szereplő esetében milyen egyszerre kézzelfogható és ugyanakkor tökéletesen képtelen előnnyel járna?

.....

.....

D) 15–20. versszak

a) Milyen új motívum belépése és központi szerepe kapcsolja össze a költemény utolsó hat strófáját?

.....

b) A mulatozás szilajságát milyen meggondolás fokozza fel az utolsó kompozíciós egységben? Milyen nyelvi, illetve írásjelhasználati jelölői vannak a mulatás nekivadásának?

.....

.....

c) Mi (milyen kifejezés, részlet) utal ezekben a szakaszokban inkább elkeseredettségre, kiábrándultságra, s mi felvilágosult életbölcseletre, öntudatos életélvezetre, epikureizmusra?

.....

.....

- d) Milyen műfajt, szövegfajtát idéz az utolsó – idézőjeles – szakasz, a vers utóhangja?

NÉPIESSÉG, DALSZERŰSÉG, ÓDAI VONÁSOK

A vers népiességét a népies megszólításokon és a népies főszereplő tárgyon kívül még a párrímes felező nyolcassal mint versformával is össze szokták kapcsolni. Mára, illetve a 19. század derekára kétségtelenül jellemző formájává vált ez a „magyaros verselésnek”, azonban érdemes tudni róla, hogy régi dalgyűjteményeinkre nem jellemző ez a forma. Inkább a szótagszámláló zsoltárok formakincséből kerülhetett át a mulatozó (vágáns), majd a népies költészet kelléktárába. Így hát eredetileg lehetett valamilyen parodisztikus hatása. A szigorúan betartott egyszerű és egynemű ritmus, az ezeknek megfelelő versmondattan, a rövid sorok és a párrímek úgy járultak hozzá a vers dalszerűségéhez, ahogyan a megszólítás, a magasztaló emelkedettségbe csapó hangnem, a fokozatosan emelkedő, szigorúan logikus versépítés pedig az ódai jelleg felé mutatott. Nem véletlen, hogy a kora műfajelméletében felettebb járatos Csokonai maga sem tudott döntené a vers műfaji besorolását illetően: címében a dal szót szerepeltette, viszont ódáinak tervezett kötetében helyezte el. Lehet, hogy a verset talán ódaparódiának kellene tekintenünk.

9. Ötcentis esszé

A *Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz* egészét átjárja az IRÓNIA. Kérdés, hogy ez az irónia a hűtlen és mesterkélt női nemnek, az önvigasztaló-önbecsapó férfi főszereplőnek vagy esetleg a magát kívülről szemlélő, életrajzilag a vers hőisével nem azonosítható, de a vers szerephelyzetébe magát nagyon is beleélő költői ének, sorsa alakulásának szól. Ez esetben persze inkább öniróniáról, mint iróniáról beszélhetünk.

Te hol érzel a szövegben iróniát, s az mire, kire irányul leginkább?

Írj erről ötcentis esszét, véleményt!

4. CSOKONAI, A SZENTIMENTALIZMUS KÖLTŐJE

http://users.atw.hu/tetelek/backup/img/Online_tetelek/irodalom/img/csoko11.jpg

Az alábbiakban Csokonai három, a szentimentalizmushoz, az érzékenységhez köthető versével foglalkozunk, amelyeknek közös sajátjuk, hogy egy allegorikus megszólított-hoz szól bennük a beszélő, s hogy mindháromban – részben ennek a beszédhelyzetnek megfelelően – érzékelhető az ódai jelleg. Az óda műfaja azonban hol az elégikus hangnemmel, hol a dalszerűséggel keveredik, hol talán mindkettővel.

Ezekben a költeményekben „a vidám természetű poéta”, a boldogság költője a magány, a hiány, a boldogtalanság költőjeként formálódik meg előttünk, kezdeti programjának mintegy a fonákját valósítja meg. Az allegorikus megszólítás még inkább a klasszicizmushoz, az érzelmi telítettség, a leírás erősödő helyi színei, valóságossága és a

költői ént mindinkább kirajzoló életrajzi, életrajzkonstruáló személyesség már inkább a szentimentalizmushoz kapcsolja e verseket.

1. A három megszólított: a Magányosság, a Remény és a Tihanyi Ekhó, azaz a visszhang

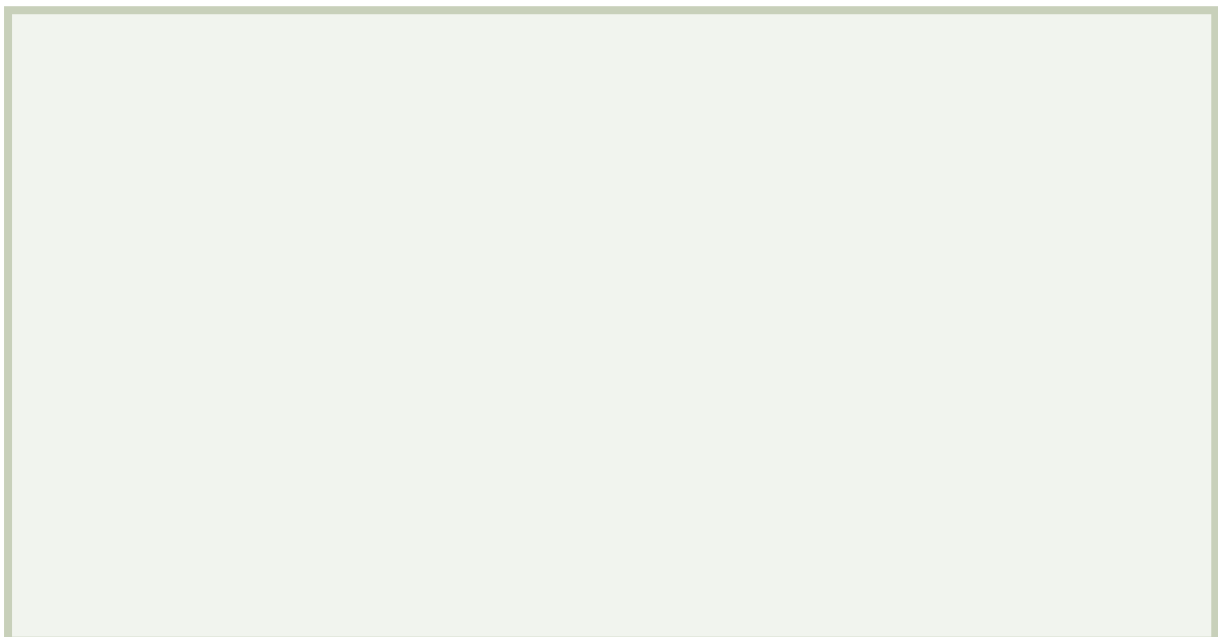
a) Ha nőalakként képezed el a magányosságot, a reményt és a visszhangot:

- melyiküket milyen ruhába öltöztetnéd,
- milyen hangszínnel látnád el,
- milyen testtartással, mozgással ábrázolnád?

Vagy rajzban, vagy képzeletbeli, azaz szavakkal körülírt festményben jelenítsd meg a három alak közül valamelyiket!

A szavakkal festett vagy valódi képet mutasd meg padeszomszédodnak!

Vessétek össze a képeket, képzeteket!

- b)** Írj három-négy címszót vagy egy-két mondatot arról, hogy mi a jelentősége annak, hogy e két lelki jelenséget (a magányt és a reményt), illetve a visszhang természeti jelenségét nőként képzeled el, szólítod meg!

Ha lány vagy, gondolkozz el azon, hogy szívesebben képzelned-e el ezeket az allegorikus beszélgetőpartnereket férfinak, fiúnak, vagy inkább maradsz a nőként való megszemélyesítésüknél!

Gondolataidat oszd meg padszomszédoddal!

2. Kérdések, szemrehányások, felszólítások a három megszemélyesített alakhoz

Válassz a három alak közül!

A) Magány

- a)** Gondolkozz el azon, hogy milyen hangon, milyen kérdésekkel fordulnál egy, a magányt megszemélyesítő alak felé, esetleg, ha jobban tetszik, a benned lakó elhagyatottság vagy éppen magányvágy felé!

Írj kérdéseket, szemrehányásokat, felszólításokat „neki”!

- b)** Írd le, hogy milyen helyszínen, környezetben találkoznál, illetve szoktál találkozni, beszélgetni a magánnyal! (Milyen zenekísérettel stb.?)

B) Remény

- a)** Gondolkozz el azon, hogy milyen hangon, milyen kérdésekkel fordulnál egy, a reménykedést megszemélyesítő alak felé, esetleg, ha jobban tetszik, a benned lakó reménytelenség vagy éppen reménykedő vágyakozás felé!

Írj kérdéseket, szemrehányásokat, felszólításokat „neki”!

- b) Írd le, hogy milyen helyszínen, környezetben találkoznál, illetve szoktál találkozni, beszélgetni a reménnyel, illetve a reménytelenséggel!

C) Visszhang

- a) Gondolkozz el azon, hogy milyen hangon, milyen kérdésekkel fordulnál egy, a visszhangot megszemélyesítő alak felé, esetleg, ha jobban tetszik, a benned lakó másik, önmagad visszhangja, belső társalkodónője felé!

Írj kérdéseket, szemrehányásokat, felszólításokat „neki”! (Fontos, hogy ezt a visszhangot mások nem hallják.)

Mit jelenthet az, hogy valaki a saját visszhangjával beszélget?

- b) Írd le, hogy milyen helyszínen, környezetben találkoznál, illetve szoktál találkozni, beszélgetni önnön gondolataid visszhangjával!

3. A három vers beszédhelyzete, hangneme és szerkezete

Csoportokban fogtok dolgozni. A csoporton belül alakítsatok szakértői párokat, akik az adott verset egy-egy, római számmal jelölt szempontból fogják megvizsgálni.

Az alábbi feladatsorok elvégzésével készüljetek fel arra, hogy a következő órán közületek valaki értelmező módon felolvassa a verset, mások (más „részsakértők”) pedig eredményeitek egy-egy részét megosztják az osztály egészével, más verset elemző csoportjaival!

A) A Magánossághoz

A MAGÁNOSSÁGHOZ

Áldott Magánosság, jövel! ragadj el
 Álmodba most is engemet;
 Ha mások elhagyának is, ne hagyj el,
 Ringasd öledbe lelkemet.
 Öröm nekem, hogy lakhelyedbe szálltam,
 Hogy itt Kisasszondon reád találtam.
 E helybe andalogni jó,
 E hely poétának való.

Itt a magános völgybe és cserében
 Megfrisselő árnyék fedez,
 A csonka gyertyányok mohos tövében
 A tiszta forrás csergedez.
 Két hegy között a tónak és pataknak
 Nimfái kákasátorokba laknak;
 S csak akkor úsznak ők elő,
 Ha erre bölcs s poéta jó.

A lenge Hold halkal világosítja
 A szőke bikkfák oldalát,
 Estvéli hűs álommal elborítja
 A csendes éjnek angyalát.
 Szelíd Magánosság! az illy helyekre
 Gyönyörködöl s mulatsz Te; ah, ezekbe
 Gyakran vezess be engemet,
 Nyugtatni lankadt lelkemet.

Te szűlöd a virtust, csupán te tetted
 Naggyá az olyan bölcseket,
 Kiknek határtalanra terjegetted
 Testekbe kisdéd lelkeket.
 Tebenned úgy csap a poéta széjjel,
 Mint a sebes villám setétes éjjel;
 Midőn terem új dolgokat
 S a semmiből világokat.

Te a királyok udvarát kerülöd,
 Kerülöd a kastélyokat;
 S ha bévétődsz is, zsibbadozva szűlöd
 Ott a fogyasztó gondokat.
 A félelem s bú a vad únalommal
 Csatáznak ott a tiszta nyugalommal.
 A nagy világ jótétedet
 Nem tudja s utál tégedet.

Óh, kedves Istenasszony! én is érted
 Gyakorta mint sohajtozom,
 Mert szívemet baráti módra érted,
 Midőn veled gondolkozom.
 Ártatlanúl kecsegtetel magadba,
 Nincs tettetés, sem csalfaság szavadba,
 Hív vagy, nem úgy, mint a mai
 Színes világ barátai.

Ohajtoz a fősvény, de gyötrellemmel
 Goromba lelkét büntetted:
 A nagyravágyót kérkedő hiszemmel
 A lárma közzé kergeted.
 Futsz a csatázó trombiták szavától,
 Futsz a zsibongó városok falától:
 Honnyod csupán az érező
 Szív és szelíd falu s mező.

Lám, mely zavart lármák között forognak
 A büszke lelkek napjai,
 Kőről kövekre görgenek, zajognak,
 Mint Rajna bukkanásai. –
 De ránk mikor szent fátyolid vonúlnak,
 Mint éji harmat, napjaink lehúlnak,
 Tisztán, magába, csendesesen:
 Élünk, kimúlunk édesen.

Mentsvára a magán szomorkodónak
 Csak a te szent erdődbe van,
 Hol biztatásit titkos égi szónak
 Hallhatja a boldogtalan.
 Te azt, ki megvetette a világot,
 Vagy akinek már ez nyakára hágott,
 Kiséred és apolगतod;
 Magát magával biztatod.

Sőt akkor is, mikor szemem világán
 Vak kárpitot sző a halál:
 Ott a magánosság setét világán
 Béhúlltt szemem reád talál.
 Síromba csak te fogsz alá követni,
 A nemtudás kietlenén vezetni:
 Te lészel, ah! a sírhalom
 Völgyén is őrzőangyalom.

Áldott Magánosság! öledbe ejtem
 Ottann utolsó könnyemet,
 Végetlen álmaidba elfelejtem
 Világi szenvedésemet.
 Áldott Magánosság! te légy barátom,
 Mikor csak a sír lesz örök sajátom.
 De ez napom mikor jön el?
 Áldott Magánosság, jövel!

I. A Magánossághoz szóláshelyzete

- a) A beszélő a személyes névmásokat nem számítva összesen hatszor szólítja meg a Magánosságot. Hol és hogyan teszi ezt?

(A megnevező megszólításokra koncentráljatok, a „Te” névmással való megjelölést elég csak „nyugtázni”, esetleg bejelölni a szövegben. Idézzétek és kommentáljátok a hat megszólítást!)

1.
2.
3.
4.
5.
6.

Az utolsó megszólításban hogyan értelmeződik át a Magánosság, minek a hívását jelenti itt a magánosság hívogatása?

Az első szakasz mely, a Magánossághoz kapcsolódó szavai ismétlődnek meg és értelmeződnek át itt, a tizenegyedik szakasz szövegekörnyezetében?

.....

.....

.....

- b) Mennyire van a Magánosság megszólításának JELENETKERETE (szcenikája) megrajzolva? Mennyiben fontos, jelölt az a helyszín, ahol a beszélő és a Magánosság találkozik, ahol a lírai én megszólítja a Magánosságot?

.....

.....

.....

- c) A vers első kompozíciós egységét talán a (remélt) találkozás helyszínének rajza, az első három szakasz adja.

- (1) Mi utal arra, hogy a leírt helyszín valóban a Magánosság „lakhelye”, a vele való találkozás helyszíne?

Mi teszi a helyszín leírását konkrétta és érzékletessé? Hozzatok példákat!

.....

.....

.....

- (2) A leírásnak mely elemei utalnak arra, hogy a táj inkább irodalmi toposz, a képzelet tája, egy hangulat megfelelője, mintsem valós táj?

Mik a táj általános és „kötelező”, konvencionális elemei, illetve honnan tudható, hogy az adott helyszín csak egyike a magány lehetséges „lakhelyeinek”? Soroljatok ilyen elemeket!

- (3) A lírai én, a beszélő már a vers első versszakában egyszerre három helyszínre érkezik, illetve vágyik megérkezni. Soroljátok fel e három helyet! (Közülük kettőbe egyelőre csak vágyakozik a beszélő.)

1. _____

2. _____

3. _____

- (4) A hely szelleme és látogatói összefüggenek. Lehet, hogy a már nevében is kacér-erotikus és költői Kisasszond (amely egyébként valós somogyi helységnév) csak egy (illetve két egymással rokon) embertípus számára létezik, nyilatkozik meg.

A fenti homályos okfejtés a vers mely sorainak bonyolult körülírása?

Idézzétek a vonatkozó sorokat!

Egyébként is érveljétek amellett, hogy a leírt táj nem valós táj, hanem a lírai költészet jelképe, mintegy kellékeinek gyűjteménye!

A MAGÁNOSSÁG HELYE – A MEGTALÁLT ÉS A KERESETT HELY, ILLETVE ÁLLAPOT KETTŐSSÉGE

A *Magánosság*hoz szövegében termékeny ellentmondás jelentkezik már az első versszakban. A beszélő egyszerre állítja, hogy rátalált a magánosságra („reád találtam”), s hogy a találkozás még várat magára, hisz a megszólítottat arra kéri, hogy jöjjön („jövel!”). Másrészt Kisasszond a Magánosság megtalált lakhelye és lelőhelye, de ugyanakkor a beszélő a Magánosság *álmába* és *ölébe* kívánczik, mintha még nem igazán lenne ott. A külvilágtól való kettős elzárkózás helye tehát a kisasszondi völgy és cserjés: a természeti magányé s az ebben feltáruló álmé, elringató ölé. Nem tudható, hogy a magánynak ez az álomvilága hol is van, milyen minőségben létezik: csak hangulat vagy a létezésnek egy külön síkja. Ez az eldöntetlenség a vers rejtélyességének, lebegésének újabb forrása.

d) Kettéosztott napló

Ebben a három versszakban található Csokonai költészetének néhány különösen szép szókapcsolata, sora.

Próbáljátok a sorok hangzásbéli és jelentéstani gazdagságának a titkait felfejteni!

Figyeljete először talán csak a hangzásbéli izgalmakra, összecsengésekre!

Természetesen a kiválasztottak mellé további kedvenc sorokat is választhattok!

IDÉZETEK	KOMMENTÁROK
<p>Itt a magános völgybe és cserében Megrisselő árnyék fedez, A csonka gyertyányok mohos tövében A tiszta forrás csergedez.</p> <p>A lenge Hold halkal világosítja A szőke bikkfák oldalát,</p>	

II. A Magánossághoz szerkezete

A vers a magánosság körüljárása, egyfajta kisenciklopédiája, a költemény különböző részei a magánosságot más és más relációban, más-más viszonylatában mutatják. Talán azt is mondhatnánk, hogy a magánosság fogalmát, jelentéstartalmát a vers különböző részei máshogy és máshogy definiálják.

a) Még a vers szerkezetének áttekintése előtt írjátok le, hogy Csokonai költeményében mi mindent, kinek mikor mit jelent a Magánosság!

Mit jelent az első versszak beszélőjének („Ha mások elhagyanak is, ne hagyj el”)?

.....

Mit jelent a kastélyok lakóinak?

Mit jelent a fősvénynek?

Mit jelent a nagyravágyónak?

Mit jelent a magán szomorkodónak (6. vsz.)?

Mit jelent a poétának (7. vsz.)?

Mit jelent a 8. szakasz énjének, beszélőjének?

Mit a 10. szakasz beszélőjének?

Mit a 11. szakasz utolsó sorában a Magánosságot hívónak?

A VERS SZERKEZETI EGYSÉGEI

- I. (1–3.) Az első három versszak a Magánosság lakhelyének, tájának leírása. (Némileg tehát még elkülönül a leíró rész. Ugyanakkor a könyörgés, a beszélő vágyának megfogalmazása a versindításban, illetve a táj szubjektív értelmezése – a nimfák csak a bölcsenek és a poétáknak úsznak elő – már oldja a leírás és elmélkedés határait, távolodást jelez a klasszicista elmélkedő-leíró verstípus tiszta formájától.)
- II. (4–11.) Ha akarjuk, akkor a vers további nyolc versszaka egyetlen nagy egységnek is felfogható, amely a Magánosság különböző emberekhez, embertípusokhoz való viszonyulását vagy megfordítva (a költemény megszemélyesítő logikáját köznapi logikára visszafordítva), a különböző embertípusoknak a magányossághoz való viszonyát rendszerezi, „katalogizálja”. Mivel ez a rész az istenasszonyként megszemélyesített magány viselkedését magasztalva, dicsérve, hálálkodva, illetve néhol könyörögve írja le, a vers nem egyszerűen az óda, hanem a himnusz műfajának a közelébe kerül.
 - II.a (4–7.) A versnek ebben a részében inkább az általános megállapítások uralkodnak.
 - II.b (8–11.) Ez a rész a magány és a beszélő viszonyát állítja középpontba: benne – a 9. versszaktól eltekintve – az egyes szám első személy uralkodik.

b) Mutassátok be, hogy az első, helyszíngleíró rész milyen módon vált át a második, embercsoportok és a magány viszonyát taglaló részbe! Mi biztosítja az átmenetet?

.....

.....

c) Milyen szempontból alkot a 4. és az 5. versszak külön egységet?

.....

.....

- Milyen helyszíneket és embercsoportokat nevez néven ez a két szakasz?

.....

.....

- Milyen igék jellemzik itt a Magánosság magatartását?
Milyen hatást tesz a Magánosság ezen helyszínek szereplőire?

- d) Mi kapcsolja össze és teszi külön egységgé a 6–7. szakaszt?
Kikre és milyen hatást tesz itt a Magánosság?

- Milyen motívumok, szavak kapcsolják vissza ezt a részt a vers első két szakaszához?

„A SEMMIBŐL VILÁGOKAT”

Szegedy-Maszák Mihály nagyhatású elemzése (1969) óta a 8. versszak alábbi soraival szokták szemléltetni, hogy Csokonai milyen messzire jutott a klasszicizmus mintakövető és utánzáselvű poétikájától az érzékenység útján egészen a romantikának a teremtő képzeletet a középpontba helyező szemléletmódja felé:

Tebenned úgy csap a poéta széjjel,
Mint a sebes villám setétes éjjel;
Midőn teremt új dolgokat
S a semmiből világokat.

Mások (Csetri Lajos, Szajbély Mihály) kimutatták, hogy a semmiből való költői teremtés toposza nem feltétlenül előremutató újítás a korban. Bárhogyan legyen is, bizonyos, hogy a költői alkotásnak ez a felfogása nem a klasszicizmus jellemző alkotásképzetét tükrözi.

- e) Mi választja el a 8. szakaszt a megelőzőektől, milyen két nyelvi eszköz jelzi, hogy újabb szerkezeti egység határához érkeztünk?

- f) Mi kapcsolja össze a 8.-tól a 11.-ig tartó versszakokat egyetlen kompozíciós egységgé?

- g) Ezen belül mi különíti el a 9. szakaszt?

- Milyen szintagma jelöli ebben a szakaszban azokat, akik az előző, a 8. szakaszban mint a „Színes világ barátai” szerepeltek?

- h) Milyen képi és hangellentétre épül a 9. szakasz két párhuzamba és ellentétbe állított négysoros egysége?

Kiknek a napjairól és hogyan szól az első, kiknek a napjairól és hogyan a második négysoros rész?

Milyen elvontabb folyamat megjelenítésében és milyen fizikai történések között áll a párhuzam, s mi minden teremti az ellentétet? (Melyik Csokonai-versben szerepelt már ez az ellentét, illetve a nagyvilág jellemzésére ez a hangzásjelölő kulcsszó?)

- i) Mi minden miatt erősebb, szerencsésebb az adott helyen a „Rajna bukkanásai”, mint amilyen a „Rajna hullámai” vagy a „Rajna vízesései” lennének?

- j) Milyen új motívum teszi viszonylag külön egységgé a vers utolsó két szakaszát?
Milyen új jelentéstartalmat vesz föl a Magánosság hívása a vers utolsó sorában?
A 9. szakasz második négy sora hogyan készíti elő ezt a jelentésalakulást?

Debreczeni Attila, Csokonai mai kutatója így ír a vers indításáról és befejezéséről: „Az első versszakban e motívumok [a *magánosság*, az *álm* és az *öl*] egy folyamatosan fennálló létállapotot jelenítenek meg: a mindenkitől elhagyatott ebbe menekülve talál a megélhető életre, mintegy felfüggesztve valós létezését a külső világban (*ringasd*). Az utolsó szakasz ezzel szemben egy megváltó aktust jelenít meg: a magány létállapotában létező ott nyeri el végső feloldozását, megnyugvását is (*utolsó könnyemet; elfelejtem*). A halál ezek szerint kétféleképpen értelmeződik a vers elején és végén, előbb a külvilág számára való meghalás, majd a végső elmúlás jelenik meg a magánosság képében.” Borbély Szilárd Csokonai-értelmezése ezt a külvilág számára való meghalást, a világ cinikus megtagadását (mellyel Kazinczy jellemezte Csokonait nekrológiájában) Diogenésszel, az ókor híres hordólakó filozófusával kapcsolta össze, aki Rousseau mellett erősen hatott a debreceni poétára. Ez a kivonuló, társadalomtagadó, legalábbis a jelen társadalmát tagadó radikalizmus Csokonai több versében is megjelenik.

III. A Magánossághoz hangneme és versszakainak szerkezete

A *Magánosság*hoz hangnemét több tényező is befolyásolja. Egyrészt a megszólító és a megszólított viszonya, a vers beszédhelyzete. Másrészt a magánynak mint létállapotnak a megítélése, keletkezésének, illetve a belőle fakadó lehetőségeknek az értékelése.

Kezdjük az utóbbinál! A magányosság vajon elsősorban negatív létállapot, elhagyatottság, kivetettség-e vagy szabadon és öntudatosan választott, értékesnek, magasrendűnek, termékenynek tekintett helyzet, képesség, adottság? Csokonai verse lebegteti az ítéletet, ironikusan ide-oda mozog a két értékelés között, s éppen ez a mindvégig feloldatlan ambivalencia különbözteti meg a klasszicizmus didaktikus-retorikus elmélkedő verseitől. A megszólítottéhoz való viszony is ennek megfelelően kettős: hol hálálkodó-magasztaló, hol elesett és segélykérő.

- a) Keressétek meg és emeljétek ki a versnek azon részeit, amelyek a magányos embert elhagyatottnak, elveszettnek, vesztesnek, elfáradtnak, kizsájtottnak vagy csalódottnak jellemzik!

- b) Keressétek és idézzétek a versből olyan részleteket, melyekben a magány áldásnak, kivételes, kitüntetett és kitüntető létállapotnak, adománynak vagy képességnek érzékelhető!

- c) Az előbbiektől nem függetlenül hol, mely szakaszokban érezzük a verset leginkább ódai-himnikus magasztosságúnak, s hol dominál inkább az elégikus fájdalom és beletörődés?

- d) Mely szakasz(ok)ban keveredik a leginkább szétválaszthatatlan módon a himnikus magasztalás és az elégikus bánat, önsajnálat? (Emeljétek ki egy ilyen szakaszt, s benne az egyik, illetve a másik irányba tartó kifejezéseket!)

A versszakok mondattani és rímszerkezete

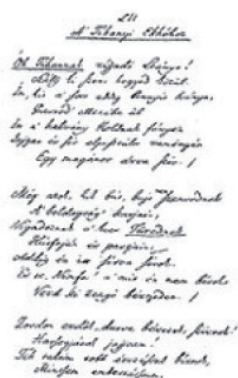
- e) Írjátok le a nyolcsoros szakaszok rímképletét!

- f) Mennyiben igazodik a rímszerkezethez a versszakok mondattana?
Követi-e például a szakasznak a rímszerkezet általi kétféle bontását?
A két négysoros egységen belül mennyire jellemző a mondattani eszközökkel való további kisebb, zárt egységekre tagolás?

- g) Milyen hangulati hatást kelt az, hogy a sorpárok általában egyúttal nagyobb szintaktikai egységet, többnyire írásjellel is lezárt tagmondatot alkotnak?

- h) Milyen hangulatot keltenek, hogyan befolyásolják a vers hangnemét a szakaszáró – gyakran virtuóz – párrímek?
A vers elején vagy végén erőteljesebb ezeknek a rímpároknak a virtuozitása s ebből fakadó hangulati hatása?
Hozzatok példát az ilyen látványos, sok szótagú, nemegyszer mozaikrímekre!

B) A Tihanyi Ekhóhoz

A TIHANYI EKHÓHOZ

Ó, Tihannak ríjjadó leánya!
Szállj ki szent hegyed közül.
Ím, kit a sors eddig annyit hánya,
Partod ellenébe ül.
Itt a halvány Holdnak fényén
Jajgat és sír elpusztúlt reményén
Egy magános árva szív.
Egy magános árva szív.

Míg azok, kik bút, bajt nem szenvednek
A bódogság karjain,
Vígadoznak a kies Fürednek
Kútfején és partjain;
Addig én itt sírva sírok.
És te, Nimfa! amit én nem bírok,
Verd ki zengő bérceden.
Verd ki zengő bérceden.

Zordon erdők, durva bércek, szirtok!
 Harsogjátok jajjaim!
 Tik talám több érzéssel bírtok,
 Mintsem embertársaim,
 Kik keblekből számkivetnek,
 És magok közt csúfra emlegetnek
 Egy szegény boldogtalant.
 Egy szegény boldogtalant.

Aki hajdan jó barátim voltak,
 Még felköltek ellenem,
 Úldözőim pártjához hajoltak:
 Ó! miket kell érzennem,
 Amidőn már ők is végre
 Úgy rohannak rám, mint ellenségre,
 Bár hozzájok hív valék.
 Bár hozzájok hív valék.

Nincsen, aki lelkem vigasztalja,
 Olly barátim nincsenek;
 Vállat rándít, aki sorsom hallja;
 Már elhagytak mindenek.
 Nincsen szív az emberekbe:
 Hadd öntsem ki hát vaskebletekbe
 Szívem bús panasszait.
 Szívem bús panasszait.

LILLA is, ki bennem a reménynek
 Még egy élesztője volt,
 Jaj, LILLÁM is a *tiran* törvénynek
 S a szokásnak meghódolt.
 Hogy vagy most te, áldott lélek?
 Én ugyan már elhagyatva élek
 A tenger kínok között.
 A tenger kínok között.

Ó, van-é még egy erémi szállás,
 Régi barlang, szent fedél,
 Mellyben egy bölcs csendes nyugtot, hálást
 E setét hegyekben lél?
 Hol csak egy kő lenne párna,
 Hol sem ember, sem madár nem járna,
 Melly megháborítana.
 Melly megháborítana.

Abban, gondolom, hogy semmi jussal
 Ellenkezni nem fogok,
 Hogyha én egy megvetett virtussal
 Itt egy kőben helyt fogok,
 S e szigetnek egy szögében,
 Mint egy *Russzó Ermenonvillében*,
 Ember és polgár leszek.
 Ember és polgár leszek.

Itt tanulom rejtek érdememmel
 Ébresztgetni lelkemet.
 A természet majd az értelemmel
 Bölcsébbé tesz engemet.
 Távol itt, egy Másvilágban,
 Egy nem esmért szent magánosságban
 Könnyezem le napjaim.
 Könnyezem le napjaim.

Itt halok meg. E setét erdőben
 A szomszéd *pór* eltemet.
 Majd talám a boldogabb időben
 Fellelik sírhelyemet:
 S amelly fának sátorában
 Áll együgyű sírhalmom magában,
 Szent lesz tisztelt hamvamért.
 Szent lesz tisztelt hamvamért.

I. A Tihanyi Ekhóhoz szóláshelyzete

- a) A versben mi kap erősebb hangsúlyt: a megszólított, a megszemélyesített visszhang (ekhó) jellemzése vagy a megszólítás helyszínének, jelenetkeretének rajza, leírása?

- b) A vers megszólítottja a megszemélyesített visszhang (ekhó). Mennyire erős a személyhez, nő-nemű megszólítotthoz szólás érzete ebben a versben, mennyire tudjuk az Ekhó alakját belőle elképzelni?

Mennyire bensőséges megszólító és megszólított kapcsolata?

Mi utal erre a bensőségességre?

- c) Mi mindent tudunk meg a beszélő megszólalásának helyszínéről, fizikai körülményeiről, teréről, „tereptárgyairól”?

- d) Emeljétek ki azokat a természetmegnevező mozzanatok, amelyek vagy hangzásviláguk, vagy jelentéstartalmuk miatt elképzelhetetlenek lennének *Az Estvében!* Indokoljátok is meg, hogy miért!

- e) A harmadik versszak első (öt) sorát miképpen visszhangozza, fokozza tovább az ötödik versszak 5–6. sora? Kövessétek nyomon a (szentimentális) kebel-, illetve szívmotívum alakulását!

- f) Az ebben a versben megjelenített természet miben különbözik *Az Estve* (vagy akár *A Magánosság*) című versben megfestett természettől?

Mi a leírás funkciója ott és mi itt?

Mi magyarázhatja a két természetkép eltérését?

- g) Míg *Az Estve* szép természet és rút civilizáció ellentétére épül, ez a vers az ÉN ÉS A VILÁG ELLENTÉTÉN alapul.

Milyen térbeli és hangulati ellentétekkel jeleníti meg én és a világ, én és mások ellentétét a vers második szakasza?

Emeljétek ki az összes ellentétbe állított szót, kifejezést!

↔

↔

↔

↔

- h) Mire kéri a beszélő a nimfát (azaz a természeti erőt megtestesítő vízitündért, forrásistennőt) a második szakasz végén, azaz mi a versben a visszhang és a visszhangzó természet funkciója a beszélő számára?

- i) A visszhang, azaz az ekhó az ekhós vers hagyományának megfelelően hogyan ölt formát a szakaszok utolsó két sorában? Mi az ismétlés funkciója?

Melyek azok az ismétlések, amelyek nem a panasz hangjait erősítik föl? (Persze ez a kérdés már a vers nagyszerkezetére, ívére kérdez, nem csupán a szóláshelyzetre.)

- j) A 7–10. szakaszok ismét felerősítik a helyszínrajz, a scenika (a jelenetkeret, a szóláshelyzet képi leírása) jelentőségét. Itt azonban a természet „leírása” immáron semlegesebb. Emeljétek ki tájleíró mozzanatokot, s minősítsétek, hogy közülük melyik mérsékelten negatív, melyik semleges s melyik kap pozitív töltést!

II. A Tihanyi Ekhóhoz szerkezete és hangneme

A Tihanyi Ekhóhoz *A Magánosság*hoz című költeményhez hasonlóan magányvers, mindkét versben az „egyén és a világ közötti végzetes meghasadtság élménye” (Debreczeni Attila) kap formát. Míg azonban *A Magánosság*hoz részben meditáció a magányról, ez a vers inkább ÉLETRAJZIAS SZEMÉLYESSÉGŰ MAGÁNYVERS, ÉLETTÖRTÉNET-ÖSSZEGZÉS, MAGÁNY-

TÖRTÉNET. Igaz ez akkor is, ha tudjuk, hogy *A Tihanyi Ekhóhoz* zavarba hozza az érzelmes olvasót, azt, aki a filológia, a szövegkeletkezés és az élettörténet tényeit szeretné egybeolvasni. Aki romantikus módon a szöveget életrajzi dokumentumként akarja olvasni, és a Lilla-szerelem csalódástörténeteként szeretné értelmezni a verset, azt megzavarhatja, hogy annak *A Füredi parton* című változata már Vajda Julianna megismerése előtt (1796-ban) elkészült, s akkor a benne szereplő női név még a „Rózsím” volt. És valószínűleg Rózi vagy Rozália halála sem végső vagy eredeti magyarázata a vers magányérzetének, mert annak forrását alighanem még korábban, Csokonai 1795-ös kollégiumból való eltávolításában kell keresnünk.

„A versben elmondott helyzetet [...] fiktív helyzetnek kell felfognunk: a költőt nem a Füreden mulatozók űzték el maguk közül, [...] korábban és másutt – 1795 tavaszán és Debrecenben – átélt bánatot mond el [...]. Az őt ért csapásra nem közvetlenül reagál, hanem amikor megfelelő poétai díszletet és helyzetet talál hozzá, amikor panaszkodó énjét a fenséges és komor tihanyi szirtek és a füredi parton vigadozó emberek kontrasztjában helyezheti el.” (Bíró Ferenc)

Három elmagányosodási élményt is kereshetünk tehát a szöveg mögött, azonban alighanem célszerűbb a verset létrehozó, egymásra rakódó élmények rekonstrukciója helyett a vers által az olvasóban létrehozott élmény vizsgálata. Ugyanakkor ennek a versnek *A Magánossághoz*-énál sokáig nagyobb népszerűsége alighanem magyarázható azzal, hogy ezt a szöveget könnyebb a regényes életrajz részeként olvasni, életrajzi dokumentumként dekódolni.

Minderről azért a vers szerkezetének vizsgálata kapcsán kerítettünk szót, mert éppen e szerkezetben játszik meghatározó szerepet a jelen helyzet rajzának s az ide vezető élettörténetnek a kettőssége, illetve az életrajzias jellegből fakadó harmadik elem: a jövő távlata.

- Az alábbi feladatokat két szakértői pár ossza szét egymás között: az első pár dolgozzon az a)-tól e)-ig tartó feladatokkal, a másik pár a továbbiakkal!
- a) Pándi Pál elemzése szerint a vers első része az 1. strófa, második része a 2.-tól a 6.-ig terjedő rész. Egy másik elképzelés szerint a vers első két egysége az 1–3., illetve a 4–6. versszak. Ti melyik felfogással értetek inkább egyet?
Mi szól amellett, hogy az első strófa önmagában alkot kompozíciós egységet, mi amellett, hogy a vers első nagy részét a három első szakasz együtt adja?
Érveljete a számotokra meggyőzőbb szerkezeti leírás mellett!
Figyeljete az igeidőkre, a nyelvi-nyelvtani szempontokra is!

b) Mi tartja össze a 2–6. szakaszt, másfelől mi különíti el a 3–6. szakaszt a megelőző háromtól?

c) A vers 4. szakasza, bármennyire személyes fájdalomról ad is számot, egy, a debreceni református kollégiumban bizonyosan élő közösségi hagyomány nyelvén, képeivel, fordulataival szólal meg.

(Talán éppen ez a műfaji utalás köti vissza a Lilla-szerelmelem panaszversét a kollégiumból való közösségfosztó kicsapatás élményéhez. Mégpedig úgy, hogy a szakasz műfaji rájátszása, szövegközi utalása kimondatlanul is ennek a közösségélménynek a feltétlenségét, felszámolhatatlanságát állítja.)

- Milyen műfajt idéz ez a szakasz, mely fordulatok fogalmazznak a személyes élmény „föle”?

d) A 6. versszak 5. sora – *Hogy vagy most te, áldott lélek?* – két szempontból is változást, váltást hoz a megelőző 44 sorhoz képest. Miben áll ez a kettős váltás?

A magány eredettörténetének végpontja a hatodik szakasz, a zsarnoki törvénynek meghódoló s ezáltal a társas lét utolsó reményét is szertefosztató szerelmi csalódás kimondása. A versszak több szempontból is lezárja a vers első – kételemű – ívét. Egyrészt innen kezdve már nem a múltból lesz szó, hanem inkább a jövőről, másrészt a szakasz idézett 5. sorában két további váltás is érzékelhető. (Természetesen észrevehetjük a feltétlen szerelem nagyvonalú megbocsátását, amely a tiran [zsarnoki] törvényt és a szokást kárhoztatja a hűtlenné vált kedves helyett. Ez a SZENTIMENTALIZMUS ESZMEISÉGE szempontjából is fontos mozzanat, hisz eszerint A SZÍV VÁGYAIT A TÁRSADALMI REND KORLÁTJAI NEM ENGEDIK MEGVALÓSULNI. A műegész szempontjából most azonban inkább a KOMMUNIKÁCIÓS HELYZET és a HANGNEM megváltozását érdemes pontosan rögzíteni.)

- A beszédhelyzet változása (eddig ki volt a megszólított, most ki az):

- A hangnem változása (eddig milyen alapérzés és hanghordozás határozta meg a verset, itt milyen hang jelentkezik):

A 7–10. VERSSZAK

Lilla megszólításával és azzal, hogy a hatodik szakasz derekán a panasz és sértett számonkérés hangját érzelmesebb, enyhültebb tónus váltja fel, a vers új irányt vesz, de nem egészen ebből a kettős váltásból következőt. A korábbi megszólított, az Ekhó ugyan lényegében eltűnik, de helyét tartósan nem veszi át Lilla. A vádló panasz hangját pedig nem az érzelmes megbocsátás hangja váltja fel. Változik azonban a beszélő nézésiránya, a vers uralkodó ideje s bizonyos szempontból beszélője, „hőse” énképe is.

- e) A 7. versszakról újra jelentős szerepet kap a természetnek az első három szakaszban előtérben állott leírása. Itt azonban a tihanyi táj, az „itt” szerepe teljesen megváltozik.

Miben áll ez a változás, mi tűnik el a táj korábbi szerepéből? (Mi tűnik el például a háromszor is nyomatékosított „itt” mutató névmás mellől?)

Mi helyett mi mindent vár a beszélő a természettől, a tájtól?

- f) Ki, mi a vers utolsó négy szakaszának a hőse, énídeálja? (Pl. mi helyettesíti a kimondatlan én szót a vers 7. strófájában?)

- g) Mi köze Diogenésznek, a hordólakó cinikus bölcselőnek (akinek írását a fiatal Csokonai német fordításban olvasta) e vers hőiséhez?

Miért békíthető nehezen össze ez az ideál a felvilágosodás embereszményével?

- h) Miközben a társadalomból való kivonulás aligha egyeztethető össze a felvilágosodás társadalomjobbító és civilizációteremtő szándékaival, feltűnő, hogy a költemény épp ebben a részében szinte listázza a felvilágosodás kulcsszavait, alapeszméit.

Idézzétek ezek versbéli előfordulásait!

- i) A vers az elhallgatott Diogenész mellett hangosan világgá kiáltja a másik – végül szintén remetéletet választó – társadalomkritikus példakép, Rousseau nevét. Nagy kérdés, hogy miképpen kell érteni, hogy a beszélő (ha tetszik, Csokonai) egy kőben, azaz egy barlangban kíván – az ekhós ismétléssel is kiemelve – „ember és polgár” (természeti ember, magánember és állampolgár, azaz *homme* és *citoyen*) lenni.

A kettős vállalásnak melyik része érthető és teljesíthető a remeteség körülményei között is?

- j) Hogyan képzelhető el a másik vállalás értelmezése, teljesítése?
(Van, aki szerint Csokonai nem igazán értette a Rousseau-féle fogalmi kettősség, megkülönböztetés súlyát, ezért nem fedezte fel a saját állításában, fiktív életervében lévő paradoxont. De talán izgalmasabb, ha feltételezzük, hogy tudatosan élt a paradoxon eszközével.)
-
-

A VERS HANGNEME ÉS MŰFAJA

A panaszos hang, a versnek az egyértelműen értékpesztulást, egy értékes ember, egy gazdag szív elmagányosodását leíró része elégiává teszi a költeményt. S ennek megfelel a hatodik szakasz Lilla felé fordulva a helyzet elfogadását, a helyzetbe való beletörődést sugalló első zárlata is. Bár kérdés, hogy a panasz gyakori drámai felfokozása még belül van-e az elégius beletörődésen, felülemelkedésen. Az allegorikus megszólítás ugyanakkor inkább az óda műfajába sorolja *A Tihanyi Ekhóhoz*-t.

- k) Emeljétek ki azokat az értékkefejező, a verset és beszélőjét a fenség szférájába emelő részleteket, kifejezéseket, amelyeknek alapján azt mondhatjuk, hogy A VERS MÁSODIK RÉSZÉ ÓDAI HANGBA VÁLT, s így a vers egésze ELÉGIKO-ÓDÁnak tekintendő!
-
-
-

A SZUBJEKTUMNAK A VILÁGGAL SZEMBENI FELÉRTÉKELŐDÉSE ÉS A SZENTI-MENTALIZMUS

*A Magánosság*hoz és *A Tihanyi Ekhóhoz* ama közös sajátossága, hogy az értetlen és méltatlan világgal szemben a személyiséget, a szubjektumot növeli nagyra, annak belső értékeit, jelenen túlmutató nagyságát, belső gazdagságát hangsúlyozza, a két verset a szentimentalizmus jellegzetes alkotásává teszi.

C) A Reményhez

A REMÉNYHEZ

Földiekkel játszó
Égi tűnemény,
Istenségnek látszó
Csalfa, vak Remény!
Kit teremt magának
A bóldogtalan,
S mint védangyalának,
Bókol úntalan. –
Síma száddal mit kecsegtetsz?
Mért nevensz felém?
Kétes kedvet mért csepegtetsz
Még most is belém?
Csak maradj magadnak!
Bíztatóm valál;
Hittem szép szavadnak:
Mégis megcsalál.

Kertem nárcisokkal
Végig ültetéd;
Csörgő patakokkal
Fáim éltetéd;
Rám ezer virággal
Szórtad a tavaszt
S égi boldogsággal
Fűszerezted azt.
Gondolatim minden reggel,
Mint a fürge méh,
Repkedtek a friss meleggel
Rózsáim felé.
Egy híjját esmértem
Örömmnek még:
LILLA szívét kértem;
S megadá az ég!

Jaj, de friss rózsáim
Elhervadtanak;
Forrásim, zöld fáim
Kiszáradtanak;
Tavaszom, vígságom
Téli búra vált;
Régi jó világom
Méltatlanra szállt.
Óh! csak LILLÁT hagytad volna
Csak magát nekem:
Most panaszra nem hajolna
Gyászos énekem.
Karja közt a búkat
Elfelejténém,
S a gyöngykoszorúkat
Nem irigyleném.

Hagyj el, óh Reménység!
Hagyj el engemet;
Mert ez a keménység
Úgyis eltemet.
Érzem: e kétségbe
Vólt erőm elhagy,
Fáradt lelkem égbe,
Testem földbe vágy.
Nékem már a rét hímetlen,
A mező kisült,
A zengő liget kietlen,
A nap éjre dült. –
Bájos lágy trillák!
Tarka képzetek!
Kedv! Remények! Lillák! –
Isten véletek!

I. A Reményhez szóláshelyzete, illetve beszédhelyzete

- a) Csokonai másik két itt elemzett, allegorikus megszólítotthoz címzett ódájának világosan kirajzolt jelenetkerete, díszlete van. Ebben a versben mennyire látjuk a megszólítottat éppen a megszólalás pillanatában körülvevő tájat, helyszínt, tárgyi elemeket?

- b) Mi szól a mellett, illetve mi szó az ellen, hogy a 2., illetve 3. versszak (esetleg a 4. versszak) természeti képeit, tájmozzanatait a megszólalás tárgyi környezetének, jelenetkeretének tekinthessük?

- c) *A Reményhez* 1. szakasza valójában háromféleképpen szólítja meg a megszólítottat, némi túlzással azt is mondhatnánk, hogy három különböző megszólítottat szólít meg. A nagyon egyszerűnek tűnő indítást akár HÁROMSZOROS INVOKÁCIÓNAK is nevezhetjük. Fogalmazzátok meg, hogy melyik megszólítás a Reménynek milyen oldalát, nézetét, „létezési módját” hangsúlyozza, hogy a három megszólítottban-megszólításban vagy közülük akár két-tő-kettő jellemzésében mik a közös elemek!

MEGSZÓLÍTÁS	JELLEMZÉS
1. Földiekkel játszó Égi tűnemény,	1.
2. Istenségnek látszó Csalfa, vak Remény!	2.
3. Kit teremt magának A boldogtalan, S mint Védangyalának, Bókol úntalan. –	3.

- Az egyes megszólítások hogyan épülnek a megelőzőekre, mit vesznek el belőlük, mit tesznek hozzá, bontanak ki belőlük? Hogyan alakul a megszólított objektivitása, a megszólítótól független létezése? (Érdekes ebből a szempontból például az egymás mellett szereplő „csalfa” és „vak” jelzői bővítményeket összevetni.)

Csetri Lajos tanulmánya megállapítja, hogy Csokonai korában és költészetében a remény eleinte vallásos, illetve nemzeti tartalommal rendelkezett, és sokáig az (elvesztett) aranykor, a boldogság világának képzetéhez kapcsolódott. A reményvesztés eredetileg mintegy az aranykor elvesztését jelentette Csokonai költői mintáinál. Tehát „a vallásos értelmű reményfogalomnak szekularizálódnia [elvilágiasodnia], s a világi, de nemzeti értelműnek szubjektívizálódnia kellett (...), hogy eljuthasson a csalódott ember egyedüli reménységéhez, a szerelmihez.” Csetri ugyanebben a tanulmányában *A Reményhez* című verset az ÖNMEGSZÓLÍTÓ VERSTÍPUS egy sajátos változataként azonosítja.

II. *A Reményhez* szerkezete

- a) Mi kapcsolja össze egymással az 1. és a 4., illetve a 2. és a 3. szakaszt?
Miért írható le a vers az ABBA képlettel?

- b) Mennyiben más a Reménységhez fordulás gesztusa, a Reményhez való viszonyulás az 1. és a 4. versszakban?
Melyik milyen köznapi beszédfajta emlékeztet?

- c) A vers nyitóstrófájának második – nyolcsoros – felét hogyan segítenek kettébontani a mondatzáró írásjelek?
A megszólítás után milyen érzelmi viszonyulásoknak adnak formát a mondatfajták?

A STRÓFA NAGYOBB MONDATTANI ÉS RÍMELÉSI EGYSÉGEI	A RÉSZBEN MEGVALÓSÍTOTT GESZTUS, CSELEKVÉS, BESZÉDAKTUS
Földiekkel játszó Égi tűnemény, Istenségnek látszó Csalfa, vak Remény! Kít teremt magának A boldogtalan, S mint Védangyalának, Bókol úntalan. –	1. Hármass, háromszoros megszólítás.

Síma száddal mit kecsegtetsz? Mért nevensz felém? Kétes kedvet mért csepegtetsz Még most is belém?	2.
Csak maradj magadnak! Bíztatóm valál; Hittem szép szavadnak: Mégis megcsalál.	3.

d) A vers 16 soros szakaszai általában két nyolcsoros egységre tagolódnak, ahol a nyolcsorosok további négysorosokra bomlanak.

Végezzétek el a versnek ezt a nyolc- és négysoros egységekre való tagolását, s ahol lehet, egy-egy szóval adjatok témajelölő címet a négysoros, illetve a nyolcsoros jelentéstani és egyben versmondattani (illetve a rímszerkezet által is elkülönített), kisebb egységeknek! „Szőrözésnek” tűnik ez az aprólékos leltár, de ezáltal tárul fel igazán a vers hihetetlen formatökélye, a vigasztalan érzelmi tartalmon győztes formai bravúrja, játékossága és fegyelme.

1–4.

5–8.

9–12.

13–16.

17–20.

21–24.

25–28.

29–32.

33–36.

37–40.

41–44.

45–48.

49–52.

53–56.

57–60.

61–64.

e) Az egyszerre felmutatott és elrejtett párhuzam bravúrja

A 2. és a 3. szakasz első négy-négy sora között milyen – néhol képről-képre, sorról-sorra, néhol csak nagyobb vonalakban épülő – párhuzamosságok, illetve a párhuzamok által hangsúlyozott ellentétek érzékelhetők?

Húzzátok alá különböző színekkel a mondattani és képi párhuzamokat, jelöljétek másfajta aláhúzással a monotonitás elkerülését segítő, az egyszerű ismétlést helyettesítő variációt!

(Pl. milyen virág kerül a 3. szakaszban a 2. szakasz virágjának helyére, milyen víz a 3. szakaszban a 2. szakasz vizének adott helyére, azonos sorába?)

Kertem nárcisokkal
Végig ültetéd;
Csörgő patakokkal
Fáim éltetéd;
Rám ezer virággal
Szórtad a tavaszt
S égi boldogsággal
Fűszerezted azt.
Gondolatim minden reggel,
Mint a fürge méh,
Repkedtek a friss meleggel
Rózsáim felé.
Egy híjját esmértem
Örömmimnek még:
Lilla szívét kértem;
S megadá az ég.

Jaj, de friss rózsáim
Elhervadtanak;
Forrásim, zöld fáim
Kiszáradtanak;
Tavaszom, vígságom
Téli búra vált;
Régi jó világom
Méltatlanra szállt.
Óh! csak Lillát hagyta volna
Csak magát nekem:
Most panaszra nem hajolna
Gyászos énekem.
Karja közt a búkat
Elfelejténem,
S a gyöngykoszorúkat
Nem írtyleném.

f) A 2–3. szakasz első négy-négy sora után oldódik a párhuzam, kevésbé mechanikus az ellentétezés, de mind a párhuzamból, mind az ellentétből marad valamennyi.

Emeljétek ki a két versszakból a későbbi, lazább párhuzamba és/vagy ellentétbe állítható szavakat, szó szerkezeteket, motívumokat!

Emeljétek ki az idő- és értékszembesítés, a régmúlt és a közelmúlt szembesítésének elemeit!

↔

↔

↔

↔

↔

A 2–3. szakasz között az idő- és értékszembesítés viszonya áll fenn, a régmúlt és a közelmúlt idősíkja és értékállapota kerül egymással szembe.

g) Annak, hogy az ellentétbe és párhuzamba állított képek nem pontosan felelnek meg egymásnak, alighanem az a szerepe is megvan, hogy képi meg nem felelésük, ám versszerkezeti megfelelésük révén még világosabb, hogy nem valós tájról, kertről van szó, hanem rokokó táji kellékekkel a „belső értékek költőileg kivetített megjelenítői”-ről (Csetri Lajos).

(1) Milyen nyomatékosan ismételt grammatikai eszköz teszi világossá, hogy a két versszakban végig a beszélő lelki tájáról, a lélek képi megfelelőjéről van szó?

(2) A 2. versszaknak mely hasonlata mondja ki direkt módon is, hogy a természeti jelölők csupán a lélekállapot jelölői, nem valamifajta „objektív” tájleírás elemei?

(3) Mi, ki nyelvtanilag jelölten a 3. szakasz tavaszi tájának teremtője, létrehozója?

(4) A 3. versszakban melyik az a sorpár, amely az addigi természeti metaforákat, lelki változást jelölő természeti képeket nyíltan is azonosítja, összemosza lelki jelöltjükkel?

h) Mi tartja össze szorosabban a 3. és a 4. versszakot?
Hogyan lehetne érvelni amellett, hogy a vers első két és második két szakasza alkot egy-egy nagyobb szerkezeti-hangulati egységet?

i) Az utolsó versszak egy része a 3. szakasz lélekállapotot, léthelyzetet kifejező természeti képeit variálja.
Itt melyik szó teszi az eddigieknél is egyértelműbbé a „természetleírás” lélekrajz voltát, pusztán szubjektív érvényét?

III. A *Reményhez* hangneme és műfaja

a) Miért tekinthetnénk *A Reményhez*-t elégiának, mi rokonítja az ódával, s miért érezhetjük az előbbieken ellenére erősen dalszerűnek?
Soroljatok érveket mindhárom műfaji besorolás mellett!

ÓDA, MERT...	ELÉGIA, MERT...	DAL, MERT...

- b) A vers négy szokatlanul – barokkosan – hosszú, 16 soros strófából áll. Talán nem felesleges tudni, hogy a vers dallamra íródott, s a korszak talán legnépszerűbb énekelt dala volt. A hosszú strófa a maga bonyolult, virtuóz, de néhol archaikus rímrendszerével (a Csokonai által általában és elméletileg elmarasztalt, de itt bőségesen alkalmazott ragrímekekkel) alighanem ezzel a zenére íródott jelleggel függött össze. Kossovits Lajos *Lassú magyarja*, az a verbunkos, ami a vers dallammintáját képezte, GYÁSZZENE volt. Ez a (kurucos) gyászdal-jelleg a korabeli befogadó számára külön jelentésrétegét alkothatta a versnek.

Maga a szöveg is utal a vers dal-, illetve gyászének-jellegére!

Keressétek meg és idézzétek az utalást!

- c) Olvassátok el az alábbi ismeretközlő szöveget!

Alkalmazzátok feldolgozása során a szokásos jelöléseket (√, -, +, ?, *)!

A közzététel során majd e szöveg legfontosabb megállapításait is ismertessétek!

A LILLA-DALOK

A *Reményhez* Csokonai Vitéz Mihály *Lilla* című kötetének záródarabja. A kötetet még Csokonai állította össze és látta el előszóval, de megjelenését – noha az halálának évében (1805-ben) történt – már nem élhette meg. A Lilla-kötet mint kötet is tanulmányozást érdemelne, mivel Csokonai e munkájában tudatosan is „kétélűt” (amphibiust) teremtett. Versei egyrészt ÉRZÉKENY DALOK gyűjteményét alkotják, másfelől az előbeszéd tanúsága szerint „Poétai Románt”, azaz költői regényt is létre kívánnak hozni. Csokonait bizonytal

Kisfaludy Sándor *Himfy szerelmei* című ciklusa biztatta a nagyobb és életrajzi olvasatot sugalló kompozíció létrehozására. Ugyanakkor a versformák (és műfajok) sokféleségével egyúttal el akarta kerülni Himfy művének monotonitását. Ezzel egy, a klasszikán túlmutató, LEGALÁBB KÉTFÉLE OLVASÁSI MÓDOT (a regényes-életrajzias olvasatot és a szabad, tallózó olvasást) lehetővé tevő könyvet bocsátott az olvasó elé.

A mai Csokonai-kutatás egyik főiránya a Lilla-ciklus rétegeinek, kettős belső felépítésének kutatása, illetve a megírt szerelmi történet üzenetének értelmezése. Azért beszélünk MEGÍRT, MEGALKOTOTT SZERELMI TÖRTÉNETRŐL, mert a Lilla-ciklus nem életrajzi dokumentum. A poétai román megalkotásának köze van ugyan a komáromi kereskedő leánya, Vajda Julianna iránt érzett beteljesületlen szerelemhez, azonban a ciklus nagy részét eredetileg nem is Juliannához/Lillához írott versek alkotják, illetve a hozzá írt versek egy része bele sem került a ciklusba. A megalkotott poétai román a boldog, majd boldogtalan szerelem története köré épül, egyik szervezőelve a – versekbe gyakran utólag (sokszor a Rozi vagy Rózsi név helyére) betoldott – LILLA név, főhőse azonban maga a boldog, majd boldogtalan szerelmesnek a szövegben megalkotott alakja. A fiktív szerelmi történet stílustörténeti szempontból is összetett képlet. Az ugyanis, hogy a szerelmes költemény nem kötődik megváltoztathatatlanul egy adott személyhez, hanem a verset a formatökély jegyében tovább csiszolgatja, újraírja a költő, még a romantika előtti, például a klasszicista műfelfogás része. Az viszont, hogy a vers immáron egy megalkotott lírai én – a szerző életrajzával összeolvasható – történetébe illeszkedik, már a romantikus énkultusz felé mutat.

4. Versbemutató és értelmezés

- a) A csoport erre előre fölkészült tagja értelmező módon olvassa fel az osztály egészének a csoportja által elemzett verset!
- b) A csoport többi tagjai előzetes megbeszélés alapján tömören (összesen 5-7 percben) ismertessék elemzésük, értelmezésük főbb következtetéseit s az ezeket alátámasztó legfontosabb érveket, részleteket! (Ezúttal tehát ne egy szóvivő ismertessen mindent, hanem mindenki legyen szakértő felelőse egy-két témának!)
- c) Az azonos verssel dolgozó csoport tagjainak megfigyeléseit egészítsétek ki legfeljebb kétperces hozzászólásokban!
- d) Saját eredményeiteket, jegyzeteiteket egészítsétek ki a mások, más csoportok által tett értékes megfigyelésekkel!

5. Vesd össze a három allegorikus alakhoz szóló ódát!

- Először jelöld meg az összevetés szempontjait, majd alkoss olyan értekező fogalmazást, melyben a három vers közül a magad ízlésének leginkább megfelelőt állítod a közép-pontba, s ízlésválasztásodat, értékválasztásodat másokat is meggyőzni törekvő érvekkel támasztod alá! (Dolgozatod terjedelme legyen legalább 500 szó!)
- Vázlatodat, illetve később pizskozatodat beszélj meg egy általad választott „szerkesztővel”, akinek te légy hasonlóképpen a segítője!

5. BERZSENYI DÁNIEL

1. Olvassátok el az alábbi Berzsenyi-idézeteket!

(1)

Felfogat a nagy századok érckezze
Mindent: [...]

(A magyarokhoz)

(2)

Míg szólunk, az idő hirtelen elrepül,
Mint a nyíl s zuhogó patak.

(Horác)

(3)

Oh, a szárnyas idő hirtelen elrepül,
S minden míve tűnő szárnya körül lebeg!
Minden csak jelenés; minden az ég alatt,
Mint a kis nefelejcs, enyész.

(A közelítő tél)

(4)

Tündér változatok műhelye a világ
(...)

(Az igazi poézis dicsérete)

(5)

A szent poézis néma hattyú,
S hallgat örökre hideg vizekben.

(A poézis hajdan és most)

(6)

Láttam a mosolygó tavaszt,
Láttam az égető nyárt,
Láttam minden időszakaszt
S minden földi láthatárt:

Ha örök időket élnék
Ezeknél többet nem érnék.

(Életfilozófia)

(7)

Látom hangyabolyi míveidet, világ!
Mint szórja 's temeti a' nagy Örök' keze
(...)

Jertek, bámulatos Bajnokok és Nagyok!
'S tí kik nem meritek nézni az elmúlást,
és ti porbanyögők, jertek ide 's velem
Élni 's halni tanuljatok.

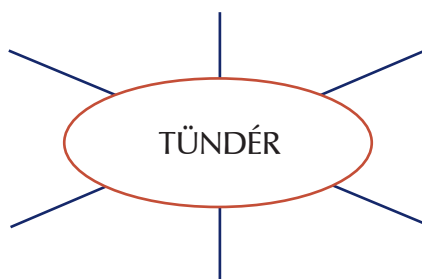
(A temető)

- a)** Milyen alapvető gondolati-tematikus motívum kapcsolja össze a fenti versrészleteket?
A választ egy szóval is, majd több rokon értelmű kifejezéssel is adjátok meg!

- b)** Melyik idézet látszólagos vagy valóságos kakukktojás?
Mennyiben kapcsolódik mégis ez az idézet is a többi részlet alaptémájához? (Esetleg két kakukktojás is adódhatik.)

- c) Mely idézetek között található további képi-szóhasználatbéli egyezések? Miben állnak ezek az egyezések?

- d) Berzsenyi egyik kedvenc szava a „tündér”. Milyen jelentések, szinonimák, alakváltozatok juthatnak eszünkbe erről a szóról, ha a feljebb idézett sor, sorok alapján asszociálunk?

A FELTARTÓZTATHATATLAN IDŐMŰLÁS KÖLTŐJE

Berzsenyi Dániel (1776–1836) a feltartóztathatatlan időmúlás, a meglódult, repedező világ költője. Ódáiban ez a múló idő a TÖRTÉNELMI, elégiáiban inkább az EGYÉNI lét szintjén jelenik meg. Felfokozott időérzékenysége – alkati tényezőkön kívül – talán kapcsolatban van a történelmet, a történelmi változást, átrendeződést Európa-szerte közvetlenül is érzékelhetővé tevő napóleoni háborúkkal (s a mögöttük álló szellemi és gazdasági mozgásokkal), amelyek alighanem kikezdték a hagyományos magyar nemesi életmódot és világképet. FELFOKOZOTT, VÁLSÁGOS IDŐÉRZÉKENYSÉGE talán már a romantika felé mutató jegy a klasszicizmus e költőjénél. Három legjellemzőbb műfaja, az óda, az elégia és az episztola közül a két előbbivel foglalkozunk.

2. **A magyarokhoz (Romlásnak indult...)** – A múltidéző nemzetébresztés alapverse
Olvassátok el a verset, majd csoportokban dolgozva oldjátok meg a feladatsorokat!

A MAGYAROKHOZ

Romlásnak indult hajdan erős magyar!
Nem látod, Árpád vére miként fajul?
Nem látod a bosszús egeknek
Ostorait nyomorult hazádon?

Nyolc századoknak vérzivatarja közt
Rongált Budának tornyai állanak,
Ámbár ezerszer vak tüzedben
Véreidet, magadat tiportad.

Elszórja, hidd el, mostani veszni tért
 Erkölcsöd: undok vípera-fajzatok
 Dúlják fel e várt, mely sok ádáz
 Ostromokat mosolygva nézett.

Nem ronthatott el tégedet egykoron
 A vad tatár khán xerxesi táborá
 S világot ostromló töröknek
 Napkeletet leverő hatalma;

Nem fojthatott meg Zápolya öldöklő
 Századja s titkos gyilkosaid keze,
 A szent rokonvérbe feresztő
 Visszavonás tüze közt megálltál:

Mert régi erkölcs s spártai férfikar
 Küzdött s vezérlett fergetegid között;
 Birkózva győztél, s Herculesként
 Ércbuzogány rezegett kezében.

Most lassu méreg, lassu halál emészt.
 Nézd: a kevély tölgly, mellyet az éjszaki
 Szélvész le nem dönt, benne termő
 Férgék erős gyökerit megőrlik,

S egy gyenge széltől földre teríttetik!
 Így minden ország támasza, talpköve
 A tiszta erkölcs, melly ha megvész:
 Róma ledül, s rabigába görbed.

Mi a magyar most? – Rút sybaríta váz.
 Letépte fényes nemzeti bélyegét,
 S hazája feldúlt védfalából
 Rak palotát heverőhelyének;

Eldődeinknek bajnoki köntösét
 S nyelvét megúnván, rút idegent cserélt,
 A nemzet örlelkét tapodja,
 Gyermeki báb puha szíve tárgya. –

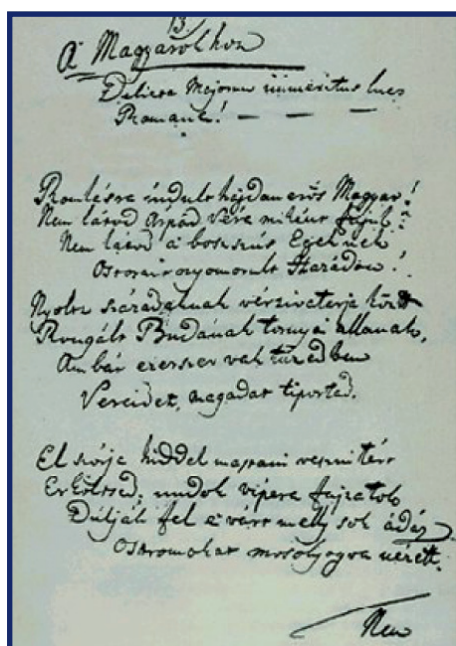
Oh! más magyar kar mennyköve villogott
 Atilla véres harcai közt, midőn
 A fél világgal szembeszállott
 Nemzeteket tapodó haragja.

Más néppel ontott bajnoki vért hazánk
 Szerzője, Árpád a Duna partjain.
 Oh! más magyarral verte vissza
 Nagy Hunyadink Mahomet hatalmát!

De jaj! csak így jár minden az ég alatt!
 Forgó viszonság járma alatt nyögünk,
 Tündér szerencsénk kénye hány, vet,
 Játszva emel, s mosolygva ver le.

Felfogat a nagy századok érceke
 Mindent: ledült már a nemes Ílion,
 A büszke Karthágó hatalma,
 Róma s erős Babylon leomlott.

[1796–1810 között. Végleges formája: 1810]

A) *A Romlásnak indult...* szerkezete

- a) Gyűjtsetek bizonyítékokat arra, hogy a 14 versszakos költeménynek a 7–8. versszak olyan szimmetriatengelye, középpontja, amelyet több formai és tartalmi tényező is kiemel! (Bizonyítékaitok között legyenek számtaniak, versmondattaniak, képvilágra vonatkozóak, nyelvtani jellegűek, gondolatiak stb.!)

- b) Miért lehet félrevezető a mai olvasó számára a vers első sorának végén a felkiáltójel?
 Mi a szófaja és mondattani szerepe itt az „indult” szónak?

- c) Az első három versszak afféle zenei nyitánya a költeménynek.
 Milyen, később részletezve kibontott három alapmotívum jelenik meg ebben a részben?
 Melyiket mely szakaszok részletezik majd?

- (1) -----
 (2) -----
 (3) -----

- d) Emeljétek ki a vers múltra, illetve jelenre vonatkozó szakaszait, részeit!
 Olvasás közben keressétek meg és keretezzétek be a „hajdan”, az „egykoron”, a „rég”, a „most”, „mostani”, a „mert”, a „más” és a „minden” szavakat!

Múlt: -----

Jelen: -----

- e) Keressétek ki, hogy a versben hol és milyen szavakkal összekapcsolva, milyen idővonatkozással jelenik meg az „erkölcs” szó!

- (1) -----

 (2) -----

(3)

.....

Milyen összefüggést állít múlt, jelen és erkölcs között a vers?

.....

.....

- f) Keressetek a versben *általánosító*, illetve az általánosítást *konkrét példával szemléltető* szakaszokat, esetleg szakaszon belüli kisebb egységeket! (Persze a példa valójában mindig is konkrét!)

ÁLTALÁNOSÍTÁS	KONKRÉT PÉLDÁVAL SZEMLÉLTETÉS

A klasszikus és a klasszicista ódákra jellemző az általánosító és az általánosítást példával szemléltető (konkrét) részek szabályos váltakozása.

- g) Az utolsó két versszak hogyan kapcsolódik a vers egészéhez, A KÖLTEMÉNYT SZERVEZŐ IDŐ- ÉS ÉRTÉKSZEMBESÍTÉShez?
Vajon miért nem szerette ezt a két szakaszt Széchenyi István, miért nem fordította le őket – az addigiakkal ellentétben – felesége számára?
-
-
-

B) A vers hangzásvilága, „energiás” szavai

- a) Aki nyitott füllel hallgatja ezt a költeményt, azt alighanem annak hangzásvilága akkor is elragadja, ha jelentéséből nem sokat ért.
Emeljétek ki aláhúzással a vers legdübörgőbb vagy más hanghatás miatt legemlékezetesebb sorait!
Milyen hangok dominanciájától, sűrű előfordulásától, belső összecsengésétől, összetorlódásától vagy milyen grammatikai, esetleg alaktani sajátosságok miatt érezzük a vers egyes szavait, szó szerkezeteit – Berzsenyi saját szavaival élve – „energiás” szavaknak, kifejezéseknek?

Idézzetek sorokat, s jelöljétek, emeljétek ki a hangfestő szerepű, domináns hangokat!

IDÉZET	DOMINÁNS HANGOK, MÁS HATÁSFORRÁSOK, ESETLEG MAGÁNAK A KELTETT HATÁSNAK A JELLEMZÉSE

HANGZÁS ÉS VERSFORMA – AZ ALKAIOSZI STRÓFA

Természetesen a szavak, szerkezetek hangzása nem a vers metrumától (elvont ritmusképletétől) s annak megvalósulásától, azaz ritmusától függetlenül hat, hanem a domináns mássalhangzók keltette benyomás és a ritmus együtt teremtik meg a „zenei” összhatást. *A magyarokhoz I.* a Horatius által is kedvelt – s a Berzsenyi-vers mintájául szolgáló, *A rómaiakhoz* címzett ódájában (a III. könyv 6. ódája) is alkalmazott – ALKAIOSZI STRÓFÁban íródott.

Ennek képlete:

$\underline{u} - u - \underline{u} \mid - u u - u -$ Ez és a következő az úgynevezett nagy alkaioszi sor.

$\underline{u} - u - \underline{u} \mid - u u - u -$

$\underline{u} - u - \underline{u} - u - \underline{u}$ A harmadik sor ötödfeles – azaz négy és fél – jambus.

$- u u - u u - u - \underline{u}$ Ez a kis alkaioszi sor.

A hatás titka néhol éppen a ritmus érdekében a nyelven tett erőszak, pl. a magánhangzó-kivetés, a szokatlan igekötő-használat.

- b) A dübörgő hangfestésnek, harcias hatású hangszimbolikának két másik híres ódából származó példáit idézzük.

Itt milyen hangok dominanciája, sűrű előfordulása tekinthető hangfestő elemnek?

Fegyvert kiáltnak Baktra vidékei,
A Dardanellák bércei dörgenek,
A népek érckorláti dőlnek,
S a zabolák s kötelek szakadnak.

(A magyarokhoz II., 1807)

Merj! a merészség a fene fátumok
Mozdíthatatlan zárait áltüti,
S a mennybe gyémánt fegyverével
Fényes utat tusakodva tör s nyit.

(Az ulmai ütközet, 1805)

A második példában, illetve annak utolsó sorában nemcsak az alliterációval is kiemelt hangok, hanem egy SZÓFAJI SAJÁTOSSÁG is hozzájárul a részlet dinamikus hatásához.

Mi teremti ezt a dinamizmust, és hol találkozunk hasonlóval a *Magyarokhoz I.*-ben?

- c) Emeljete ki a *Romlásnak indult...*-ből olyan részt, részeket, ahol az alliteráció nem a dübörgő-érces, „rockos” hanghatást teremti meg, hanem inkább a szentencia, a bölcsmondás bevésését segíti elő!

C) A beszélő és a megszólított a versben

- a) Ki szól a versben?

A megszólítottal egyenrangú, annál feljebb álló vagy ahhoz képest lejjebb álló személy?

Milyen szavak, gesztusok, nyelvtani és stilisztikai jellegzetességek biztosítják, illetve bizonyítják a beszélő erkölcsi-fizikai pozícióját?

b) Hol, mely szakaszokban milyen nyelvtani eszköz használatából derül ki, hogy bizonyos értelemben a beszélő mégis egyike a megszólítottaknak?
Mi jelzi itt is a távolságtartást?

c) A megszólított egy közösség, a magyarság, tehát joggal beszélünk közösségi ódáról. Milyen számban és hányadik személyben szól a vers első felében a megszólított magyarsághoz a beszélő?
Írjatok ki legalább három példát!

Milyen hatása, funkciója van a megszólítás e következetesen végigvitt módjának?

d) A magyar hol jelenik meg mitikus, fizikailag cselekvő személyként a versben?
Minek látjuk ezekben a képekben?

e) A vers 2–3. versszakában milyen képhasználat, metonimikus azonosítás (pontosabban szinekdoché: egész helyett álló rész) teszi konkrétta, szinte fizikailag megragadhatóvá a magyarságot, illetve a magyarság egységét?

f) A megszólított elvesztett önazonossága

A megszólított magyarság identitásának, önazonosságának megkérdőjelezése a költemény egyik fő állítása.

Milyen anafora, sorok elején előforduló ismétlődés súlyolja belénk ezt az identitásvesztést, s alakítja egyúttal külön kompozíciós egységgé, a vers első végkövetkeztetésévé, zárlatává, azaz lezárásává a 12–13. strófát?

- g) Az önazonosság elvesztésének a korábbi versszakok milyen jeleit, bizonyítékait sorolják föl? A választ a bal oszlopban idézzétek, a jobb oszlopban értelmezzétek, fordítsátok mai magyar köznyelvre!

IDÉZET	MAGYARÁZAT, „FORDÍTÁS”

- h) A *Magyarokhoz (I.)* pusztán leír, éles szavakkal elmarasztal egy állapotot. Tanultuk azonban, hogy egy szövegben egyszerre több kommunikációs funkció is érvényesülhet, illetve egy mondat vagy szöveg többféle beszédaktust is megvalósít, többféle szinten is értelmezhető. Szerintetek mennyire erős a vers ítélező kijelentéseinek cselekvésre készítő (illokúciós) hatása? (Más szóhasználattal élve a leíró-tájékoztató/referenciális-informatív és az érzelemkifejező/motív funkció mellett mennyiben érvényesül a vers felhívó/konatív, azaz cselekvésre buzdító funkciója?)

D) Néhány értelmezési probléma

- a) Mi utal arra, hogy a megszólított magyarságon a vers a nemességet, a nemesi (rendi) nemzetet érti csupán? Például mi a régi erkölcs, a hagyományos erények legfőbb összetevője, tartalma?

- b) A rendi nemzetfogalommal a versben hol keveredik másfajta, nem társadalmi funkción, hanem kulturális-nyelvi közösségen alapuló, „modernebb” nemzeteszme?
(Egyébként ez a motívum csak a második, az 1808-as szövegváltozatban jelenik meg.)

- c) A vers konzervatív nemesi, „reakciós” (múltvisszaállító) és felvilágosodásellenes szemléletének bizonyítékául szokták fölhozni mind a régi szokásokhoz és öltözködéshez való ragaszkodást, mind az erkölcsi romlás felpanaszolását, amelyet a vers első, *Kesergés* című (1796-ben keletkezett) változata még nyíltan a vallástalansággal köt össze.

Vallástalanság rút szüleményei,
Erkölcstelenség s minden utálatos
Fertelmek áradnak hazánkra,
Régi nemes magyarok porára!

Fegyverre termett szép, deli ifjuság
Kardforgatásban nem gyakoroltatik,
Nem tud nyeregben, nem tud ugró
Gyors paripán leragadva szökni.

Csetri Lajos irodalomtudós arra hívja föl a figyelmet, hogy egyrészt a felvilágosodás egésze nem azonosítható az ateista radikalizmussal, másrészt Berzsenyi romlásokritikáját akár Rousseau civilizációkritikájával is rokoníthatjuk. Hisz a genfi születési gondolkodó kései írásaiban hangsúlyozta a helyi hagyományok és szokások megőrzésének szükségességét. Azaz a helyi különbözőség megőrzése a korai felvilágosodás egyetemességgondolatával szemben éppen a későbbi, a rousseau-i, herderi gondolkodási irányban jelentkezett.

Akárhogyan vélekedjünk is a vers világnézeti háttéréről, erősödött vagy gyengült volna a költemény művészi hatása, ha például az előző szakaszok a végső kidolgozásában is benne maradnak? Álláspontok mellett érveljete!

- d) A befejező két szakasz hogyan értelmezi át a költeményt addigi üzenetét?
Milyen mozgást jelenít meg a vers első 12 szakasza, milyen az utolsó kettő?
Miért tekintik az utolsó két versszakot ELÉGIKUS zárlatnak?

- e) Ellentmondásban van-e a 13–14. versszak történetbölcseleti általánosítása a nemzeti történelemről addig elmondottakkal vagy összeegyeztethető velük? Érveljetek vagy a *nem*, vagy az *igen* mellett!

IGEN, ELLENTMONDÁSBAN VAN	NEM, NINCS ELLENTMONDÁSBAN

KLASSZICIZMUS ÉS ROMANTIKA KÖZÖTT – AVAGY A NEOKLASSZICIZMUS ÓDÁJA

A Romlásnak indult... számos klasszicistának elkönnyvelhető vonással rendelkezik. Ilyen az imitáció, az antik minta (a horatiusi téma: az *Ódák* III. könyve 6. versében a Rómát Rómává tevő, birodalomteremtő katonai-erkölcsi erények pusztulása) és versforma (alkaioszi strófa) követése. Ilyen a könnyen áttekinthető szimmetrikus szerkezet. Ilyen az általánosító és a példával szemléltető részek váltakozása. A nyelv érzelemkifejező (emotív) funkciójának előtérbe kerülése, illetve az antik mítoszok idézése mellett valamiféle nemzeti-történelmi mitológia felidézése viszont inkább már a romantika irányába mutat. Magukat az ilyen vagy hasonló ötvözeteket nevezik sokan neoklasszicizmusnak.

3. Közzététel

Csoportotok két szóvivője ismertesse a csoport által feltárt és megbeszélte eredményeket! Ha több csoport dolgozott azonos feladatsorral, az egyik szóvivőtök ismertesse megoldásaitok logikusan csoportosított és felépített egyik felét, a másik pedig egészítse ki az azonos feladatsorral dolgozó csoport szóvivőjének a feladatsor másik feléről szóló beszámolóját!

4. Mi közünk van hozzá?

- a) Próbáljátok meg négyes csoportokban megfogalmazni, hogy a 21. század elején mi az, ami keletkezési korába beleragadva idejétmúlt, s mi az, ami ma is érvényes, átélhető a *Romlásnak indult...* szellemi, érzelmi és zenei (?) üzenetéből!
(Például hogyan értelmezhető az identitás megőrzésének problematikája, feladata ma?)
- b) Két perc beszélgetés után írjatok le egy összegző állítást, amit szóban egészítsetek majd ki példával!

5. Alternatív házi feladat – A magyarokhoz II. (Forr a világ bús tengere...)

Írj másfél oldalas elemzést a versről, melyben használd föl az utána következő feladatok megoldását!

A MAGYAROKHOZ

Forr a világ bús tengere, ó magyar!
Ádáz Erynnis¹ lelke uralkodik,
S a föld lakóit vérbe mártott
Tőre dühös viadalra készti.

Egy nap lerontá Prusszia² trónusát,
A balti partot s Ádria öbleit
Vér festi, s a Cordillerákat³
S Haemusokat⁴ zivatar borítja.

Fegyvert kiáltnak Baktra⁵ vidékei,
A Dardanellák⁶ bércei dörögnek,
A népek érckorláti dőlnek,
S a zabolák s kötelek szakadnak.

Te Títusoddal hajdani őseid
Várába gyűltél, hogy lebegő hajónk
A bölcs tanács s kormány figyelmén
Állni-tudó legyen a habok közt.

Ébreszd fel alvó nemzeti lelkedet!
Ordítson orkán, jöjjön ezer veszély,
Nem félek. A kürt harsogását,
A nyihogó paripák szökését

Bátran vigyázom. Nem sokaság, hanem
Lélek s szabad nép tesz csuda dolgokat.
Ez tette Rómát föld urává,
Ez Marathont s Budavárt híressé.

[1807]

1 A viszály kigyóhajú istennői a görög mitológiában

2 Poroszország

3 Dél-amerikai hegylánc (dél-amerikai szabadságmozgalmak, ill. angol behatolási kísérlet spanyol gyarmatokra)

4 Az óperzsa birodalom legészakibb tartománya, itt Berzsenyi egész Iránra alkalmazza (orosz–iráni háború)

5 Görögországi hegyek antikizált elnevezése (szerb–török, ill. orosz–török háború)

6 Kis-Ázsiát Európától elválasztó tengerszoros, ahonnan brit hajók lőtték a török fővárost

I. A vers szerkezete

- a) Milyen tartalmi-logikai viszonyban van egymással a vers első három és második három versszaka?
Mit vázol az első három, mit a második három szakasz?
- b) Mi a közös az első három versszakban, s mi választja el az első szakasz képvilágát a második kettőtől?
- c) Mi jelzi a negyedik szakasz elején, hogy itt új kompozíciós egység kezdődik?
- d) Sorold föl és értelmezd azokat a kommunikációs, nyelvtani és versmondattani sajátosságokat, amelyek csak a második három (4–5–6.) versszakot jellemzik! (Pl. igemódok, az igék személyragozása, versmondatok és sorok viszonya.)
- e) Milyen nyelvtani váltások vannak az utolsó három szakaszon belül?
Mi a szerepe, hatása ezeknek a váltásoknak?
- f) A vers lezárása milyen, a *Romlásnak indult...* kezdetű ódából ismert szerkesztésmódra, változásra mutat újabb példát?

II. A vers képi, hangzó és szófaji hatóeszközei

- a) A világhelyzet leírása milyen nagyságrendű térbeli és időbeli történéseket tesz szemlélhetővé, érzékletessé?
Említs helyszíneket és eseményeket, vedd számba ezek földrajzi távolságát!
Milyen eszközökkel teszi a vers a szabad szemmel láthatatlant, átfoghatatlant láthatóvá, érzékeltetővé? (Ma honnan, illetve milyen televíziós műsorban láthatjuk így a világot?)
- b) Hol milyen hangzásbeli, szókincsbeli (szófaji), esetleg versmondattani jellegzetességek teszik mozgalmassá, dinamikussá a verset?

IDÉZET	A HATÓESZKÖZÖK KIEMELÉSE, AZ IDÉZETHEZ FÚZÓTT KOMMENTÁR

6. Alternatív házi feladat – a *Horác* és az *Osztályrészem* felidézése és összevetése

Írj másfél oldalas összehasonlító elemzést a két korábban már megismert versről!
Használd föl az alábbi feladatok megoldását, illetve az ehhez felelevenített ismereteidet!

I. Felidéző kérdések a *Horáchoz*

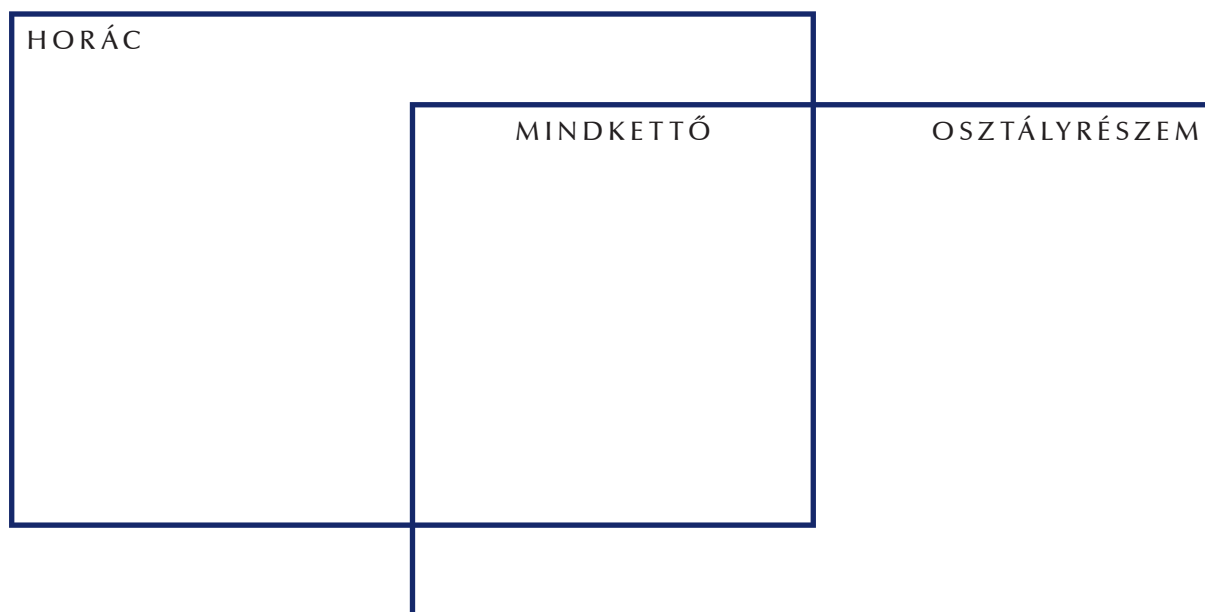
- a) Milyen két Horatius-vers átiratából keletkezett a vers? (Idézzétek fel a *Horatius noster* című tizedikes fejezetben tanultakat!)
- b) Milyen alapvető különbségeket állapítottatok meg a mintául, a klasszicista kölcsönzés alapjául szolgáló Horatius-versek és a *Horác* szerkezete, hangulata s így világképe között?
- c) Ki mondja itt s kinek az epikureista életbölcseket, s ezek megfogalmazása hogyan illeszkedik a vers szerkezetének egészébe?
- d) A vers két záró sora hogyan kapcsolódik az addigiakhoz, s mit állapítottatok meg a záró hasonlat jelentéstani és hangtani sajátosságairól?

II. Felidéző kérdések az *Osztályrészemhez*

- a) Milyen logikai ellentmondásokat fedeztetek fel a versben?
- b) A vers melyik szakaszában, részében mi a meglepés forrása?
- c) Milyen grammatikai, versmondattani és retorikai eszközökkel bizonygatja a beszélő a vers első két strófájában hazatérésének, megnyugvásának véglegességét?
- d) Mennyire tekinthető véglegesnek ez a hazatérés egyfelől a vers zárószakasza, másfelől mitológiai alakot idéző nyitóképe felől?

III. Szempontok az összehasonlításhoz

- a) Melyik versben milyen mértékben és hogyan van jelen az idilli jelleg, azaz az eszmény megvalósultként való megjelenítése?
- b) Melyik versben mennyire s milyen képi, illetve grammatikai eszközökkel jelenik meg az önmeggyőzés, az önszuggesztió törekvése?
- c) Hogyan alakul a szerepfelvétel, a felvett szereppel való azonosulás a két versben?
- d) Vesd össze a két vers zárlatát!
- e) Egyéb szempontok

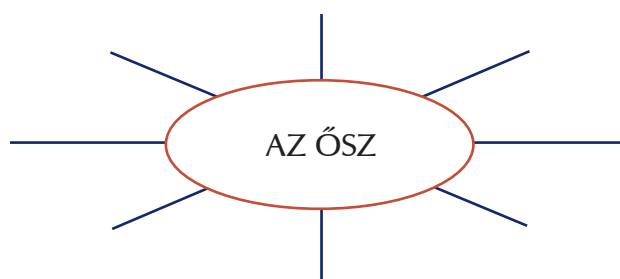
7. A házi feladatok közzététele

Olvasd el padtársad dolgozatát, értékeld szóban és képzeletbeli jeggyel is!

Ha közfigyelemre méltónak, különlegesen színvonalasan, gondosan megírtnak tartod, ajánld nyilvános fölolvasásra!

8. Egy költői toposz

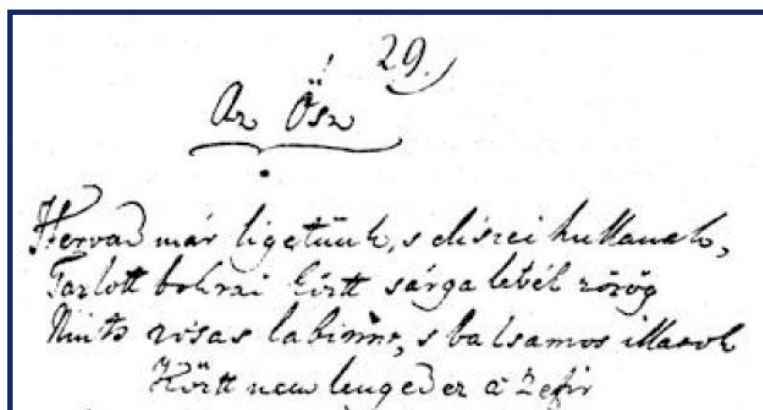
- a) Társíts gondolatokat, motívumokat e közkeletű költői toposzhoz!
Elvont fogalmakon kívül jellemző tárgyi kellékeket is írd bele a pókhálóábrába!

- b) Sorolj föl minél több olyan verset, amely az ősz toposzára épül!
Gondolj legalább Arany, Petőfi és Kosztolányi ilyen tárgyú verseire!

- c) Említs olyan verset, melyben az ősz jelentése eltér a motívum, a toposz bevett jelentésétől! Mennyiben?

- d) „Az ősz” és „A közelítő tél”: Berzsenyi adta versének az első címet, ezt azután Kazinczy javaslatára a másodikkal cserélte fel. Neked melyik cím tetszik jobban? Mi a különbség a kettő jelentése, hatása között?

9. A közelítő tél

Olvasd el az alábbi verset, majd párban oldjátok meg a nektek kiosztott feladatokat!

A KÖZELÍTŐ TÉL

Hervad már ligetünk, s díszei hullanak,
Tarlott bokrai közt sárga levél zörög.
Nincs rózsás labyrinth, s balzsamos illatok
Közt nem lengedez a Zephyr.

Nincs már symphonia, s zöld lugasok között
Nem bűg gerlice, és a füzes ernyein
A csermely violás völgye nem illatoz,
S tükrét durva csalét fedi.

A hegy boltozatán néma homály borong.
Bíbor thyrusain nem mosolyog gerezd.
Itt nemrég az öröm víg dala harsogott:
S most minden szomorú s kiholt.

Oh, a szárnyas idő hirtelen elrepül,
S minden míve tűnő szárnya körül lebeg!
Minden csak jelenés; minden az ég alatt,
Mint a kis nefelejcs, enyész.

Lassanként koszorúm bimbaja elvirít,
Itt hágy szép tavaszom: még alig ízleli
Nektárját ajakam, még alig illetem
Egy-két zsenge virágait.

Itt hágy, s vissza se tér majd gyönyörű korom.
Nem hozhatja fel azt több kikelet soha!
Sem béhunyt szememet fel nem ígézheti
Lollim barna szemöldöke!

[1804 után]

KÖZKELETŰ TOPOSZOK – KIVÉTELES ÖSSZHATÁS

Bécsy Ágnes, a kiváló Berzsenyi-kutató állapítja meg, hogy a vers szókincsében és képvilágában – egy-két kivételtől eltekintve – nincs semmi eredeti, erőteljes vagy különös. Az ifjúság értelmében vett *tavasz (kikelet)*, a *liget*, a *Zephyr*, a *labyrinth*, a *balzsamos illatok*, a *symphonia*, a *koszorúm bimbaja*, a *szárnyas idő elrepülése*, a *nektár* mind-mind a klaszszicista költői szótár, toposzkincs részei. „Meváltozik azonban szolid listánk értéke, ha a vers főntebbi elemeit a stilsztikum szintjén túllépve, összefüggéseikben, poétikai egymásharangoltságuk rendszerében pillantjuk meg.” (Bécsy Ágnes) Azaz a vers hatása, értéke nem elsősorban kiemelkedően emlékezetes részelemeiben, hanem szerkezeti rendjében, az egészből a részekre sugárzó jelentésteremtő energiában keresendő.

I. A mulandóság szintjei – a vers kompozíciója

Egy meglehetősen közkeletű és meggyőző értelmezés szerint a VERS EGÉSZE EGYETLEN FOLYAMATRÓL, AZ ELMÚLÁSRÓL, A MULANDÓSÁGRÓL szól, s szerkezetét az szabja meg, hogy melyik rész, mely szakaszok milyen valóságszinten, milyen vonatkozásban (aspektusban) beszélnek a mulandóságról mint a vers vezérmotívumáról.

a) Töltsétek ki a fentiek alapján a táblázatot!

A KOMPOZÍCIÓS EGY- SÉGEKET ALKOTÓ RÉ- SZEK (SZAKASZOK?)	A MULANDÓSÁG SZINTJE: MIRE VONATKOZIK A MULANDÓSÁG?	KÉPI, NYELVI BIZO- NYÍTÉKOK A SZINTRE, AZ ADOTT TÍPUSÚ VALÓSÁGVONATKO- ZÁSRA
I.		
II.		
III.		

b) A vers legelső sora hogyan előlegezi meg a harmadik kompozíciós egység „mulandósági szintjét”?

.....

c) Mi a különbség a 3. versszak utolsó sorában a „minden” szó jelentése és az 5. versszak háromszor ismételt „minden” szavának jelentése között?

„minden” (1.):

„minden” (2., 3., 4.):

Mit jelöl, mit jelez a „minden” szó itt tapasztalható jelentésváltozása?

.....

.....

d) Mi a különbség a 3. versszak harmadik sora „Itt” szavának jelentése és az 5., 6. versszak „Itt” szavainak jelentése között?

Mire vonatkozik az első, mire a második és a harmadik „Itt”?

„Itt” (1.):

„Itt” (2–3.):

Mit jelez, mit jelöl az „itt” szónak a fenti példákban tapasztalható jelentésváltozása?

.....

.....

- e) Más elemzési szempontok szerint inkább 3:3 arányban tagolható a vers. Mi minden szólhat emellett a felfogás mellett?

.....

.....

II. Állítások és tagadások

- a) Milyen fajtájú mondatokból áll a vers? Mennyire változatos a modalitása?

.....

.....

- b) Milyen kapcsolat van a vers egyes mondatai között? (Mi dominál, illetve mi nem jelenik meg: a kapcsolat, az ellentét, a következtetés vagy a magyarázat, esetleg a választás?)

.....

.....

- c) Milyen összhatást keltene a vers, ha csak az eddig megvizsgált tényezői hatnának a befogadóra?

.....

.....

- d) Húzzátok alá a vers összes tagadószavát! Összesen hányat találtatok?

.....

.....

- e) Vizsgáljátok meg, hogy a versben a mulandóság, az elmúlás megjelenítése során hogyan változnak az állító és a tagadó mondatok!

A vers minden sora mellé tegyetek egy Á (= állítás) vagy egy T (= tagadás) betűt! Ahol ez nem egyértelmű, oda tegyetek ?-t, s magyarázzátok meg, hogy mi szól az állítás, mi a tagadás mellett!

- f) Hogyan befolyásolja a vers hatását az állításoknak és tagadásoknak ez az állandó váltakozása?

.....

.....

- g) Mennyiben különböznek jelentéstani és/vagy mondattani szempontból az utolsó két szakasz tagadásai (vagy csak az utolsóban vannak tagadások?) az első három versszak tagadásaitól?

.....

.....

III. Időviszonyok

- a) Húzzátok alá a vers összes időhatározóját, illetve idői jelentésű módhatározóját!
- b) Az időviszonyok, időkifejezések kiemelt, központi szerepe alapján milyen közös verstípusba sorolhatnánk a *Romlásnak indult ...* kezdetű ódát és ezt az elégiát?

.....

- c) Milyen hagyományos párhuzamra és ellentétre épít a vers (pontosabban annak első három és utolsó két szakasza)?

.....

Az utolsó szakasz melyik sora emeli ki a párhuzamra épített ellentétet?

.....

- d) Milyen jelölt idejű igék dominálnak a versben?

.....

Idézzétek az egyetlen kivételt! Hol van, s miért épp ott található?

.....

.....

- e) A jelen idő milyen típusú, milyen vonatkozású jelenre utal az első három szakaszban, milyenre a 4. szakaszban, s milyenre az 5–6. szakaszokban?

1–3.:

4.:

5–6.:

Az utolsó két versszak idővonatkozását milyen nyelvtani eszközök, határozószavak és igemódok befolyásolják?

.....

.....

- f) Milyen időre vonatkozik a 4. szakasz „hirtelen” határozói módosítója, s milyen időre az 5. szakasz „lassanként”-je?
Miért furcsa a határozó megválasztása, miért lenne fordítva „természetesebb”?

.....

.....

- g) A vers egyik értelmezése szerint idő és érték szemben állnak egymással: az idő rombolja az értékeket. Egy másik felfogás szerint éppen az idő rombolása teremti meg a szubjektumban, a szubjektum számára az értéket: épp a veszteség véteti vele észre azt és állítja meg az időt. Érveljetek az egyik vagy esetleg mindkét álláspont mellett a vers szövege alapján!

AZ IDŐ ROMBOLJA AZ ÉRTÉKEKET	AZ IDŐ ROMBOLÁSA TEREMTI MEG A SZUBJEKTUMBAN AZ ÉRTÉKET

IV. Leírások, terek és hangszimbolika

- a) A vers első három szakaszában – Horváth János, a 20. század első felében élt nagy irodalomtörténész kifejezésével élve – a „negatív tájfestés” jellemző. Mit takarhat ez a kifejezés?

.....

.....

- b) Horváth János szerint a negatív tájfestés bizonyos mértékig gyengeség, jobb híján alkalmazott technika. Bécsy Ágnes szerint viszont épp „az ismételt tagadó formáktól” nyer „gondolatilag-érzelmileg nyomatékolt súlyt és mélységet” a „pikturális nyelv”, vagyis a Csokonaitól ismert pictura, azaz a leírás. Ti melyik állásponttal értetek egyet?

HORVÁTH JÁNOS ÁLLÁSPONTJÁVAL ÉRTÜNK EGYET, MERT:	BÉCSY ÁGNES ÁLLÁSPONTJÁVAL ÉRTÜNK EGYET, MERT:

AZ EL NEM KÜLÖNÜLŐ LEÍRÓ RÉSZEK STÍLUSTÖRTÉNETI JELENTŐSÉGE

Egyébként a leírásoknak ez a tagadások által gondolativá tett volta szünteti meg többek között a leíró és az elmélkedő részeknek a klasszicizmusban még többnyire tisztán szétváló jellegét. Ez volna az egyik olyan vonás, amely túlmutat a klasszicizmuson a romantika vagy legalábbis az érzékenységgel áthatott neoklasszicizmus felé.

c) Kiemelünk a versből néhány határozós szerkezetet:

„Tarlott bokrai közt”

„balzsamos illatok / Közt”

„zöld lugasok között”

„a füzes ernyein”

„A hegy boltozatán”

Önmagukban (ha nem lennének közöttük a tagadások) stilisztikailag hogyan minősítenétek ezeket a térmegjelöléseket?

.....

.....

.....

d) A 4. versszak helymeghatározásai miben különböznek a megelőzőktől?

.....

.....

.....

e) Az utolsó versszak „itt” helyhatározói valójában miféle helyre utalnak?
Hogyan hat ez vissza a korábbi helymegjelölésekre?

.....

.....

.....

f) Jellemezzétek a vers két különösen szép sorpárjának hangzásvilágát, hangszimbolikáját!
A második esetben a két sor viszonyát is vizsgáljátok!

IDÉZET	DOMINÁNS HANGOK ÉS AZ ÁLTALUK KELTETT KÉPI VAGY ÉRZELMI ASSZOCIÁCIÓ, HATÁS
Hervad már ligetünk, s díszei hullanak, Tarlott bokrai közt sárga levél zörög.	
A csermely violás völgye nem illatoz, S tükrét durva csalét fedí.	

V. Ismétlődések és párhuzamok, nyugalom és nyugtalanság

- a) Keresetek az első három versszakban egymással párhuzamba vonható, párhuzamot alkotó mondattani szerkezeteket (izokolonokat), írjatok ki legalább két ismétlődő szerkezet típusra két-három példát!

- b) Elvileg a mondattani párhuzamok, a szakaszok hasonló jellegű felépítése, a kizárólag kijelentő és egymással logikailag kapcsolatos viszonyban lévő mondatok nyugalmat, fegyelmezettséget árasztanak.
E mellett a szabályosság mellett, ennek ellenében mi minden hat a versben dinamizáló, feszültségteremtő tényezőként?

- c) A 4. szakaszban milyen szó, illetve milyen anaforikus ismétlés folytatja, veszi át az addigi tagadó párhuzamok és ismétlődések szerepét? (Hol fordul elő ez a szó korábban?)

- d) A 4. szakasz 3. sorában erős fogalmi általánosítást találunk. A szakasz első sorának és utolsó sorának a képei között milyen kapcsolat állapítható meg, s hogyan függenek össze az általánosítással?
A szakasz záróképe mennyiben tekinthető visszakötésnek az első három versszakhoz?

- e) Az utolsó két szakaszt milyen anaforikus ismétlések szervezik?
Milyen hatást kelt itt az ismétlés?

- f) A 6. szakasz indító anaforáját milyen részletező szerkezet – súlyosbító ismétlés – fokozza tovább, milyen nyelvtani-szerkezeti és jelentéstani párhuzam van az anaforát követő három tagadó mondat között? (Figyeljete az igekötőkre!)

- g) A verszárlat képe eltér a közhasználatú toposzoktól, illetve egyedi módon kombinálja azokat:

Sem béhunyt szememet fel nem igézheti
Lollim barna szemöldöke!

Két toposz ötvöződik itt. Az egyik: a kedves, a szerelem sem támaszthatja fel a holtat. A másikat a *Foháskodás* című gyönyörű vers alábbi részlete és antik mitológiai ismereteitek alapján próbáljátok megfejteni!

Isten! kit a bölcs lángesze fel nem ér,
Csak titkon érző lelke ohajtva sejt:
Léted világít, mint az égő
Nap, de szemünk bele nem tekinthet.

A legmagasb menny s aether Uránjai,
Mellyek körülted rendre keringenek,
A láthatatlan férgék: a te
Bölcs kezeid remekelt csudái.

Te hoztad e nagy Minden ezer nemét
A semmiségből, a te szemöldöked
Ronthat s teremthet száz világot,
S a nagy idők folyamit kiméri.

Mit képvisel, testesít tehát meg Lolli szemöldöke?

10. A közelítő tél és Az élet fele

Olvassátok el az alábbi Hölderlin-verset, majd válaszoljatok a kérdésekre!

HÄLFTE DES LEBENS

Mit gelben Birnen hänget
Und voll mit wilden Rosen
Das Land in den See,
Ihr holden Schwäne,
Und trunken von Küssen
Tunkt ihr das Haupt
Ins heilignüchterne Wasser.

Weh mir, wo nehme ich, wenn
Es Winter ist, die Blumen, und wo
Den Sonnenschein,
Und Schatten der Erde?
Die Mauern stehn
Sprachlos und kalt, im Winde
Klirren die Fahnen.

AZ ÉLET FELE

Sárga körtéivel csüng
s vadrózsákkal befutva
a tóba a part,
ti szépséges hattyúk,
és csóktól ittasan
merítetek
fejtek a józanság szent vizébe.

Jaj nekem, hol lelek
virágot télen, és hol
napsugarat
s árnyékot a földön?
Szótlán s rideg
a fal, s csörgése hallik
szélkakasoknak.

BERNÁTH ISTVÁN

AZ ÉLET FELE

Sárga gyümölcscsel hajlik
és vadrózsával telten
a tóba a part,
ti boldog hattyúk;
és csóktól ittasan
hajtjátok fejtek
a szentül józan vízben.

Jaj, hol veszem én, ha
tél lesz már, a virágot és
a napsugarat
s árnyékot a földön?
A falak némán
állnak és ridegen, a szélben
csikorog a szélkakas.

KERESZTURY DEZSŐ

AZ ÉLET FELE ÚTJÁN

Sárga virággal és vad
rózsákkal rakva csüng le
a part a tóba,
ti nyájas hattyúk
és részegen csóktól
a józan és szent vízbe
mártjátok fejtek.

Jaj nekem, hol kapok én, ha
tél jön, virágokat és hol
napsugarat
és árnyékot a földön?
Falak merednek
szótlán s hidegen a szélben
csörögnek a zászlók.

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ

AZ ÉLET DELE

Sárgás körtéivel dől
vad rózsákkal rakottan
a tóba a táj;
ti nyájas hattyúk,
csókittasan
hajtjátok a
szentjózan vízbe a főtök.

Jaj nekem, hol veszem,
ha tél jön, a virágot és hol
a napsugarat
s árnyát is a földnek?
Hideg falak
állnak némán, a szélben
zirren a zászló.

RÓNAY GYÖRGY

- a) Mi rokoníthatja ezt a verset – a rengeteg nyilvánvaló különbség ellenére – *A közelítő téllal*?

.....

.....

- b) A kétszakaszos verset bontsátok három részre a részek szereplői (látvány, személyragozás) és a modalitás alapján!

.....

.....

.....

- c) Mi indokolja a vers kétszakaszos tipográfiai tagolását?
Hogyan függ ez össze az időszerkezettel?

.....

.....

- d) Házi feladat

Készítsd el a Hölderlin-vers részletes elemzését és/vagy fordításainak az eredetivel és egymással való összevetését! (A Magyar Elektronikus Könyvtárban még további hét-nyolc fordítást találhatsz.)

Az elemzéshez segítségül két további kérdés:

- (1) A nyitó természetleírás két mozzanatát mi kapcsolja egybe?
- (2) A természeti és az emberi létezést ez a vers hogyan veti össze?

11. *Levéltöredék barátnémhoz*

- a) Olvasd el az alábbi Berzsenyi-verset!

LEVÉLTÖREDÉK BARÁTNÉMHOZ

Ne kérdezd, barátném! mint töltöm időmet,
S távolléted alatt kedvem miben lelem!
Tudod, elvesztettem édes enyelgőmet,
Tudod, magam vagyok, mert te nem vagy velem.

Lefestem szüretem estvéli óráit,
Ha már cselédimet nyugodni eresztem,
És csak alig hallom a vígság lármáit,
Agg diófám alatt tüzeimet gerjesztem.

Lepembe burkolva könyökemre dülök,
 Kanócom pislogó lángjait szemlélem,
 A képzelet égi álmába merülök,
 S egy szebb lelki világ szent óráit élem.

Az őszibogárnak búsongó hangjai
 Felköltik lelkemnek minden érzéseit,
 S az emlékezetnek repdező szárnyai
 Visszahozzák éltem eltűnt örömeit.

Életem képe ez. – Már elestvéledtem,
 Béborúlt az élet vidám álorcája!
 Még két mulatótárs van ébren mellettem:
 A szelíd szerelem hamvadó szikrája
 S bús melancholiám szomorgó nótája.

[1804 után]

- b)** Fogalmazd meg, hogy miben hasonlít s miben különbözik az eddig általad tanult Berzsenyi-versektől ez a költemény! Neked Berzsenyi melyik beszédmódja tetszik jobban?

- c)** Melyik Berzsenyi-vers, illetve annak mely sorai tetszettek neked a legjobban?
